

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Сергій ВОНСОВИЧ

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

м. Кам'янець – Подільський

2024

УДК 32:001.8

ББК 66.01я73

В73

Друкується згідно з рішенням вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол № 5 від 30 травня 2024 р.

Рецензенти:

Куц Г. М., - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Голова постійної комісії з питань науки, освіти та духовності Харківської обласної ради;

Комарніцький О. Б., - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Академік Національної академії наук вищої освіти України;

Поляркова Т.К. – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та соціології факультету суспільно-гуманітарних наук, київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Вонсович С.

В73 Загальна теорія політики: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 203 с.

Навчально – методичний посібник сфокусовано на формування у здобувачів вищої освіти знань про теорію політики, політичної влади, політичної системи; оволодіння основними категоріями та теоретичними підходами сучасної політичної науки; вміння використовувати базовий категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки. Застосувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії.

Посібник підготовлений відповідно до стандарту вищої освіти та спеціальності 052«Політологія», галузі знань «Соціальні та поведінкові науки» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. У навчально–методичному посібнику розміщено лекції та семінари, висвітлено програмний зміст курсу, розробленого на основі авторської концепції, що відповідає вимогам ОПП. Освітня компонента пов'язана із такими навчальними дисциплінами як: «Практична політологія», «Політичні системи і режими», «Політична культура та ідеологія», «Порівняльна політологія», «Історія зарубіжних політичних вчень» та ін. Навчально – методичний посібник буде корисним для здобувачів вищої освіти, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів.

Передмова	4
РОЗДІЛ I. Вступ до курсу «Загальна теорія політики».	
ТЕМА 1. Теорія політики як наукова дисципліна. Політика, її образи, функції і закони	5
ТЕМА 2. Світ політичного як об'єкт теоретичного дослідження.....	10
ТЕМА 3. Генеза теорії політики: основні етапи, напрямки та проблемні комплекси.....	14
ТЕМА 4. Дискурс концепта політики.....	28
РОЗДІЛ II. Світ політики як світ політичних артефактів, практик і реальних відносин.	
ТЕМА 5. Теорія влади і владних відносин.....	33
ТЕМА 6. Теорія політичної системи.....	40
ТЕМА 7. Політичний режим як владний порядок.....	45
ТЕМА 8. Демократія: дискурс концепта й проблемні комплекси...	53
ТЕМА 9. Категорія «інститут» у політичній теорії.....	62
ТЕМА 10. Держава як політичний інститут.....	65
ТЕМА 11. Громадянське суспільство і держава.....	82
РОЗДІЛ III. Світ політики як світ уявлень і фактів свідомості.	
ТЕМА 12. Політична культура і політична соціалізація як артефакти у політичній теорії.....	84
ТЕМА 13. Політичні ідеології.....	89
РОЗДІЛ IV. Теорія політичного процесу.	
ТЕМА 14. Політичний процес, його зміст і типологія.....	99
ТЕМА 15. Політична дія і політична поведінка: чинники детермінації і типології.....	103
ТЕМА 16. Політичні еліти і політичне лідерство: підходи і типи в теорії політики.....	106
ТЕМА 17. Партії, партійні системи і групи тиску в політичній теорії..	117
РОЗДІЛ V. Теорія суспільно – політичних трансформацій, світової політики і міжнародних відносин.	
ТЕМА 18. Модернізація як теоретична модель політичного розвитку...	125
ТЕМА 19. Демократизація як глобальний процес: етапи, моделі і стратегії транзиту у політичній теорії.....	136
ТЕМА 20. Світова політика, новий світовий порядок і міжнародні відносини.....	147
Плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи та методичні рекомендації щодо виконання завдань.....	
	157
Форми поточного і підсумкового контролю та критерії оцінювання..	
	185
Рекомендовані джерела та література.....	
	195

ПЕРЕДМОВА

Навчально – методичний посібник «Загальна теорія політики» сприятиме усвідомленню здобувачами вищої освіти вузлових проблем загальної теорії політики, концептуальному розумінню суті теорії у загальному контексті політичної науки, основних аспектів теорії політичної влади, теорії політичної системи суспільства; функціонування влади та політичної організації суспільства; політичних процесів, які відбуваються у світі і в країні; теоретичних і практичних аспектів владно-політичних відносин; особливостей та тенденцій владно-політичних проблем на глобальному, регіональному і локальному рівнях Сучасності.

У навчально – методичному посібнику відображено основні поняття теорії політичної науки. Посібник складається з п'яти розділів: «Вступ до курсу «Загальна теорія політики», «Світ політики як світ політичних артефактів, практик і реальних відносин», «Світ політики як світ уявлень і фактів свідомості», «Теорія політичного процесу», «Теорія суспільно – політичних трансформацій, світової політики і міжнародних відносин».

Курс спрямований на вивчення найбільш важливих напрямів розвитку політичних теорій. Він передбачає: ознайомлення із основними школами та течіями, теоретико-методологічними підходами, які існують у політичній науці; опанування основами політичної теорії сприятиме уможливленню зрозуміти особливості політичного розвитку, усвідомленню суспільних перетворень в Україні. Загалом, курс «Загальна теорія політики» передбачає формування систематизованих наукових уявлень про політичну теорію і політичну реальність, розуміння розвитку політичних процесів і засобів впливу на них, усвідомлення ролі політичних інституцій, суб'єктів й об'єктів політики.

Основна мета посібника - допомагати здобувачам вищої освіти оволодіти засадами політичної теорії, озброїти їх методикою політологічного аналізу складних процесів сучасного політичного життя, у тому числі і його регіональних особливостей.

З метою активізації самостійної роботи в посібнику подано питання для самоконтролю за вивченням лекційного матеріалу та виконання завдань для самостійної роботи під час підготовки до семінарських занять, список використаних джерел, плани семінарських занять, форми поточного і підсумкового контролю та критерії оцінювання.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ З КУРСУ «ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ»

РОЗДІЛ 1. Вступ до курсу «Загальна теорія політики»

ТЕМА 1. Теорія політики як наукова дисципліна. Політика, її образи, функції і закони (2год.)

Зміст

1. Теорія політики та інструментарій її дослідження
2. Поняття політики та її еволюція
3. Формування різних образів політики
4. Підходи до трактування політики
5. Закони і закономірності у політиці

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Вектори трактування політичного процесу в політичній науці *Політикус: наук. журнал*. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса: Гельветика, 2021. № 5. С.7–12.
2. Вонсович С.Г. Ремінісценції теорії революції у ретроспективно-політологічному дискурсі. *Регіональні студії*. 2021. Вип. 27..С.111-115.
3. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
4. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Концептуальні основи теорії політики: Навчальний посібник. Рівне: Вид. Зень О.М., 2008. 307 с.
5. Дей М.О., Ткач О.І. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях: навчальний посібник / МОН України: Національна академія наук України, Київський ун. - т права. Київ: Іра, 2017. 172 с.
6. Кадлубович Т. І. Вивчення теорії політики як чинник формування політичної культури. *Дослідження проблем гуманітарної освіти* : зб. наук. пр. за підсумками дискусій на міжкафедральному науковому семінарі (15 листопада 2018 р., м. Київ) / ред.: А. В. Сакун, Т. І. Кадлубович, Ф. М. Проданюк, Д. С. Черняк. Київ : КНУТД, 2018. С. 49-68.
7. Політична система сучасного суспільства: навчальний посібник / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко, Київ : КНУТД, 2015. 229 с.
8. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП Арал, 2018. 540 с.
9. Холод В. Прояви закономірного в плавному і бурхливому плині політики. *Політичний менеджмент* 2007. № 2. С. 55-67.
10. Dunn W. Public Policy Analysis: An Introduction. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1994. 400 p.
11. Galston, William A. «Realism in Political Theory.» *European Journal of Political Theory* 2010.9 (4): 385–411.
12. Leopold D. Stears M. Political Theory: Methods and Approaches. Oxford University Press; 2008.236 p.

1. Теорія політики та інструментарій її дослідження. Науковий апарат теорії політики включає такі «інструменти» як: поняття, категорія, модель, політична концепція, політична теорія. **Методологія теорії політики.** Загальні методи: аналіз, синтез. Вони утворюють **аналітико-синтетичний метод** дослідження; індукцію, дедукцію, аналогію, протиставлення,

порівняння, класифікація, типологізація, формально-логічний метод, логіко-діалектичний метод, **Загальнотеоретичні методи:** історико-порівняльний, компаративний метод, структурний метод, функціональний метод, структурно-функціональний метод, системний метод. **Методи і підходи соціальних наук, які використовуються у теорії політики це:** символічний інтеракціонізм, феноменологічний метод, психологічний підхід, антропологічний підхід, економічний підхід, соціологічний підхід. Методи, що містять установки та критерії на певне розуміння та інтерпретацію політичних явищ, називають **підходами**.

2. Поняття політики та її еволюція. Історично термін «політика» вперше використовується у відображеннях давньогрецьких міст-полісів як форма організації спільного життя людей, поєднання держави і суспільства з метою збереження внутрішньої суспільної цілісності. **Платон** описував методіку збереження інтеграції і солідарності полісу як **остракізм** – вигнання інакодумців за межі держави. Політику трактували і трактують в межах трьох парадигм: **теологічної, натуралістичної, соціоцентричної**. Також, політика стала формуватися як механізм, за якого усуваються негативні для суспільства наслідки конфліктів. У теорії політики з'явилися конфліктні (Г.Зіммель, Р.Дарендорф), консенсуальні (А.Дюргайм, М.Вебер) і консенсуально-конфліктні (Е.Шилз, Л.Дівайн) способи тлумачення політики.

Політика як особлива соціальна сфера символізує наявність постійних контактів елітарних і не елітарних груп, які виключають силові форми врегулювання конфліктів і протистоять дискомунікації (формам спілкування і тіньовим формам взаємодії, що постійно підривають її).

3.Формування різних образів політики Платон йменував політику царським мистецтвом, а політиків - «царськими мужами», які мають здоровий глузд. Він виокремлював три образи політика. Політик-ткач володіє вмінням із представників різних політичних сил сплітати живу і стабільну тканину політичного життя, вплітаючи все добродійне і благородне з обох політичних партій та відкидаючи все несправедливе. Політик-лікар, котрому відомі закони держави, які він не виконує їх догматично, а творчо лікує хвороби поліса, орієнтуючись на кінцевий результат – здоров'я пацієнта. Політик - кормчий державного корабля, який приведе корабель до захищеної гавані. Платон надавав перевагу політиці такого державного правління, в якому б поєднувалися засади і демократії, і монархії. Важливим внеском мислителя у теорію політики є концепції солідарності, колективізму, рівності і нерівності, політичного мистецтва. Важливим для Платона стало його кредо: «людина для держави, а не держава для людини».

Політика, за Арістотелем, є управління суспільством за допомогою державного апарату, а також управління самою державою. В епоху Античності виникла уява про політику як суспільну діяльність як обговорення і колегіальне прийняття рішень, як участь усіх громадян у полісних справах і про політиків, як людей найбільш освічених, мудрих, креативних, толерантних і передбачливих. Політики свої кращі якості спрямовують на

благо свого полісу.

Доба **Середньовіччя** характеризувалася пануванням християнської догматики як в елітарній, так і в масовій свідомості. Під політикою розуміли виконання біблійних і євангельських заповідей, забезпечення для всіх християн правильного шляху до граду Божого, залучення на бік істинної віри нові країни і народи. У Західній Європі виникла доктрина «Двох мечів» даних Богом католическій церкві. Церква Східної римської імперії висунула докторину «Симфонії влад» як обґрунтування сутності політики.

У **Новий час** політика виходить з-під контролю релігії і виокремлюється у самостійну сферу. Про розмежування політики і релігійної моралі вперше заявив Н.Макіавеллі. Завершилося виокремлення політики у самостійну галузь знання в працях реформаторів Церкви (Мартіна Лютера, Жана Кальвіна, Ульріха Цвінглі) і просвітників (Вольтера, Руссо, Дідро та ін.). Політика розглядається, по-перше, як діяння народу під керівництвом правителів і, в першу чергу, заснування держав і міст. По-друге, не тільки зовнішня експансія, а постійна, напружена внутрішня боротьба між представниками різних політичних сил.

Поступово окреслилися уявлення про політику: аристократичну і охлократичну; олігархічну і демократичну; тиранічну і деспотичну; республіканську і імперську; справедливу і несправедливу; внутрішню і зовнішню; світську і релігійну; мирну і військову; елітарну і народну; політику особистостей і політику мас, тощо.

4. Підходи до трактування політики. Соціальні дефініції. Політики трактують політику як суперництво певних суспільних груп: класів і націй (К. Маркс) чи зацікавлених груп (А. Бентлі, Д. Трумен) – з метою реалізації своїх інтересів за допомогою влади. Теорія зацікавлених груп мала широке розповсюдження та розвиток, зокрема, в плюралістичних концепціях демократії, що трактують політику в сучасній демократичній державі як суперництво різних зацікавлених груп, що забезпечує баланс, рівновагу суспільних інтересів.

Правові концепції. Політики вважають політику, державу похідними від права і від природних прав людини, що лежать в основі публічного права, законів і діяльності держави. Приклад правової концепції політики – теорії суспільного договору (Бенедикт Спіноза, Томас Гоббс, Жан Жак Руссо, Імануїл Кант). Суть цих теорій полягає в трактуванні політики і держави як спеціалізованого інституту з охорони властивих кожній людині від народження фундаментальних прав: на життя, волю, безпеку, власність та ін. **Субстанціальні визначення** орієнтуються на розкриття тієї першооснови, з якої складається політика. Найпоширенішим з них є трактування політики як дій, спрямованих на владу: її створення (захоплення), утримання і використання (М. Вебер, Г. Лассуел, Р. Даль, Ж. Бордо та ін.). Політика, за Максом Вебером, це «прагнення до участі у владі або до набуття впливу на розподіл влади, або між державами, або всередині держави між соціальними спільнотами людей». «Владні» визначення політики відображають її суть,

найважливішу якість, що її конститууює; ці визначення конкретизуються і доповнюються інституціональними дефініціями. Інституціональні поняття характеризують політику через організації, інститути, де втілюється та матеріалізується влада, насамперед, через найважливіший інститут - державу. **Антропологічні** визначення намагаються відшукати глибше її джерело, що існує у природі людини. Політика – це форма цивілізованого спілкування людей на основі права, спосіб колективного існування людини. **Діяльнісні** - характеризують політику як процес підготовки, прийняття і практичної реалізації обов'язкових для всього суспільства рішень. Така інтерпретація політики дозволяє проаналізувати найважливіші стадії її здійснення: визначення мети політики, прийняття рішень; організацію мас та мобілізацію ресурсів для реалізації мети; регулювання політичної діяльності; контроль за нею; аналіз отриманих результатів і визначення нової мети політики.

Політологи виділяють такі підходи до трактувань політики: **релігійно-міфологічний**, коли політика трактувалася як прояв волі богів через діяльність правителів і керованих; **філософсько-етичний**, коли під політикою розумілася діяльність з реалізації ідеї загального блага і ідеальної держави; **науково-раціоналістичний**, коли почалося виділення політичної науки у самостійну галузь знання.

Сучасні уявлення про політику пов'язані не тільки з державою, а й з недержавними інститутами-громадянським суспільством, місцевим самоврядуванням, ЗМІ, інтернет-ресурсами. На стику громадянського суспільства і держави проявляється публічна політика. Важливу роль у політиці відіграють міждержавні об'єднання, неурядові міжнародні організації. У теорії політики формуються її **галузі**: державна (офіційна) політика; публічна політика; політика громадських організацій та політичних партій (громадська політика).

Уявлення сучасних політологів про сутність політики: примус чи порядок, який підтриметься шляхом застосування або загрози застосування насильства (М. Вебер); розподіл повноважень і ресурсів (Г. Лассуелл); завоювання і здійснення влади (М. Дюверже); владний розподіл цінностей всередині суспільства (Д. Істон); процес управління суспільством (А.Ранні); процес регулювання та запобігання конфліктів і соціальних вибухів (Д.Німмо); мистецтво державного управління (Е.Хейвуд). **Визначення політики**: устрій і управління суспільством різними методами, аж до насильства; співвідношення соціальних сил і боротьба за владу та її здійснення; взаємини великих груп людей, опосередкованих державними інститутами управління; визначення правил політичної гри, поєднання інтересів суспільства і особистості, захист країни і забезпечення прав людини; вирішення глобальних міжнародних, демографічних та інших проблем; управління суспільством.

Предмет теорії політики. В англійській мові існують три терміни, які позначають **три сторони** політики: policy [polisi] - політика, лінія проведення, політичний курс; Polity [politi] - політичні інститути, державний устрій, держава; Politics [politics] - політика, політичні переконання, політична наука.

Предметом політичної науки є політичне (на дослідження яких як на окремий предмет не претендує жодна інша наука). Конкретизуємо, що предмет політичної науки – Policy, Polity, Politics, де під **Policy** розуміють потреби, інтереси, цінності; під **Polity** – інституційний зріз політики; під **Politics** – політичний процес.

Види політики, її структура і функції. В англо-американській традиції розрізняють політичні встановлення, політику як форму; політичний процес, динаміку політики; політику як теорію, науку, переконання, т. е. внутрішній зміст політики.

За технологією здійснення вирізняють два види політики: помірковану, яка виступає за дотримання всіх демократичних процедур, терпимості до іншої думки; радикальну, яку характеризують прояви крайнощів, максималізму, нетерпимості, агресивності, заява про винятковість, привілеї для певної раси, нації, релігії, класу.

Структура і функції політики. Сучасна політика багаторівнева. Рівні політики складають структуру як внутрішньої, так і зовнішньої політики.

Внутрішня політика поділяється на: федеральну (у федеративних державах) або національну (в унітарних державах); регіональну, під якою розуміється політика в регіонах і для регіонів, проведеної центральною владою цієї країни; локальну, яка включає політичні заходи місцевої влади та заходи місцевого самоврядування.

Зовнішня політика має: глобальний або світовий рівень; континентальний; регіональний; місцевий або локальний рівень міжнародної політики, який визначає відносини двох або декількох поруч розташованих країн. За сферами охоплення політика може поділятися на: економічну, соціальну, культурну.

У сучасному суспільстві політика виконує такі загальні **функції**: *deskриптивну* (описову), *пояснювальну*, *аксіологічну* (ціннісну); *ідеологічна* функція показує, якої позиції дотримується автор політичної теорії, концепції, ідеї. *Прагматична* (інструментальна) функція пропонує певні правила поведінки, що зумовлюють прийняття ефективних рішень, досягнення бажаного результату, а також передбачає вироблення практичних рекомендацій, забезпечує алгоритм втілення державно-політичних і державно-управлінських рішень. *Прогностична* функція. Її спрямування полягає в передбаченні основних напрямів розвитку політичних процесів, виникнення нових явищ політичного життя

5. Закони і закономірності у політиці. Прояви закономірності: тенденція, закономірність, закон. *Тенденція* визначає основний напрям розвитку певного явища чи процесу. В *закономірності* виражається регулярність прояву істотного в цьому явищі чи процесі. *Закон* виражає відношення між політичними сутностями, міру стійкості й повторюваності явища чи процесу. В законі виражається істотний, стійкий, регулярний і необхідний вид зв'язку між політичними явищами у різних їх формах – *подієвій, діяльнісній, інституціональній*. **Закон концентрації політичної державної влади**

простежується: в невпинному прагненні влади до концентрації, абсолютизації свого статусу, до самовладдя. **Закон поділу влади** полягає в тому, що влада розділена на законодавчу, виконавчу і судову складові, за наявності зрілих і дієвих інститутів демократії спроможна забезпечити цілісність громадянського суспільства й запобігти загальнонаціональному конфлікту з його непередбачуваними наслідками.

Закони революційного плину політики. Закон примноженого суверенітету. Всі ці закони за своїми проявами належать до епох еволюційного плину політики, але вони свідчать про явну дискримінацію політичних ролей і статусів. У реєстрі законів політичного життя відзначається закон М. Грушевського про глибинні основи реального суверенітету. **Закон деградації політичної системи,** перетворення її на метасистему, котра функціонує задля себе і характеризує політичне правління соціальних систем лівоавторитарного чи тоталітарного типу.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику інструментарію теорії політики
2. Розкрийте особливості еволюції політики
3. Охарактеризуйте формування різних образів політики
4. Визначте сутність підходів до трактування політики
5. Проаналізуйте закони і закономірності у політиці

Тема 2. Світ політичного як об'єкт теоретичного дослідження(2год.)

Зміст

1. «Політичне» як категорія політичної науки
2. Розмежування політики і політичного
3. Властивості політики
4. Співвідношення цілей і засобів у політиці: трактування співвідношення моралі і політики

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г Вектори еволюції теорії легітимності як атрибута влади: минуле і сучасність. *Вісник Маріупольського державного університету серія: історія, політологія.,зб.наук.праць* Видавничий відділ МДУ. Вип. 31-32. 2021. С.94-103.
2. Герасимчук Т. Ф. Концептуальні основи теорії політики : навчальний посібник. Київ, 2008. 307 с.
3. Гняздовський А. Феноменологія як трансцендентальна теорія політичного світу. *Філософ. думка.* 2009. № 1. С. 66-79
4. Мармазова Т. Прикладні аспекти реалізації функцій політики. *Політичний менеджмент.* 2009. № 4. С. 44-50.
5. Москалюк М.Ф. Політологія: Загальна теорія політики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 76 с.
6. Попков, В. Сіт-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. *Міжнародні та політичні дослідження,* (2020). (33), 52–67.

7. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 288 с.
8. Сазонов М. І. Загальна теорія політики: комплекс навчально-методичних матеріалів з курсу для студентів спеціальності «Політологія». Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 76 с.
9. Jill.F. «Circulating Authority: Plato, Politics, Political Theory.» *Radical Future Pasts: Untimely Political Theory*, edited by Romand Coles et al., University Press of Kentucky, 2014, pp. 333–50.
10. Ruth G, W. «Political Theory, Political Science, and Politics.» *Political Theory*, vol. 30, no. 4, 2002, pp. 577–95.
11. Sheldon W.S. «Political theory as a vocation.» *Fugitive Democracy: And Other Essays*, edited by Nicholas Xenos, Princeton University Press, 2016, pp. 3–32.

1. «Політичне» як категорія політичної науки. Категорію політичного увів до наукового вжитку німецький юрист К. Шмітт у статті «Поняття політичного». Переважно політичне вживається лише негативним чином, на протигагу іншим поняттям у таких антитезах, як «політика й господарство», «політика й мораль», «політика і право», а в праві це знову антитеза «політика і громадянське право» і т. д.». Основний критерій визначення політичного – опозиція «друг – ворог»: ступенем політичності постає здатність розподілу людей на друзів та ворогів у будь-якій релігійній, моральній, економічній, етичній чи іншій спільності; підґрунтям такої опозиції є поведінка, встановлена реальною ожливістю розуміння ситуації та здатності правильного розрізнення між другом і ворогом. Французький філософ П. Рікер вважав, що автономія політичного як констатація власної специфіки, може бути відображена у двох контрастних рисах: з одного боку, політичне реалізує людські взаємини, які не можуть бути зведеними до конфліктів між класами чи до соціально-економічних напруг загалом, з іншого – політика сприяє політичним порокам або порокам політичної влади. Для Ж. Рансьєра політика не є здійсненням влади. У її основі лежать політичні відносини. Політика повинна визначатися сама собою, як особливий образ дії, що використовується відповідним суб'єктом і підлягає веденню особливої раціональності. У цьому контексті політика пов'язана із виокремленням тієї чи іншої спільноти та існує тією мірою, якою присутня несумісність місць, функцій і об'єктів. Ж. Рансьєр вважав, що мистецтво політики містить придушення політичного.

2. Розмежування політики і політичного. Окремі дослідники використовують термін «політичне» як синонім до політичної сфери. Вони вказують на необхідність кардинально відмінного підходу до останньої, як до складного поля взаємовідносин людей, «внутрішні та зовнішні межі котрого постійно перевизначаються. **Політика** у такий спосіб – це конфігурація специфічного простору, розчленування особливої сфери досвіду, об'єктів, що розглядають як загальні та підзвітні спільному рішенню, суб'єктів, котрі визнаються здатними позначати ці об'єкти та наводити щодо них докази».

Аналіз політичного й перегляд підходів до аналізу політичної сфери постає на межі ХХ–ХХІ ст. Ж. Бодрійяр пропонує підхід, за яким політичне вивчається як динамічна субстанція, природа котрої трактується через історичність, тобто відповідно до історичної епохи.

Отже, політичне : 1) постає рисою співжиття індивідів; 2) не зводиться до соціального, а є його розривом; 2) констатує перманентну взаємодію «друг - ворог»; 3) пов'язане із гегемонійною формою організації суспільного співжиття. **Політичне** постає тим, що виходить за межі укорінених, традиційних, нормативно закріплених практик співжиття. **Політичне** окреслено як характеристика співжиття індивідів, основу котрої становить спільне як умова і як результат, простір котрого є простором розриву соціального, але не виводиться з нього. **Політичне** – це простір «між» (межевості), що постійно заново витворюється через наявність «я» та «іншого», «чужого». Таке визначення політичного де-факто є визначенням через його просторові, часові й антропологічні атрибути.

3. Властивості світу політичного. Світ політичного відрізняється від інших сфер життєдіяльності суспільства (економічної, соціальної, культурної й т.д.) своїми атрибутивними властивостями:

- політика слугує задоволенню не особистих потреб, а загальнозначущих, групових інтересів, реалізація яких неможлива без втручання державної влади;
- істотна риса політики пов'язана з існуванням інститутів публічної влади, необхідних для узгодження різноманітних груп інтересів, забезпечення цілісності суспільства й ефективності його функціонування;
- осмислення специфіки світу політики, розуміння тенденцій його розвитку повинно здійснюватися на визнанні вирішальної ролі ідей, змістів, що лежать в основі мотивів політичної поведінки. Щоб політичні інститути функціонували, необхідно, щоб члени суспільства мали знання про їх нормативний політичний порядок.

У ширшому ракурсі властивості політики через взаємодію з іншими сферами і субсферами суспільства простежуються як:

- властивість проникати в усі сфери суспільства, впливати на всі соціально-політичні та економічні інститути та процеси, доходити до кожного члена суспільства;
- властивість нерівноважності. Політична сфера являє собою поле боротьби різнорідних політичних сил, що представляють собою різні соціальні ідеали та інтереси;
- у сучасних демократіях, в яких влада періодично змінювана, політика набула циклічного характеру.

Кожен політичний цикл складається з наступних періодів: передвиборча кампанія, період виборів, підрахунку голосів, складання коаліцій і формування нового уряду. Найбільш тривалий період, під час якого активно працюють урядові структури, а їхні політичні супротивники, ЗМІ, громадянське суспільство тримають уряд і правлячу коаліцію під вогнем критики;

- характер політики означає наявність у цього виду діяльності великих ризиків;

- політика володіє просторовими властивостями;

- темпоральні (простір-час) властивості політики - реальні політичні процеси здійснюються відразу в декількох тимчасових діапазонах: у рамках реального часу. **Статичні і динамічні властивості політики.** До статичних властивостей політики віднесено її незмінні або незначні змінні в часі характеристики. **Динамічні** властивості політики включають в себе характеристики виборчих кампаній, політичних режимів, політичних закликів і гасел, політичних емоцій з приводу тих чи інших скороминучі політичних процесів.

4. Співвідношення цілей і засобів у політиці: трактування співвідношення моралі і політики. Мораль - один з найбільш ранніх інститутів регуляції взаємин людей. Обов'язковість моральних норм заснована на силі громадської думки й на внутрішнім переконанні індивіда в їхній істинності. **Мораль** узгоджує волю й необхідність, знімає суперечність між особистістю й суспільством. **Підходи у трактуванні співвідношення моралі й політики.** Основи першого підходу, прихильники якого підкреслюють нерозривний зв'язок політики й моралі, заклав ще Арістотель. Він розглядав політику як соціальну етику, моральну філософію, що має справу з обов'язками владних структур перед громадянами. На основі цінностей справедливості, краси, загального добра здійснюється інтеграція приватних інтересів громадян із загальною метою всього суспільства. Збіг цілей і засобів здійснюється завдяки таланту правителів. На це вказував і Платон, який підкреслював, що «царське мистецтво прямим плетивом з'єднує вдачі мужніх і шляхетних людей, поєднуючи їхнє життя однодумністю й дружбою.

Верховенство моральних цінностей, цілковите підпорядкування їм політики позбавляють її можливості оперативно реагувати на мінливі життєві умови, виражати сутнісні інтереси населення. Відрив політики від реальності може обернутися соціальними потрясіннями, революціями.

У Новий час із ім'ям Н.Макіавеллі була пов'язана **поява іншого підходу** до проблеми співвідношення політики й моралі. У його основі лежала *ідея відокремлення* політики й моралі й визнання того, що в кожній із цих сфер діють свої закони. На думку Макіавеллі, мораль - царина вічного, вона регулює індивідуальні відносини людей за допомогою добровільного дотримання ними певних правил. У взаєминах люди керуються власними уявленнями про добро й зло, моральними заповідями, ідеалами, уважаючи, що вимоги ідеалу універсальні, вірні для будь-яких ситуацій. У політиці, за Макіавеллі, панує доцільність.

Спроби примирити мораль і політику. Примирити крайнощі в поглядах на співвідношення політики й моралі намагалися різні мислителі. Пропонували дотримуватися принципу «найменшого зла» у досягненні політичних цілей і вибудовували при цьому шкалу найбільш значимих і менш важливих цінностей. Інший підхід запропонував автор проекту Декларації незалежності

США й третій президент цієї країни *Т. Джефферсон* (1743—1826). Він стверджував, що мистецтво управління полягає в мистецтві бути чесним. Але в політиці виконати вказану вимогу не так просто. Адже влада відкриває перед людиною широкі можливості реалізації власного «Я» шляхом підпорядкування мільйонів інших «Я».

Традицію політичного реалізму у вирішенні питання про співвідношення моралі й політики, цілей і засобів у політичній діяльності розвивав М. Вебер. Вважаючи, що особливістю політики є опора на силу, він «замирював» мораль і насильство шляхом поділу сфер їхньої дії. До ухвалення політичного рішення політик може дотримуватися власних ідейних переконань і моральних принципів, але після ухвали рішення він повинен думати про його наслідки і результати, враховуючи реальні обставини. Вибір між меншим злом під час вирішення конкретної проблеми й неухильним наслідуванням власним моральним принципам він залишав за політиком. Єдиного морального кодексу поведінки у політиці, за Вебером, існувати не може, оскільки в конкретній ситуації модель поведінки вибирає сам політик. За такого підходу суспільство стає заручником «чистоти» помислів політика, але повністю покладатися на це, як показує історичний досвід, не варто. Заохочувати прояви моральності в політиці можна: за допомогою права, установивши універсальний критерій гуманності політики й зафіксувавши його в конституції. Таким критерієм можуть слугувати тільки права й свободи людини й громадянина, які повинні визначати зміст діяльності політиків, міру його відповідальності, а також санкції за порушення проголошених моральних принципів; за допомогою суспільного контролю за діяльністю політичних інститутів.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте розмежування політики і політичного
2. Охарактеризуйте властивості політики
3. Визначте сутність політичного як категорії політичної науки
4. Проаналізуйте співвідношення моралі і політики

Тема 3. Генеза теорії політики: основні етапи, напрямки та проблемні комплекси (2 год.)

Зміст

1. 1. Критерії періодизації розвитку знання про політику. Основні концепти про політику античності
2. Політичний дискурс Середньовіччя
3. Розвиток політичного знання у Новий час: етап раціоналізації
4. Класичний етап у розвитку теорії політики
5. Сучасний етап розвитку теорії політики: основні напрями і проблеми

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Дискурс тоталітаризму (політологічний аспект), монографія. Кам'янець– Подільський: ПП Мошак М. І., 2008. 200с.

2. Вонсович С.Г. Історія зарубіжних політичних вчень Ч.1. Політичні вчення Стародавнього Сходу і античності. Навчальний посібник. Кам'янець– Подільський: Зволейко Д.Г., 2021. 159 с.
3. Герасимчук Т. Ф. Концептуальні основи теорії політики : навчальний посібник. Київ, 2008. 307 с.
4. Головатий М. Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. С. 3-10.
5. Гняздовський А. Феноменологія як трансцендентальна теорія політичного світу. *Філософ. думка*. 2009. № 1. С. 66-79
6. Москалюк М.Ф. Політологія: Загальна теорія політики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 76 с.
7. Попков В. Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. *Міжнародні та політичні дослідження*, (2020). (33), 52–67.
8. Сазонов М. І. Загальна теорія політики: комплекс навчально-методичних матеріалів з курсу для студентів спеціальності «Політологія». Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 76 с.
9. Яковлев М. Методології дослідження концептополів політичної науки: порівняльний аналіз. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії* № 2 (4) 2018.С.72-79.
10. Femia J. V. «Pareto, Machiavelli, and the critique of ideal political theory.» *Revue européenne des sciences sociales*, vol. 51, no. 2, 2013, pp. 133–148.
11. Jill. F. «Circulating Authority: Plato, Politics, Political Theory.» *Radical Future Pasts: Untimely Political Theory*, edited by Romand Coles et al., University Press of Kentucky, 2014, pp. 333–350.
12. Ruth G.W. «Political Theory, Political Science, and Politics.» *Political Theory*, vol. 30, no. 4, 2002, pp. 577–595.

1. Критерії періодизації розвитку політичного знання. Концепти античності

Американський соціолог і політолог Карл Дойч виокремив три стадії в розвитку політичної науки. **Перша стадія** – філософська (від Арістотеля до Громадянської війни в США). **Друга стадія** – емпірична (до 40-х років ХХ ст). **Третя стадія** – рефлексії (період після Другої світової війни, що триває дотепер).

З погляду способів інтерпретації політичної реальності й формування політичного знання й знаходження їм раціональних форм в історії політичної думки можна виділити чотири періоди:

1) *початковий етап* (V ст. до н.е. - XVII ст.) період формування політичної філософії, що включала ідеї й висновки античних філософів, політичної теології, що містить одкровення середньовічних богословів, і основи політичної науки епохи Відродження;

2) *етап раціоналізації* (XVII-XIX ст.), що охоплює теорії політичних мислителів Нового часу;

3) *класичний етап* (перша чверть XIX ст. - початок ХХ ст.) - період конституювання політичної науки як академічної дисципліни в США, Німеччині, Франції й Великобританії.

4) *сучасний етап* (50-і р.ХХ-ХХІ ст.) - період формування основних шкіл і напрямків сучасної політичної теорії.

2. Основні концепти класичної політичної філософії античності.

Значний внесок у розвиток політичної теорії внесли *Платон* (427—347 до н.е.) своїми роботами «Держава» й «Закони», а також його учень *Арістотель* (384—322 до н.е.) трактатом «Політика». З римських філософів помітний вплив на розвиток політичних уявлень зробили праці видатного громадського і політичного діяча *Цицерона* (106—43 до н.е.) «Про державу» й «Про закони».

Політичні ідеї Древньої Греції й Рима були узагальненням досвіду функціонування такої унікальної суспільної форми, як античний поліс (державо-місто-державо). *Поліс* являв собою особливий тип суспільного й державного устрою, що спирався на економічний і політичний суверенітет громади вільних власників і виробників - громадян поліса.

Термін «політика» означав «участь у керуванні полісом». Згідно Платона й Арістотеля, політика є єдина форма цивілізованого спільного існування людей. Її соціальне призначення - інтеграція в єдине політичне співтовариство шляхом об'єднання їхніх суперечливих потреб й інтересів. Механізмом, який забезпечує життя суспільства як єдиного цілого й домагається загальної згоди, є держава. Платон трактував природу політики *нормативно й функціонально*. Суть політики полягає в поділі обов'язків і повноважень при неодмінному їхньому узгодженні. Диференціація й узгодження ролей і функцій їхніх носіїв забезпечують ефективність управління й гарантують цілісність політичного співтовариства.

Платон трактував *політику як уміння й здатність/спроможність* домагатися поділу функцій, зберігаючи їхню взаємодію й цілісність самої системи. Функція правління становить монополію винятково філософів-мудреців, оскільки тільки їм воно під силу. Інше трактування політики – *аналітичне (емпіричне)*, засноване на спостереженні, на узагальненні практики, висвітлене Арістотелем. Забезпечення цілісності й інтеграції суспільства як єдиної системи він виводив із природи людини.

Сутність держави і пошук її ідеальної моделі. Політична сфера обмежувалася й визначалася рамками держави. Ні Платон, ні Арістотель не відокремлювали один від одного державу, суспільство й окремого індивіда. Арістотель характеризував державу як «досконалу форму життя», «середовище щасливого життя». Як уособлення розуму, держава слугує «загальному добру», меті - «жити щасливо». Зразком ідеальної держави як втілення розуму, за Платоном, є правління мудреців-філософів. Форма доконаної аристократії відповідає природній нерівності людей, коли кожен стан (правителі, воїни, хлібороби) виконує свої функції й ролі узгоджено. Побудована за таким принципом держава є добродійною: вона мудра мудрістю своїх правителів, мужня мужністю своїх воїнів, розважлива покорою гіршої частини держави його кращій частині. Крім чеснот, така держава є справедливою, оскільки всі стани служать їй як певній цілісності й займаються своєю справою, не

втручаючись у справи інших, а «займатися своєю справою й не втручатися в чужі - це і є справедливість».

У визначенні оптимальної форми правління Арістотель виходив з аналізу досвіду функціонування політичних режимів 158 міст-полісів. Він виділив позитивні й негативні риси в кожному режимі. Його типологія політичних режимів заснована на двох критеріях: кількісному (кількість правлячих) і якісному (у чиїх інтересах здійснюється правління). Три чисті й ідеальні форми правління становлять монархія, аристократія й політейя, метою володарювання яких є служіння загальному добру; вони протистоять трьом *недосконалим* режимам: тиранії, олігархії й демократії, у яких влада переслідує реалізацію приватних інтересів. Система Арістотеля уразлива, оскільки в один клас він поєднував режими з різними якісними й кількісними характеристиками, наприклад демократію й олігархію. Різкій критиці він піддав і демократію, в основному, за відсутність реальних можливостей її здійснення (зокрема, через низький рівень культури населення). Він уперше висунув ідею *змішаних, помірних* режимів, які поєднують у собі достоїнства різних форм правління. Висуваючи даний підхід у формулюванні ідеальної моделі держави, Арістотель називав її політією (термін, що означає «конституція»). Політію можна було б визначити як правління більшості, що володіє майновим й освітнім цензом. Уперше Арістотель зв'язав політичну форму із соціальною структурою.

Політія тому є найкращою формою правління, що відображає інтереси середнього класу, помірного у своїх вимогах і який втілює всі громадянські доблесті (розсудливість, помірність, розважливість).

Пошук основ стабільного порядку. Інтеграція громадян у єдине політичне співтовариство і його стабільність залежать не тільки від благочестивих намірів правителів, але й від законслухняності підданих. Загальна згода досягається (за Арістотелем) прихильністю влади й громадян одним моральним цінностям: щастю, красі, справедливості, порядку. У зв'язку із цим, він трактував політику як *публічну етику*, як мораль єднання.

Цицерон увів нове розуміння держави й політики як погодженого *правового спілкування*, метою якого є реалізація спільного інтересу. Висловлена Цицероном ідея «*правової держави*» як форми зв'язків правителів і громадян трактувала політику в термінах взаємодії народу й влади.

3. Політичний дискурс Середньовіччя. Розвиток політичного знання в період Середньовіччя (V-XVII ст.) було обумовлено рядом факторів: формуванням феодального укладу; централізованих держав; які потребували нормативного обґрунтування нового політичного порядку, а також боротьбою католицької церкви й світської влади в особі монархів за політичне панування.

Політичний дискурс в епоху Середньовіччя розвивався, концентруючись в основному навколо аналізу чотирьох суперечливих, але взаємозалежних проблемних комплексів: обґрунтування нормативних підстав нового політичного порядку, що опирається на абсолютну владу монархів; пошуку засобів обмеження сильної центральної влади; визначення пріоритету

характеру влади - духовної або світської; виявлення технології завоювання й збереження влади.

Політична теологія, тобто політичні вчення, засновані на божественному одкровенні. Вихідною тезою в обґрунтуванні божественної природи глобального порядку й політичного устрою в концепції *Аврелія Августина* (354-430) є положення про «природну гріховність» людини. Природа й людина цілковито залежать від Бога. Він створив універсальний порядок, частиною якого є суспільство. Втіленням божественної волі й мудрості на Землі є держава в особі монарха, якому запропоновано реалізувати божественний промисел. Ставши папою Григорієм VII (1073-1085), чернець Гільдебрант звільнив церкву від підпорядкування світській владі й затвердив папську *теократію* - панування папи над королями й імператорами, чому повинні були сприяти також і хрестові походи.

Ідеологічним обґрунтуванням домагань церкви на політичне панування стали ідеї *Томи Аквінського* (1226—1274). Гегемонію релігійної влади він обґрунтовував божественним характером королівської влади, яку благословляє церква. Тільки тому влада монарха повинна мати авторитет. Т. *Аквінський* відстоював право підданих на непокору й, навіть, царевбивство за дозволом церкви.

Раціонально-критичне розуміння політики. Процес формування централізованих національних держав і розвиток ринкових відносин остаточно зруйнували претензії папства на політичне панування. Становлення ринкових відносин поступово знімало покривало таїнства й надприродності із суспільних відносин і оголювало реальні механізми взаємин людей. За доби Відродження (XIV-XVI ст.), процес відокремлення *індивіда* й становлення його як самостійного суб'єкта історичної творчості створив передумови для формування громадянського суспільства, яке протистоїть державі. Учасниками політичного процесу стають *держава - суспільство - особистість*. Реформація (XVI ст.) обґрунтувала активну й творчу сутність самостійного індивіда, вдихнула віру в його перетворюючі можливості і здібності шляхом створення протестантської етики. Почався процес секуляризації й поділу сфер державної й церковної влади. Ці зміни вплинули на розвиток політичної думки пізнього Середньовіччя й ознаменували початок радикальної трансформації існуючих підходів до політики.

Розвивається *раціонально-критичне* розуміння держави. Звертання дослідників до аналізу політичної практики дозволило перебороти нормативний характер політичних суджень, змінило спрямованість еволюції політичних ідей. На цьому етапі відбувається становлення *політичної науки*, її предмета й метода, а також закономірностей розвитку політики.

Становлення політичної науки (Н. Макіавеллі). Н. Макіавеллі заслужено вважають «батьком» політичної науки. У роботах «Державець» (1513) і «Міркування про першу декаду Тита Лівія» (1520) він окреслив предмет і метод політичної науки. Обґрунтував автономність і самостійність політичної сфери й політичних знань, що мають власну логіку, відокремивши політичну науку від

теології, філософії й моралі. **Предметом** політичної науки Макіавеллі вважав владу у всіх її проявах.

Наступне - це метод. Він увів у науковий вжиток поняття *політичний реалізм*. Політичний реалізм полягає у безпосередньому *спостереженні* за фактами - за поведінкою політичних лідерів, мас, за їхньою взаємодією. У працях мислителя були вирішені найбільш істотні проблемні комплекси політичної науки:

- 1) проблема влади й природа політики;
- 2) співвідношення держави й громадянського суспільства;
- 3) проблема еліт і лідерства;
- 4) політичні режими і їхня еволюція та ін.

З ім'ям Макіавеллі пов'язане нове бачення природи політики як *сфери прийняття стратегічних рішень*. Його праці «Міркування про першу декаду Тіта Лівія» й «Державець» є обґрунтуванням технології прийняття ефективних рішень. Політика, з точки зору Макіавеллі, являє собою цілепокладальну діяльність людей, у якій вони намагаються реалізувати свої інтереси й потреби.

Зміст *принципу відносності* полягає в постійній взаємодії мети, засобів і ситуації. Макіавеллі визначив моральність як сферу абсолютного, а політику як сферу відносного й підкреслив, що не треба сферу політики оцінювати мірками абсолютного. Вважав, що ефективність прийнятих рішень залежить від лідера. Макіавеллі створив модель *ефективного стилю лідерства*. Західні аналітики, застосовуючи таку модель, виокремлюють чотири складові ефективного лідерства:

- 1) підтримка лідера його прихильниками;
- 2) взаєморозуміння між лідером і підлеглими;
- 3) воля до виживання, яку повинен мати лідер;
- 4) мудрість і справедливість, зразком яких повинен бути лідер для своїх прихильників.

Концепція суверенітету й правового управління (Ж. Боден). Юридичний підхід до держави як механізму досягнення суспільного блага й досягнення справедливого порядку був сформульований французьким юристом *Ж. Боденом* (1530—1596) у концепції суверенітету й правового управління. Зміст концепції полягав у концентрації всієї повноти державної влади у короля. Суверенітет правителя обмежений правом, справедливістю, законами природи. Держава розумілася як правовий порядок, правове управління сукупністю сімей і не змішувалося із суспільством. Потреба в обґрунтуванні авторитету і позитивного характеру верховної влади монарха була зумовлена процесом формування централізованих національних держав.

Ідея загального й взаємного для громадянина й держави благоденства спочатку стосувалася відносин між королем й аристократією, які засновувалися на основі *договору* (контракту). **Контрактна** система була засобом розподілу владних повноважень і способом взаємного задоволення вимог різних сил. В такий спосіб затверджувалася *ідея загального добра*.

4. Розвиток політичного знання: етап раціоналізації (Нова доба)

Становлення ідеологій. Європейські революції XVII-XVIII ст. проголосили метафізичний поворот новоєвропейського мислення, який покликав до життя нові цінності й ідеали. Він змінив уявлення про дійсне і надав сучасний зміст політиці. Процес секуляризації громадського життя обумовив пошук нових пріоритетів і переваг серед існуючих цінностей. Перехід суспільства до цінностей *раціоналізму, свободи* й громадянської *рівності* був підготовлений ідеологами Просвітництва.

Просвітництво призвело до набуття індивідом «абсолютної самостійності».. Виникає потреба в забезпеченні суспільного існування «абсолютно самостійних» індивідів. Це стає головним завданням політики епохи *модерну* (сучасності). Відтепер політичний порядок має опертя в *згоді* всіх індивідів. Цю роль беруть на себе *ідеології*. Процес становлення ідеологій почався із другої половини XVII ст.

Проблемні комплекси, навколо яких відбувався розвиток політичного знання Нового часу, були обумовлені:

1) обґрунтуванням нормативних засад політичного порядку, заснованого на принципах формальної рівності й автономії особистості в рамках *національних* держав та плюралізму інтересів громадянського суспільства;

2) пошуком конкретних політико-організаційних і конституційно-правових форм взаємин держави, суспільства й індивіда, нової моделі взаємин індивіда й влади. **Політична теорія лібералізму (Дж. Локк, Т. Гоббс, Ш. Монтескє, Дж. Медісон, Дж. Адамс).** Політична доктрина лібералізму, що стала історично першою формою ідеології, у своїх конструктах виходила із цінностей природного права, свободи особи, ідеї обмеженого втручання держави в життя громадян. Реалізація ідеалу вільної особистості припускала наявність механізму, здатного забезпечити здійснення природних і невідчужуваних прав особистості. За *Дж. Локком* (1632–1704), ними були «права на життя, свободу й власність». Таким інструментом у лібералізмі визнавалася **державна**.

Природа й зміст держави трактувалися в контексті *суспільного договору*. *Т. Гоббс* (1588—1679) у «Левіафані» аналіз природи держави починав із протиставлення «природного» у людині й суспільного. Гоббс вимагав підкорити владі держави нічим не сковану свободу, а також передати природні права й свободи народу державі - єдиному, хто здатний приборкати природні пристрасті людей. За Гоббсом, держава творить громадянське суспільство, встановлює порядок, цивілізує суспільство і його членів. Гоббс був прихильником абсолютистської державності. Він розвивав концепцію сильної королівської влади, установленню якої сприяв після смерті О. Кромвеля.

Дж. Локк був прихильником правової державності. Він вважав, що громадяни, створюючи державу, виходять із загальної для всіх користі - переваг інтеграції індивідуальних зусиль і гарантій з боку держави природних прав особистості. Державна й суспільство зв'язані договором і довірою, заснованими на моральному порядку, знанні й праві. З метою запобігання можливості поглинання суспільства й індивіда державою, *Дж. Локк* запропонував *ідею*

поділу влади на законодавчу й виконавчу. Законодавча влада має більш високий статус, ніж виконавча, оскільки визначає політику держави.

Подальший розвиток ліберальної доктрини пов'язаний з ім'ям французького мислителя *Ш. Монтеस्क'є* (1689—1755). Пошук ним конкретних політико-організаційних форм помірною правління зумовив появу *теорії поділу влади*. Влада повинна мати свої межі й не загрожувати правам і свободам громадян. *Монтеस्क'є* розділив владу на три гілки: *законодавчу, виконавчу, судову*. Однак за статусом вони були нерівнозначні.

У роботі «Про дух законів» він зазначав, що для республіки потрібна чеснота, а для монархії честь, для деспотичного правління потрібний страх. На його думку, для встановлення демократичної республіки потрібні невелика територія, пряма участь населення в справах суспільства, придушення особистого інтересу, сувора дисципліна громадян.

Європейська правова концепція «невідчужуваних» прав людини й ідея суспільного договору як основи утворення держави була доповнена *концепцією федеральної республіки* як особливої форми «змішаного правління» *Дж. Медісона* (1751—1836). Дж. Медісон запропонував систему збалансованого розподілу влади в суспільстві, що виключає прояв, з одного боку, крайнощів автократії, олігархії й демократії, з іншого - тиранії, диктатури й анархії. Вимогам справедливого розподілу політичної влади між різними соціальними верствами за Медісоном, відповідає федеральна республіка.

Автор *концепції «стримувань і противаг»* *Джон Адамс* (1735-1826), другий президент США, який прагнув знайти «золоту середину» між системою інститутів, які робили б уряд підзвітним громадянському суспільству (конституція, право, баланс і контроль влади) і відсутністю у громадян можливості прямого контролю за прийняттям рішень урядом. Збалансованість публічної влади (за Адамсом) досягається її чітким поділом. Усі три гілки влади (законодавча, виконавча й судова) *рівноцінні*, що забезпечує можливість контролювати й стримувати один одного.

Доктрина політичного радикалізму (Ж. Ж. Руссо). Ліберальна ідея суспільного договору як основи утворення держави й концепція «природних і невідчужуваних» прав і свобод людини зазнавали жорсткої критики з боку основоположника політичного радикалізму *Ж. - Ж. Руссо* (1712—1778). Руссо вважав, що народ не повинен добровільно підпадати під ярмо процедур прийняття рішень, заснованих на поділі влади. «Будь-який закон, якщо його народ сам «особисто» не затверджував, ніщо, порожнє місце, він – не закон», - зауважував мислитель. *Загальна воля* може бути виражена тільки безпосередньо самим народом. Стару державу необхідно зруйнувати й створити нову, що виражає волю більшості. І кожен громадянин повинен підкорятися волі більшості, інакше його змусять силою бути вільним. Створена в такий спосіб політична асоціація людей («політичне тіло») функціонує на основі безпосереднього правління всього народу.

Політичні ідеали Ж.-Ж. Руссо вплинули на розвиток політичної теорії й практики. Однак їхній вплив був суперечливим. Окремі ідеї, наприклад, про

народ як єдине джерело влади, стали основою демократичної конституційної держави. Інші положення його політичної теорії породили політичний радикалізм, який запозичив ідеї революційного руйнування держави з її брехливим принципом поділу влади, заміни його народним самоврядуванням.

Політична теорія консерватизму (Е. Берк, Ж. де Местр). Засновником консерватизму вважається Е. Берк (1729-1797), який сформулював свої ідеї в «Міркуваннях про Французьку революцію». Основну мету держави він бачив у тому, щоб охороняти порядок і закон. Консервативний стиль у політиці допускає твердість, виникає з того, що немає такої влади, яка б влаштувала всіх і кожного. Перевагу Е.Берк надавав представницькій формі правління, за якої обрана меншість керує більшістю в «доброзичливій формі».

Тему стабільного політичного порядку після революційних потрясінь у Європі розвиває французький консервативний мислитель *Жозеф Марі де Местр* (1753—1821). Його ідеалом держави була монархія - «втілення батьківщини в одній людині». Де Местр підкреслював, що правляча державна влада повинна неминуче виходити з одного центру. Негативно він ставився до положень теорії природного права, думаючи, що права людини (свобода, рівність й ін.), які випливають із природи, - це всього лише фікція розуму. Порядок, на його думку, повинен бути заснований на ієрархії, де «вищі й більше сильні організми поглинають нижчих і слабких».

5. Класичний етап у розвитку політичної теорії. Наприкінці XIX ст. завдяки позитивізму виникла *політична наука*. Термін «політична наука» позначає такі дослідження політичних речей, які керуються моделлю природних наук. Альтернативна інтерпретація політики розвивалася марксизмом. Із цього моменту теорія політики створювалася в рамках політичної науки.

Позитивізм. Як принцип пізнання позитивізм залучив до соціології і політичної науки *Огюст Конт* (1798-1857). Він вважав, що політика повинна стати «позитивною» наукою, що засновує свої висновки не на суб'єктивних судженнях, а на вивченні об'єктивних фактів. Політична наука, за Контом, повинна бути експериментальною, обмежитися фіксуванням точних зв'язків між конкретними явищами, діями, функціями, інститутами, а не займатися виявленням сутності політичних речей. Всі поняття, закони функціонування й розвитку політичних явищ в О. Конта носять *феноменологічний* характер, тобто ґрунтуються тільки на безпосередньому спостереженні. Завдяки становленню соціології як самостійної дисципліни постає новий етап у розвитку політичної теорії. Роботи *О. Конта*, *Е Дюркгайма* (1858-1917), *Г. Спенсера* (1820-1903) сприяли розумінню соціальних механізмів еволюції, виявленню закономірного характеру суспільного розвитку. Порівняльно-історичний метод дозволив розкрити соціальні передумови розподілу влади, розвитку політичних режимів й інститутів.

Політика в контексті «розуміючої» соціології М. Вебера. Німецький соціолог *Макс Вебер* (1864-1920) розвивав позитивістську традицію дослідження політики. Свій підхід він сформулював у рамках «розуміючої»

соціології. М. Вебер виходив з того, що суспільство є результат людської діяльності. «Ідеальний тип», за Вебером, являє собою модель суспільства, тобто сукупність найбільш типових дій і поведінок, які пояснюються конкретними мотивами й намірами. У роботі «Протестантська етика й дух капіталізму» він стверджував, що, пізнавши пануючі ідеї кожної епохи, можна пояснити сутність і призначення існуючих політичних інститутів.

Він відзначив *парадокс демократизації*. Результатом залучення мас у соціально-політичне життя є виникнення великої кількості організацій, які потім стають деструктивними для демократичного політичного функціонування. Бюрократія, за М.Вебером, - особливість не тільки західних суспільств. Сучасна бюрократія є *раціональною* й найбільш ефективною системою державної організації. *Раціональна бюрократія* - приклад легального панування. Вебер бачив вихід у посиленні авторитарної влади *харизматичного лідера*, якого вирізняють виняткові здатності, доблесть, що викликають до нього з боку населення абсолютну відданість і віру. Макс Вебер пропонує *теорію плебісцитарної демократії*, відповідно до якої харизматичний лідер, обраний шляхом *плебісциту* (прямого голосування всього народу).

Значну увагу М. Вебер приділяв класифікації політичної влади та її легітимності. Він виділяв три типи легітимності влади: **традиційний, харизматичний, легально-раціональний**. У *традиційному* типі легітимності влади Вебер виділяв два види: а) патріархальний, заснований на прямих, односторонніх зв'язках, що є основою патерналізму; б) становий, заснований на відносній автономності й безумовному підпорядкуванні кодексу честі (присяга, слово, звичай). *Харизматичний* тип характерний для перехідних суспільств, де відбуваються радикальні зміни ціннісних орієнтацій й інститутів. *Легально-раціональний, або ліберально-демократичний*, тип легітимності заснований на вільному волевиявленні громадян, виборності всіх центральних органів влади народом, вірі в справедливість виборів і визнанні їхніх результатів.

Елітистський підхід до політики (В. Парето). Італійський соціолог *Вільфредо Парето* (1848—1923) – один із засновників сучасної елітології. Парето прагнув до опису еліти як природного явища, не прагнучи дати йому оцінку. Свою концепцію він виклав у тритомному «Трактаті із загальної соціології» (1916). Головне в соціологічній концепції Парето – погляд на суспільство як на систему, що перебуває в стані рухливої рівноваги в результаті взаємодії безлічі різних елементів, найважливіші з яких так називані *залишки* (residui) і *деривації*, похідні (derivazioni). Прийняте у світовій політичній науці визначення еліти належить саме Парето.

За Парето, у будь-якому суспільстві завжди править еліта, що являє собою обрану частину населення і якій протистоїть інша частина, що пристосовується «до отриманих від неї стимулів». Залежно від того, у якій сфері утвориться еліта (у політичній, економічній або інтелектуальній), вона поділяється на *правлячу* (пануючу) еліту й *неправлячу* еліту. Парето приділяв увагу *політичній ідеології* як способу правління, який використовують еліти. Парето вважав, що

жодна з існуючих ідеологій не має наукової цінності. Кожна з них являє собою псевдоідеологічне обґрунтування вже dokonаної або чиненої дії. Змінюються лише форми ідеологій, одна система аргументації замінюється іншою, одні словесні формулювання іншими, гнучкішими й витонченішими. Протиставляючи деривації (ідеології) істині, Парето разом не заперечував їхньої ролі й значення в суспільстві.

Політична теорія марксизму. Пряма протилежність позитивізму-*марксизм*. Політична теорія марксизму була створена німецькими мислителями *К. Марксом* (1818-1883) і *Ф. Енгельсом* (1820-1895), які прагнули виявити закономірності суспільного розвитку, знання яких, на їхню думку, дозволить перетворити існуючий несправедливий соціальний порядок.

Політична теорія марксизму заснована на матеріалістичному розумінні історії, відповідно до якого політика є вторинною, похідною від економіки сферою громадського життя. Еволюція суспільства, на думку К. Маркса, є результатом розвитку матеріальних умов життя. Він стверджував, що «спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі». *Спосіб виробництва*, за К. Марксом, становить «реальний базис, на якому піднімається юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості». Найважливіші положення політичної теорії марксизму: політика в марксизмі не має самостійного характеру й залежить від розвитку базису, являючись його відбиттям; держава в марксизмі за своєю природою є *класовою* і виступає інструментом примусу й придушення одного класу іншим; знищення антагоністичних класів і ліквідація всіх форм нерівності відбудеться в результаті *соціалістичної революції* й установлення диктатури пролетаріату; політична теорія марксизму обґрунтовує *неминучість* відмирання держави внаслідок перемоги соціалістичної революції, скасування приватної власності, небувалого зростання виробництва й достатку благ, зникнення класів.

Соціалізм, як політична доктрина, не був однорідним. Він представлений як ортодоксальним і реформістським напрямком. *Ортодоксальна* традиція представлена роботами *К. Маркса*, *Ф. Енгельса*, *В. І. Леніна*, які трактували природу держави односторонньо - як знаряддя політичного панування економічно домінуючого класу. Виходячи із цього передбачалося, що знищення приватної власності й руйнування буржуазної держави відкриє дорогу в «царство свободи». Однак вважалося, що відмирання держави відбуватиметься через установлення диктатури пролетаріату й лише потім почнеться перехід до громадського самоврядування.

Реформістський напрямок визначали ідеї *Е. Бернштейна* й *Л. Гумпловича*, які критикували класичний марксизм, доводячи його класову обмеженість і невідповідність новим умовам існування західного суспільства. Формувалася ідея соціального партнерства, що перейшла потім у *концепцію соціальної держави*.

6. Сучасний етап у розвитку теорії політики: основні напрямки й проблемні комплекси. Політична теорія в ХХ-ХХІ ст. представлена широким

спектром шкіл і напрямків, що досліджують різні аспекти політичної реальності, що розширюється, використовуючи при цьому різноманітний методологічний інструментарій. У цей період політична теорія розвивалася шляхом критичного переосмислення існуючих концептів і пошуку нових парадигм, здатних пояснити сучасні реалії, обумовлені процесами глобалізації й викликами постіндустріальної епохи.

Бігевіоралізм. Політична людина (Ч. Мерріам). Визначальною тенденцією розвитку політичної теорії, у першу чергу в США й Великобританії в першій половині ХХ ст. є аналіз конкретних мотивацій індивіда, що спонукали його до певної поведінки й ухвалення рішення. Інтерес до даної проблеми був викликаний економічними, соціальними, політичними потрясіннями, які відбулися в західних країнах в 20—30-х роках ХХ ст., що стало основою для виникнення *поведінкового* напрямку в політичній теорії. Його творцями вважається група вчених Чиказького університету на чолі із *Чарльзом Мерріамом* (1874—1953), які почали в 30-х роках спробу вивести формальну структуру політичних відносин з «природної» сутності людини. Подальшою розробкою поведінкової доктрини займалися *Г. Ласвелл* (1902-1978) і англійський політолог *Дж. Кетлін* (1896-1975). У 60-х роках - *Д. Трумен, Д.Істон, Р. Дал та ін.* Як вихідна підстава аналізу політики в бігевіоралізмі виступає *політична поведінка*, зумовлена спонукальними мотивами.

За **Ч. Мерріамом**, одиниця виміру політичної реальності – «*політична людина*» і її воля панувати. Методологічна установка бігевіоралістів заснована на припущенні, що природа влади й політики міститься у *природі* людини, доступної дослідженню науковими методами. У цьому зв'язку завдання політичної теорії полягало в тому, щоб пояснити явища політичного життя, виходячи із природних властивостей людини, вивести політичні феномени із закономірностей природного життєвого поведіння людей. Поведінка в бігевіоралізмі визначається як взаємозв'язок «стимулу» й «реакції». В основі політичної поведінки індивіда лежить мотив, що спонукав його до дії. Бігевіоралісти стали акцентувати увагу на *інтересі* як мотиві політичної поведінки. Завдання політичної науки вони звели до опису спостережуваної поведінки, політичних взаємодій. Заслуга бігевіоралізму полягає у впровадженні в політологію методів точних наук (математики, статистики й т.д.). Істотним недоліком цього методу є аналіз поведінки поза контекстом її моральної оцінки, а також акцент на техніку дослідження.

Політичний реалізм (Г.Моргентау). Найважливіша парадигма міжнародної теорії політики - реалізм. Школа «політичного реалізму» була заснована одним із класиків бігевіоралізму, американським політологом *Гансом Моргентау* (1904-1982). У роботі «Міжнародна політика» (1948) Моргентау визначив закономірності, що керують *зовнішньою політикою*: 1) основним суб'єктом міжнародних відносин є національна держава, що виражає свої інтереси в категоріях сили (тобто вони обумовлені тією силою, що вона володіє); 2) наслідком цього, внутрішньою пружиною, що рухає міжнародні відносини, стає боротьба держав за максимізацію свого впливу в зовнішньому

середовищі; 3) оптимальним її станом є міжнародна (регіональна) рівновага сил, яка попереджає утворення національної або коаліційної могутності, що перевершує існуючі держави і їхні коаліції, яка досягається (свідомо або несвідомо) політикою балансу сил. У зовнішній політиці вирішальну роль відіграють *національні інтереси*. За значимістю *Моргентау* виділяв **дві групи інтересів**: а) *постійні*; б) *минуці*. Вищим критерієм національного інтересу будь-якої великої держави, вважав *Моргентау*, є досягнення *регіональної* або *світової гегемонії*.

Політичний психоаналіз: «шукач влади» (Г. Ласвелл). Методологічною установкою Г. Ласвелла стала концепція З. Фрейда. У роботі «Психопатологія політики» (1930) він стверджував, що дійсні причини політичних дій - несвідомі. Ласвелл застосовує **метод психобіографії**, що дозволяє зрозуміти спонукальні мотиви політичної поведінки.

Г. Ласвелл намагається виявити якість залежності поведінки політичних лідерів від їхніх психологічних рис характеру. Він професійного політика йменує *«шукачем влади»*. Виділивши базовий політичний тип шукача влади, класифікує його на три види, відповідно до політичної ролі, яку він виконує, і особливостями дитячого психосексуального розвитку: *агітатор* – це соціал-реформіст, який саркастично промовляє із трибуни; *адміністратор* – здатний брати ініціативу у свої руки. Воліє працювати в групі, уникає конфліктів з вищестоящим начальством. Джерелом подібного поведіння є його прихильність батькам і перенесення цієї прихильності на систему організації; *теоретик* – здатність до теоретизування в даних політиків обумовлена їхнім умінням «іти» від тривожності, перетворюючи її в слова, заяви, маніпулюючи нею.

Аналіз політики в структуралізмі й постструктуралізмі (М. Фуко, П. Бурдьє)

Структуралізм являє собою напрямок у дослідженні суспільства, пов'язаний із описом його структур, сукупності стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують відтворюваність в умовах, які змінюються. Предметом аналізу послідовників цієї школи є не стільки соціальні структури, скільки *лінгвістичні*, тобто мова, знаки, символи й інші форми комунікації, що дозволяють упорядкувати соціальну реальність, зробити її зрозумілою для інших. Одним із засновників структуралізму вважається французький дослідник *Клод Леві-Стросс*. У центрі його уваги була структура міфів як засіб комунікації примітивних суспільств.

Заслуга поширення мовних і знакових структур на аналіз політики належить *Мішелю Фуко* (1927-1984). Він використав методи герменевтики для дослідження влади. Предметом його розгляду були елементи знання, ідеї, кредо, дискурси. У роботі «Дисципліна й покарання» (1979) він стверджував, що знання й влада безпосередньо визначають один одного.

М. Фуко вводить *позаполітичне* розуміння влади. У його побудовах принципово відсутня централізована влада й усяке володіння нею. Влада не є атрибутом державного апарата або якогось класу. На думку М. Фуко, немає ніяких глобальних стратегій класового панування, нав'язаних пригнобленим.

Учнем М. Фуко був *Пьер Бурдьє*(1930 2002). Він визначає клас як сукупність агентів з подібною позицією в соціальному просторі. Соціальний простір, на його думку, зумовлюється рядом *силових полів - політичним, соціальним, економічним, культурним і символічним*. Особливу роль у продукуванні рангів, порядків градації, відіграє *символічний капітал*.

Найбільш важливим елементом позиції Бурдьє є введення ним поняття *габітуса* - системи притаманних індивідові диспозицій мислення й дії, що підсумовує його знання й досвід.

Модернізм і постмодернізм (Е. Гідденс, Ю. Габермас). Поняття «модерн» (сучасність) Найбільш системну інтерпретацію епохи модерну здійснює *Ентоні Гідденс* (1938.), який розглядає розвиток суспільства в контексті впливу глобальних факторів, що змінюють тип соціальних відносин, способи взаємодії індивідів і т.д. Для позначення модерну він застосовує індійський термін – *джагернауд*, що означає «безжалісну силу». Початком модерну вважає XVII ст. Найбільш очевидна прикмета модерну - поділ часу й простору. Розвиток сучасного суспільства носить нелінійний характер. Якщо в епохах, що передують модерну, простір визначається фізичною присутністю, локальністю існування, то в епоху модерну простір став *глобальним*. Організація соціального життя в умовах модерну й мінімізація ризику можливі за допомогою п'яти основних інститутів: *капіталізму* (товарне виробництво, приватна власність, наймана праця й класи); *індустріалізму*, який передбачає використання нових видів енергії й засобів технічної комунікації); *нагляду* (здатність спостерігати за поведінкою громадян); *контролю* за засобами насильства; *національної держави*, що організовує всі ці інститути і координує їхню взаємодію.

Один із сучасних інтерпретаторів модернізму – *Юрген Габермас* (р. 1929), розглядає модерн як інституціональний порядок, що є результатом людської раціональності. У сучасну епоху виникає конфлікт між сучасною ринковою державою з її безконечною бюрократизацією й життєвим світом індивіда. Вирішення цього конфлікту полягає в обмеженні впливу системи на внутрішній світ. Злиття системи й життєвого світу він ув'язує з **конвергенцією** (зближення неоднорідних систем за рахунок пристосування до однакових умов існування) двох типів раціональності - східної й західної. Для пояснення соціальної реальності Габермас вводить поняття цілераціональної дії й комунікативної дії (взаємодії).

Цілераціональна дія передбачає наявність одного суб'єкта, що свідомо ставить цілі й визначає засоби їхнього ефективного досягнення. Габермас наполягає на тому, що особливістю людини, її специфікою є не цілераціональні, а *комунікативні дії*, під якими він розуміє взаємодію без примушення. Основною метою сучасного суспільства, за Габермасом, є творення суспільства, не викривленого комунікацією. Раціоналізація комунікативної дії робить людину вільною від панування, оскільки знімає обмеження з комунікації. Під **раціональністю** він розумів усунення бар'єрів, що спотворюють комунікацію. В основі нової нормативної системи політичного порядку повинен бути **консенсус**, який складається на основі дискурсу. *Габермас* вводить поняття

дискурса як парну категорії комунікативної дії. Якщо комунікативна дія здійснюється щодня та стосується приватних питань, то **дискурс** є особливою формою комунікації, метою якої є прагнення учасників до пошуку істини щодо поставлених питань.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте періодизацію розвитку знань про політику
2. Охарактеризуйте класичний етап у розвитку теорії політики
3. Проаналізуйте сучасний етап розвитку теорії політики

Тема 4. Дискурс концепта політики (2 год)

Зміст

1. Інтерпретації політики в контексті її сутності й соціального змісту
2. Політика - особливий вид комунікації: герменевтична інтерпретація
3. Функціональні інтерпретації політики
4. Психосоціологічна та інституціональна концепції політики (М. Вебер, М.Дюверже)
5. Поведінкові й психологічні інтерпретації політики
6. Технократичні інтерпретації політики
7. Аналіз політики у структуралізмі, модернізмі і постмодернізмі

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Влада як ресурс спроможності держави: політологічний дискурс. *Літопис Волині*. №29. 2023. С. 142-147.
2. Вонсович С. Теорія інституціоналізму: рефлексії ретроспективного дискурсу. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2021.24(9). С.55-64
3. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
4. Дей М.О., Ткач О.І. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях: навчальний посібник / МОН України: Національна академія наук України, Київський ун. - т права. Київ: іра, 2017. 172 с.
5. Кадлубович Т. І. Вивчення теорії політики як чинник формування політичної культури. *Дослідження проблем гуманітарної освіти* : зб. наук. пр. за підсумками дискусій на міжкафедральному науковому семінарі (15 листопада 2018 р., м. Київ) / ред.: А. В. Сакун, Т. І. Кадлубович, Ф. М. Проданюк, Д. С. Черняк. Київ : КНУТД, 2018. С. 49-68.
6. Москалюк М.Ф. Політологія: Загальна теорія політики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 76 с.
7. Попков, В. Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. *Міжнародні та політичні дослідження*, 2020. (33), 52–67.
8. Сазонов М. І. Загальна теорія політики: комплекс навчально-методичних матеріалів з курсу для студентів спеціальності «Політологія». Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 76 с.
9. Anter A. «Max Weber's Concept of Nature and the Ambivalence of Modernity.» *Max Weber Studies*, vol. 11, no. 2, 2011, pp. 217–229.

10. Gimbel E. W. «Interpretation and Objectivity: A Gadamerian Reevaluation of Max Weber's Social Science.» *Political Research Quarterly*, vol. 69, no. 1, 2016, pp. 72–82.
11. Kastoryano R, and Schader M. «A Comparative View of Ethnicity and Political Engagement.» *Annual Review of Sociology*, vol. 40, 2014, pp. 241–260.
12. O'Donovan N. «Causes and Consequences: Responsibility in the Political Thought of Max Weber.» *Polity*, vol. 43, no. 1, 2011, pp. 84–105.

1.Інтерпретації політики в контексті її сутності й соціального змісту.

Політика як специфічний спосіб життєдіяльності людей (Арістотель). В античності політика розглядалася як сукупність *морально-етичних* передумов розумної організації суспільства. Автор цього підходу – *Арістотель*, виводив політику з колективної природи людини, розглядаючи її як продовження її природної соціальності. За Арістотелем, «людина за своєю природою істота політична», тобто полісна. Сутність політики, за Арістотелем, полягає в об'єднанні людей для досягнення вищого блага держави й людини.

Політика як особливий тип соціального ставлення «друг – ворог» (К. Шмітт). У парадигмі *політичного реалізму* політика розуміється як реальність, що існує й змінюється на основі наявності реальних сил. У термінах панування, придушення описує світ політики *Карл Шмітт* (1888-1985) у теорії *політичного*. К. Шмітт пропонував дихотомію «друг – ворог». Поняття «ворог» варто інтерпретувати в його буквальному значенні: той, хто вам ворожий і/ або потенційно ворожий. К. Шмітт намагався виявити специфіку політики як сфери діяльності в порівнянні з іншими сферами громадського життя. Політика в цьому випадку інтерпретувалася як *мистецтво розуміння національних інтересів й їхнього захисту*.

Подібні ідеї ідентичності між правителями й керованими розвивалися ще *Ж.-Ж. Руссо* у теорії ідентитарності. У фундаментальній праці «Поняття політики» (1931) Сутність політики К. Шмітт вбачав у війні. Правом війни володіє держава, що виступає як політична цілісність, що концентрує величезну владу, і є центром прийняття рішень. За К. Шміттом, у державі втілені обидві можливості: можливість жадати від своїх громадян готовності піти на смерть й іншу можливість - зажадати від них готовності вбивати людські істоти, що перебувають у ворожому таборі.

Політика як механізм контролю за ресурсами (Д. Хелд). *Девід Хелд* у роботі «Політична теорія й сучасна держава. Нариси про державу, владу й демократію». визначає політику як боротьбу «за організацію людських можливостей», предметом якої є панування, влада, а також здатність соціальних акторів й інститутів зберігати або змінювати своє соціальне або фізичне оточення. Позитивним у такого підходу є ефективність своєчасного вирішення проблем і конфліктів, що виникають, як на макро-, так і на мікрорівні, оскільки добре відомою є природа можливих протиріч. Недолік подібної інтерпретації полягає в зайвій політизації суспільства, у стиранні грані між політичною системою й громадянським суспільством.

Політика - особливий вид комунікації. Новою методологією аналізу політики, стає *герменевтична* парадигма. Її виникнення відноситься до 60-х років ХХ ст. і було обумовлено потребами інформаційного суспільства, що

прийшло на зміну індустріальному. *Еріх Фромм(1900-1980)* вважав, що індивідуалізм «допоміг знищити всі зв'язки між окремими індивідами, ізолювавши людей від своїх побратимів». Призначення політики полягало в тому, щоб не тільки відновити зруйновані соціальні зв'язки, але й духовно збагатити світ особистості, розкріпачити її емоційні основи, подавлені вузькою спеціалізацією й професіоналізацією у наслідок науково-технічної революції (НТР). У цей період складається політична герменевтика як новий напрям політичної науки. Її генезис пов'язаний з ім'ям політолога *Дж. Маса*.

В аналізі політики **герменевтична парадигма** виходить із того, що політична влада - це здатність і можливість формулювати актуальні й затребувані населенням політичні ідеї й концепції. У межах герменевтичного підходу **політика** розглядався як засіб комунікації між членами суспільства, поколіннями, представниками різних культур.

Однак політика, на думку німецького політолога *К. фон Крокова*, являє собою особливу форму комунікації. Її специфіка полягає в здатності синтезувати два види взаємодій індивіда і явищ об'єктивного світу: *раціональний, емоційний, або безперервний*.

Функціональні інтерпретації політики. Основним інструментом політики є влада. Із цього випливає *функціональне* трактування політики. Політику розглядають як відносини із приводу державної влади – боротьби з нею або використання її для реалізації інтересів певних верств суспільства. Політична влада являє собою вольові відносини, що формуються свідомо між *суб'єктом* (тим, хто впливає) і *об'єктом* (тим, на кого впливають). Владні взаємини груп й спільнот відбуваються на основі політично усвідомлених інтересів і потреб, тобто таких домагань, реалізація яких вимагає використання державної влади.

Психосоціологічна концепція політики: М. Вебер. М. Вебер трактував політику як прагнення до участі у владі або до впливу на розподіл влади. У політику він включав «усі види діяльності із самостійного керівництва». В основі такого прагнення лежить розуміння, що саме влада у визначальній якості впливає на соціальний стан і престиж групи або індивіда, на їхню можливість впливати на суспільство шляхом розподілу ресурсів і реалізації своєї волі, незважаючи на заперечення інших спільнот. Впливом релігії М. Вебер пояснював організацію економічної, соціальної й політичної систем суспільства, динаміку їхнього розвитку.

Інституціональна концепція політики М. Дюверже. Дюверже застосовує інституціональний підхід для опису політики як простору владних взаємодій, упорядкованість яких досягається завдяки існуванню політичних інститутів. Будь- який інститут, підкреслює Дюверже, являє собою органічну єдність двох елементів: **структури** самих інституційних моделей, конкретних **відносин**, які з них виникають. У центр політичних інститутів він ставить державу, якою визначаються особливості державної влади. Держава відрізняється від інших політичних форм спілкування: сильною організацією, інтенсивною солідарністю її членів. Перевага державної влади простежується: а) у поділі праці між правлячими (законодавці, адміністратори, судді); б) у чітко

організованій системі санкцій, що дозволяє домогтися покори; в) у володінні великими матеріальними силами для здійснення своїх рішень. Не меншу роль відіграє й інший інститут - *політична партія*. Сутність сучасних йому політичних режимів, на думку Дюверже, визначають саме політичні партії.

Поведінкові й психологічні інтерпретації політики. Психологічні й поведінкові інтерпретації політики являють собою інший зріз аналізу політичної реальності, що зосереджує увагу на мотивах, які спонукують індивіда до певної політичної поведінки. *Психоаналіз* шукав причини політичної поведінки в стійких психологічних реакціях, характерних для політичної діяльності. Він розглядав політику як форму людської чуттєвої діяльності, де відносини панування й підпорядкування пов'язані з особливими установками людської психіки, переважно в її несвідомих аспектах. *Бігевіоралізм* тлумачив політику як процес індивідуальних прагнень до влади. Політична дія, здійснювана за принципом «стимул - реакція», концентрується в прийнятті політичних рішень щодо розподілу ресурсів.

Бігевіоралістські концепції політики. На думку бігевіоралістів, визначальною рисою людської психіки й поведінки є *неусвідомлене* прагнення до особистої влади, що розуміється як можливість впливати на кого-небудь. Відповідно до «*силової парадигми*» політичне життя суспільства являє собою процес постійного зіткнення індивідуальних прагнень до влади, де перемагає найсильніший. Уся система політичних інститутів суспільства - це матеріалізований «баланс найсильніших». Будь-які порушення цього балансу породжують розлад політичної системи, викликають політичні кризи й катаклізми. Прихильники «*ринкової парадигми*», ототожнюють політику з ринком, переносючи всі закономірності функціонування ринкової економіки на політичне життя суспільства. «*Ігрова парадигма*» заснована на припущенні того, що потреба в тій або іншій формі ігрової діяльності розглядається як одна з основних природних потреб людини, що супроводжує її в міру дорослішання. Італійський політолог **Н. Боббіо** розглядає політику як гру, потреба в якій супроводжує людину протягом всього життя. Політика - найбільш популярна й найбільш захоплююча «гра для дорослих».

Політика як спосіб заміщення власної неповноцінності (Г. Ласвелл). Основоположником політичного психоаналізу вважається американський політолог **Г. Ласвелл** (1902—1978). В аналізі політики й влади він використав фрейдистський підхід, за яким політична реальність описувалася в термінах індивідуального несвідомого. М. Ласвелл залучив у науковий вжиток поняття «*владна особистість*». Як реальних суб'єктів політичного процесу, Ласвелл розглядав лідерів, поведінку яких він описував за допомогою методу психобіографій. На думку Ласвелла, істотну роль у процесі володарювання відіграють **цінності**. До числа найважливіших цінностей він відносив силу, повагу, чесність, благополуччя, прихильність, багатство, освіту, майстерність.

Американська політологиня-психоаналітиkinя **К. Хорні** вважала головною рушійною силою політичної діяльності стан *страху*, породжуваний в людині ворожим соціальним середовищем. Суть політичної діяльності - прагнення

людини уникнути ситуацій, що вселяють страх. Вона виділяє «чотири великі неврози нашого часу: «**невроз прихильності**» (жадоба любові й схвалення за всяку ціну), «**невроз влади**» (гонитва за престижем і володінням), «**невроз покірності**» (схильність до конформізму) і «**невроз ізоляції**» («втеча» від суспільства, прагнення «сховатися» від соціального життя).

Технократичні інтерпретації політики. Політика як діяльність із виробництва й споживання інформації (Е. Тоффлер (1928-2016)). У роботі «Третя хвиля» американський соціолог Е. Тоффлер еволюцію людства розглядає як процес послідовної зміни трьох хвиль цивілізацій – *аграрної, індустріальної, інформаційної*. **Перша хвиля** проіснувала до XVII ст., і характеризувалася розвитком феодальних відносин, установленням перших державних кордонів. Політика першої хвилі носила морально-етичний характер, оскільки влада належала монархам і передавалася в спадщину, і скоріше була природною властивістю певних соціальних груп, ніж професійної діяльності.

У XVII ст. із розвитком індустріалізації почалася **друга хвиля**, яка докорінно змінила відносини в суспільстві, що призвело до нового розуміння політики. Буржуазні революції, падіння монархій - все це, за Тоффлером, є результат невідповідності старих владних інститутів новому індустріальному суспільству. Нове суспільство саме наділяє владою своїх правителів. Друга хвиля призвела до появи громадянського суспільства, що вибудовує відносини із владою на принципово інших позиціях і має значні канали впливу на владу.

Після Другої світової війни починається **третя хвиля**, що характеризується процесом впровадження нових технологій, пов'язаних з наукомістким виробництвом і яке затребувало інший продукт - інформацію. Основними цінностями в суспільстві третьої хвилі стали знання й інформація. Суспільству третьої хвилі просто необхідна *інфосфера* – система з виробництва й поширення інформації.

У суспільстві першої хвилі влада належала монархам і нічим не обмежувалася. Із цих позицій інтерпретувалася політика. Друга хвиля пов'язана з індустріалізацією, падінням монархій, появою громадянського суспільства, масовою демократією. Розуміння політики розширювалося й стає представленим різними інтерпретаціями. Третя хвиля пов'язана з розвитком наукомісткого виробництва, відходу від масової демократії, зростанням цінності інформації й знання. Уряди третьої хвилі володіють ще більш обмеженою владою, ніж уряди другої хвилі, які були обмежені існуванням громадянського суспільства й законами. У цих умовах політика набуває нових форм. У політичний процес вступає значна кількість індивідів, які не мають політичної влади, але мають знання. Влада перестає концентруватися на державі, вона торкається безлічі аспектів життя людини.

Отже, залежно від історичних умов, економічної й культурної зрілості конкретного суспільства (традиційного, індустріального, інформаційного), увага дослідників акцентувалася на різних аспектах політики: або на природі (пошуку її глибинних основ), або на змісті (способах вираження

загальнозначущих інтересів і забезпеченні цілісності суспільства), або на засобах і методах реалізації її функцій (узгодженні й балансі інтересів, регуляції соціальних взаємодій, мобілізації населення на досягнення колективних цілей). У цьому зв'язку умовно виокремлюються кілька груп теорій, які різним чином інтерпретують світ політики.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику інтерпретації політики у контексті соціального змісту
2. Розкрийте особливості політики як виду комунікацій
3. Охарактеризуйте психологічну та поведінкову інтерпретації політики
4. Проаналізуйте політику у структуралізмі, модернізмі, постмодернізмі

РОЗДІЛ 2. Світ політики як світ політичних артефактів, практик і реальних відносин (2 год.)

Тема 5. Теорія влади і владних відносин

Зміст

1. Простір політичної влади та її призначення у суспільстві
2. Влада, панування, легальність як засадничі категорії теорії політики
3. Основні інтерпретації концепту влади у теорії політики
4. Ресурси влади
5. Легітимність влади та її джерела

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Вектори еволюції теорії легітимності як атрибута влади: минуле і сучасність *Вісник Маріупольського державного університету серія: історія, політологія., зб. наук. праць* «Видавничий відділ МДУ». Вип. 31-32. 2021. С.94-103.
2. Вонсович С.Г. Влада як ресурс спроможності держави: політологічний дискурс. *Літопис Волині*. 2023. №29. С. 142-147.
3. Бульбенюк С. С. Соціопсихологічна природа політичної влади: монографія. Київ. : КНЕУ, 2013. 215 с
4. Жаровська І. М. Теорія влади : навч. посіб. Харків. : Право, 2016. 240 с.
5. Колбеч Г. К. Політика: Основні концепції в суспільних науках. Пер. з англ. Київ. Видавничий дім КМ Академія, 2004. 127 с.
6. Польовий М.А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
7. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.
8. Allen D. «Invisible citizens: political exclusion and domination in Arendt and Ellison.» *Nomos*, vol. 46, 2005, pp. 28–76.
9. Wiley J. «Sheldon Wolin on Theory and the Political.» *Polity*, vol. 38, no. 2, 2006, pp. 211–234.
10. Atack I. «Nonviolent Political Action and the Limits of Consent.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, no. 111, 2006, pp. 87–107.

11. Van der Eijk C. «Political Power.» *The Essence of Politics*, Amsterdam University Press, 2018, pp. 85–102.

12. Baldwin D. A. «Analyzing Power.» *Power and International Relations: A Conceptual Approach*, Princeton University Press, 2016, pp. 49–90.

1. Простір політичної влади і її призначення в суспільстві. Аналіз політики пов'язаний з феноменом *політичної влади*. *Загалом влада* - здатність забезпечувати виконання єднальних зобов'язань елементами колективної організації, коли зобов'язання легітимізовані їхньою відповідністю колективним цілям і де на випадок непокори передбачається презумпція (передбачення, очікування) примусу, поза залежності від того, хто б не був агентом подібного примусу. За своєю природою влада - явище соціальне, оскільки виникає в суспільстві. Суспільство без влади - це хаос, дезорганізація, саморуйнування соціальних зв'язків. Ще XVIII ст. французький мислитель *Г. де Маблі* (1709—1785) визначав *соціальне призначення влади*: мета, яку ставлять перед собою люди, об'єднані законами, зводиться до утворення суспільної влади для запобігання й припинення насильства і несправедливості окремих осіб. Влада виступає в суспільстві як універсальний механізм інтеграції, узгодження, упорядкування взаємодій людей, які реалізують власні інтереси. Потреба у владних механізмах зумовлена рядом причин: 1) необхідністю надати взаємодіям між людьми доцільності, розумності, організованості, створивши загальні для всіх правила поведінки; 2) об'єктивною потребою в регуляції соціальних відносин, узгодженні й інтеграції різноманіття не співпадаючих інтересів і потреб людей за допомогою різних засобів, у тому числі й примусу. Владне управління може здійснюватися всупереч інтересам керованих мас, шляхом *маніпулювання* свідомістю.

2. Влада, панування, легальність як базові категорії теорії політики.

Політична влада внутрішньо властива цивілізованому суспільству, оскільки: а) змушує поважати існуючий політичний порядок і формуючі його правила; б) захищає суспільство від його власних недосконалостей і слабостей; в) обмежує всередині нього результати суперництва між групами й індивідами, охороняючи суспільство від ентропії й хаосу й забезпечуючи внутрішню кооперацію й рівновагу. Політична влада багатоліка. Вона з'являється в різних проявах, у кожному з яких виявляється якась одна її сторона. Це дало підставу французькому політологу **Ф. Бурріко** заявити, що у своїй політичній формі влада являє найбільш грізну загадку. **Форми влади**: Основними формами політичної влади є панування, політичне керівництво й управління. Форми політичної влади розрізняють і за критерієм головного суб'єкта правління. До них належать: **монархія, тиранія, аристократія, олігархія, теократія, охлократія, демократія, партократія, бюрократія, технократія, меритократія, автократія, анархія** і т.д.

Відомий політолог і економіст Б. Гаврилишин вважав, що на сучасному етапі існує **три види влади**: 1. **Влада типу противаги**. Така влада ґрунтується на індивідуалістсько-конкурентних цінностях та існує в країнах, де такі цінності переважають (англомовних). Характерними ознаками цього виду

владної організації є: а) існування правлячої групи й опозиції (противаги), що постійно конкурує з нею (еліта і контреліта); б) розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову; в) побудова владних інституцій за принципом контролю та рівноваги; г) наявність періодичних виборів; д) прийняття рішень згідно з принципом більшості.

2. Колегіальна влада (співпраця при владі) має такі риси: а) поділ влади без утворення опозиції; б) колегіальність у прийнятті рішень; в) децентралізація влади; г) високий рівень консенсусу (згоди); д) використання засобів прямої демократії (наприклад, у Швейцарії, Японії).

3. Унітарна (недиференційована, диктатура, неподільна, інтегральна) влада, для якої характерними є риси: а) концентрація влади в одних руках; б) відсутність легальної опозиції або противаги. Політична влада втілюється через **механізм владних відносин**. Його структура, за польським політологом Єжи Вятром, виглядає так: 1. Наявність у владних відносинах не менше двох партнерів. 2. Волевиявлення владарюючого здійснюється у вигляді певного акту, який передбачає санкції за непадкорення його волі. 3. Обов'язкове підкорення тому, хто здійснює владу. 4. Соціальні норми, що закріплюють право одних видавати акти, а інших - їм підкорятися (правове забезпечення). Такий механізм владних відносин, чітко працюючи, забезпечує оперативність і дієвість взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта, реалізацію функцій.

Аксіоми державної влади. 1. Державна влада не може належати нікому, крім тих, хто має правове повноваження. 2. Державна влада в межах кожного політичного союзу повинна бути одна. 3. Влада має здійснюватися людьми, які відповідають високому етичному й політичному цензу (влада без авторитету гірша, ніж явне безвладдя). 4. Політична програма владоможців може передбачити лише заходи, які мають загальний інтерес. 5. Політична програма влади має охоплювати заходи і реформи, які реально можна втілити в життя. 6. Державна влада принципово пов'язана з розподільчою справедливістю.

Політична влада - це особливі суспільні відносини, що проявляється в здатності ефективно впливати на людей і речі, застосовуючи різні засоби – від переконання до примусу. Формою здійснення влади є *авторитет*. На противагу авторитету *панування* - це можливість домогтися покори з боку певної групи осіб, спираючись на силу, примус, могутність, сакральність та ін.

Керівництво - (адміністрування) є однією з функцій управління, а в умовах командно-адміністративної системи саме тією функцією, що разом із контролем включила в себе всі інші функції. У науці сформувалось справедливе твердження, що влада – це політика, політика – це управління, а управління – це завжди влада.

Влада вимагає згоди, суспільного визнання й деякої взаємності. Згода суспільства включає *принцип законності* й механізми, які стримують зловживання влади. Відображенням принципу законності є *легалізація* – юридичне обґрунтування здійснення влади, її норм і законів. *Легальність влади* відображається в офіційному визнанні влади або претензії на її визнання. На

відміну від легальності *легітимність* – неофіційне схвалення влади в силу її притягальних рис.

Вебер розробив *типологію законного панування*, класифікувавши його відповідно до трьох способів легітимації: **харизматичне, раціональне й традиційне панування**. Влада має ряд «вимірів», тобто вона: виражається у функціонуванні певних інститутів (державних, суспільних); пов'язана з діяльністю лідерів, еліт, мас (проявляється в дії); спирається на систему засобів і методів владного впливу (це підстави й ресурси влади).

3. Концепт влади: основні потрактування в теорії політики.

Директивні концепції влади. У директивних концепціях влада розуміється як *панування і вплив* волі політичного актора. **Влада як співвідношення сил і засіб реалізації волі.** Розуміння влади як співвідношення сил окреслив Н.Макіавеллі. Англійський мислитель **Т. Гоббс** у «Левіафані» описував владу, якою володів суверен (правитель). Головне призначення суверена - гарантувати право підданих на самозбереження, а піддані повинні неухильно дотримуватися його настанов. **Силова інтерпретація влади** стала домінуючою у XIX-XX ст., її розвивали представники німецької політичної думки Гегель, Маркс, Шопенгауер, Ніцше, Вебер. Вони застосували для розкриття змісту влади поняття «вольова властивість» або «вольова здатність». У рамках *марксизму* (К. Маркс, Ф. Енгельс) влада розглядалася як відносини панування, підпорядкування одного класу іншим.

Американські учені *Ч. Мерріам, Г. Ласвелл* і англійський дослідник *Дж. Кетлін* розвивали інтерпретацію влади як засобу реалізації волі й визначали владу як силовий вплив політичного суб'єкта. **Енергетична модель влади (психологічний підхід).** У 50—60-х роках XX ст. з'явилися *психоаналітичні і неофрейдистські* концепції влади. Основна теза концепцій: **влада** є спосіб *панування несвідомого* над людською свідомістю. Американська психоаналітикиня *К. Хорні* як визначальний мотив політичної поведінки виокремлювала страх, породжений ворожим людині соціальним середовищем. **Бінарна концепція влади М. Дюверже.** За М. Дюверже, влада у всіх формах прояву (авторитету, панування, впливу) є предметом політичної науки. Дюверже стверджує, що зображення дволикого Януса є правдивим уявленням про владу. **Дуалізм влади** зумовлений наявністю двох аспектів її соціального призначення. Дюверже відокремив поняття *влади й впливу*. Усяка влада, здійснювана в суспільстві, уможливорює вплив. Владу слід відрізнити від панування. «**Панування**» - більш вузьке поняття, а ніж «влада», і пов'язане із застосуванням сили. Застосування сили може виражатися у фізичному насильстві, економічному примусі, тиску організованого колективу. **Влада** ж може здійснюватися й без застосування сили, засновуючись на авторитеті (тобто ймовірності добровільного підпорядкування).

Дюверже підкреслює, що здійснення влади спирається на насильство й на вірування суб'єктів політичного процесу. Для влади, на думку Дюверже, вирішальне значення мають *вірування*. Першим елементом він вважає *вірування в необхідність існування влади взагалі*, другим - *вірування в легітимність*

влади. Легітимність, - це не якість, не властивість влади, це зовнішня оцінка, що складається в суспільній свідомості під впливом панівного класу. **Функціональні концепції влади.** Інтерпретація влади в термінах **структурно-функціонального підходу** пов'язана з розумінням її як здатності, уміння або засобу *практично* реалізовувати функцію суспільного управління. **Влада як «символічний посередник» (Т. Парсонс).** У рамках *структурно-функціонального аналізу*, засновником якого вважається американський соціолог Т. Парсонс, влада розглядається як відношення нерівноправних суб'єктів, поведінка яких зумовлена виконуваними ними соціальними ролями, наприклад, керуючих і керованих. При цьому під **соціальною роллю** розуміється очікувана від людини поведінка, що відповідає статусу, який вона займає. Подібне трактування влади впливає із загальної теорії дії.

Інтеграція різних елементів системи здійснюється соціальною дією, тому підхід Т. Парсонса часто називають **теорією соціальної дії**. **Соціальна дія** включає поведінку людини, групи, організації, вмотивовану і спрямовану тими значеннями, які ці суб'єкти знаходять у навколишньому світі. Спрямованість дій індивіда або групи зумовлюються пануючими в суспільстві правилами, нормами й цінностями.

Парсонс подає **владу як здатність** приймати рішення й домагатися їхнього обов'язкового виконання, а також як здатність суспільства мобілізувати свої ресурси для реалізації загальних цілей.

Концепція «опору». Чотири основні типи влади: «*Стимульована*» влада, заснована на винагороді. 2. «*Легітимна*» влада, заснована на визнанні за суб'єктом влади права вимагати певної соціальної поведінки з боку об'єкта влади. 3. «*Ідентифікована референтна*» влада передбачає ототожнення (ідентифікацію) об'єктом влади себе з її суб'єктом. 4. «*Експертна*» влада засновується на володінні суб'єктом влади спеціальними знаннями або навичками, відсутніми в об'єктів влади, але необхідними їм у даній ситуації. **Концепція « обміну».** На думку автора цієї парадигми, американського соціолога *П. Блау*, індивід тоді має владу над іншим, коли той постійно залежить від нього. Американський політолог *А Етціоні* розділив ресурси за ступенем впливу на **утилітарні, примусові й нормативні**. **Примусові ресурси** суб'єкт влади застосовує тоді, коли прагне відшукати додаткові способи примусу, щоб ще більше обмежити волю іншого. **Нормативні ресурси** впливають не на умови буття індивіда, а на його суб'єктивне сприйняття ситуації: цінності, ідеали. **Концепція «розподілу сфер впливу».** Автор цієї парадигми американський політолог *Д. Ронг* вважав, що індивіди у взаємодії постійно міняються ролями власника влади і її об'єкта. **Комунікативні концепції влади. Соціологічна модель влади П. Бурдьє.** Французький соціолог *П'єр Бурдьє* (1930-2002) приділив основну увагу проблемі легітимації панування усередині суспільств, розділених на класи. П. Бурдьє, для опису асиметрії соціального стану застосовує поняття «*оксюморон*», Для опису політики П. Бурдьє використав поняття «*політичне поле*», що означає «місце,

де в конкурентній боротьбі між агентами, які втягуються у неї, народжується політична продукція.

«Мікрофізика володарювання» М. Фуко. Інтерпретація влади французьким мислителем Мішелем Фуко здійснюється в термінах *постструктуралізму*. На його думку, розуміння влади як відносин, які засновані на насильстві (як у Н. Макіавеллі, К. Маркса), або на угоді між керуючими й керованими (як у М. Вебера. П. Бурдьє), є лише **аспектами** (погляд, точка зору, одна із сторін явища) влади й не розкриває її сутності й атрибутивними властивостями. На кінець ХХ століття **М. Фуко** формулює нове поняття влади як «стратегічної гри між свободами». М.Г. Сміт уточнює, що влада - це здатність ефективно впливати на людей і на речі, використовуючи цілий набір засобів - від переконання до примусу. Для Дж. Бетті влада являє особливу категорію соціальних зв'язків. Вона включає можливість примушувати інших в тій чи іншій системі міжіндивідних та міжгрупових стосунків.

4. Ресурси влади. У політичній теорії засоби владного впливу поділяють на *реальні*, тобто такі, що використовуються владою в конкретний період часу (їх називають *підставами* влади), і *потенційні*, тобто ті, які можуть бути використані, але поки не використовуються (їх називають *ресурсами* влади). Американський політолог М.Роджерс зазначав, що «ресурс - це атрибут, обставина або благо, володіння яким підвищує здатність і спроможність його власника впливати на інших індивідів».

Антропологічний принцип. Одна з перших систем класифікацій ресурсів влади була запропонована Н.Макіавеллі в роботах «Державець» й «Міркування про першу декаду Тита Лівія». Його класифікація засновується на визначенні *мотивів людської поведінки*. У «Міркуваннях» мислитель визначив два головних мотиви поведінки людей – *любов* і *страх*. Крім страху й любові ресурсами влади філософ визнавав людські пристрасті й пороки (облудність, боязкість, жадібність). **Антропологічний принцип** згодом став панівним у сучасних класифікаціях. До страху, на якому влада трималася колись, додалися переконання (особливо в період розвитку засобів масової інформації) і інтерес. **Ресурс переконання** може однаково застосовуватися як джерело влади як у демократичних суспільствах (на основі вільного вибору самим індивідом політичних переваг і цінностей), так й у тоталітарних системах (за допомогою ідеологічної обробки населення й контролю за інформацією). **Ресурс інтересу** є основою взаємин влади індивіда в демократичних системах з розвиненим громадянським суспільством. Ресурси влади різняться за характером впливу й сферам впливу. Відповідно виділяються **нормативні, утилітарні й примусові** ресурси.

Типологія Е. Тоффлера: сила, багатство, знання. Е. Тоффлер у праці «Метаморфози влади» типологізує ресурси влади відповідно до концепції трьох хвиль цивілізації. Тоффлер розподіляє владу на три типи: 1) влада *низької* якості, що опирається на силу; 2) влада *середньої* якості, засновану на багатстві; 3) влада *вищої* якості, головним джерелом якої є знання.

5. Легітимність влади і її джерела. Подвійність влади полягає в тому, що вона може бути результатом не тільки *примусу*, але й *згоди* населення до добровільної підкори. Суперечлива єдність усередині владних відносин (примусу в згоді й згоди в примусі) забезпечується авторитетом влади, її легітимністю, тобто здатністю забезпечувати собі підтримку населення. Реальною підставою володарювання є «*нормативна раціональність*» – добровільність, яка спирається на знання про привселюдно погоджені цілі і способи їхнього досягнення, а також про стійкі принципи й процедури дій політичних суб'єктів щодо реалізації відповідних зобов'язань.

Теорія ідеальних типів легітимності М. Вебера й сучасна політична практика. Німецький соціолог М. Вебер виділив *три* ідеальних типи легітимності: **традиційний, харизматичний і раціонально-легальний**. На практиці зазначені типи легітимності переплітаються і доповнюють один одного. Вебер виділяв три джерела, що забезпечують легітимацію політичного панування: *традиційний, харизматичний, легально-раціональний*.

За межами класичної теорії легітимності М. Вебера перебувають *тоталітарні режими*. Сучасна політична практика помітно різниться з ідеальними типами легітимності М. Вебера. Багато режимів взагалі позбавлені легітимності, інші будують її на багатоелементній основі.

Сучасні інтерпретації легітимності. Сучасні автори вирізняють два основних поняття легітимності: **нормативне й дескриптивне**.

В основі нормативного розуміння лежить *відповідність* політичного порядку цінностям справедливості й загального добра. Навпроти, *дескриптивне* поняття легітимності виходить із *фактичного* стану справ: чи вважають громадяни політичний порядок виправданим і чи діють вони відповідно. Так, **С.Ліпсет** вважає, що легітимність є у наявності, якщо системі вдалося створити й підтримувати в народі переконаність, що існуючі політичні інститути найбільшою мірою відповідають інтересам даного суспільства. Американський політолог **Д. Істон** вирізняє дифузну й специфічну підтримку уряду. Крім того, за джерелами *підтримки режиму* Д. Істон виділяє три типи легітимності: а) *ідеологічну*; б) *структурну*; в) *персональну*. Для суспільств *демократичного транзиту* (тобто країн, які переходять від тоталітаризму до демократії) проблема легітимності є однією із найактуальніших ще й з іншої причини. Тільки високий рівень легітимності влади дозволяє реформаторам здійснювати широкомасштабні й радикальні перетворення. Однак саме в перехідні періоди домінує багатоелементна (*змішана*) легітимність, що спирається не тільки на закон, але одночасно й на традиції, раціональність, почуття й т.д. За цього законність і легітимність часто не збігаються. Забезпечення високої легітимності режиму уможливорює створення політичних умов «м'якого» і контрольованого переходу до демократії, скорочення небезпеки зворотнього руху до тоталітаризму.

Ознаки втрати легітимності влади: зростання застосування насилля владою, обмеження прав і свобод особи, заборона політичних партій і рухів. Падіння легітимності режимів може бути зумовлено зростаючою

корумпованістю всіх інститутів влади, їхнім зрошуванням із кримінальним світом. Ситуація реального контролю «тіньовою владою» офіційних інститутів свідчить про параліч влади. Найбільш суттєвий показник делегітимації режиму - його низька економічна ефективність.

Диференціація світу, поява багатьох одиничних випадків свідчить про недостатній рівень пояснення легітимності влади, виходячи лише з концепції М. Вебера, а тому пропонується її розширення вертикально та горизонтально. По горизонталі до демократичної легітимності слід додати **квазілегітимний** тип, а також **тотально нелегітимний**. Що ж до вертикалі, то буде доречно скористатися типологією, запропонованою відомим англійським політичним філософом **Д. Хелдом**, яка налічує **сім варіантів легітимації**: згода під загрозою насильства; легітимність внаслідок традиції; згода внаслідок апатії; прагматичне підкорення (тобто підтримка заради власної вигоди); інструментальна легітимність (згода, оскільки чинний режим може слугувати інструментом реалізації ідеї загального добра); нормативна згода; ідеальна нормативна згода. Коли легітимність режиму забезпечує йому політичну стабільність і життєстійкість, якщо він її втрачає, йому залишається вибирати одне із двох - або вставати на шлях репресій, або здійснювати корінні політичні зміни.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику владі як засадничій категорії теорії політики
2. Розкрийте основні інтерпретації концепту влади у політиці
3. Охарактеризуйте легітимність влади та її джерела

Тема 6 Теорія політичної системи (2год.)

Зміст

1. Політика у контексті системного аналізу Т.Парсонса
2. Інституційна модель політичної системи Д.Істона
3. Рольова концепція політичної системи Г.Алмонда і Д.Пауелла
3. Комунікативна модель політичної системи К.Дойча
5. Політична система як «спосіб вироблення політик» Ч.Ендрейна
6. Структура і функції політичної системи
7. Типологія політичних систем та їх легітимність

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Вектори трактування політичного процесу в політичній науці *Політикус: наук. журнал*. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса: Гельветика, 2021. № 5. С.7–12.
2. Вонсович С.Г. Особливості транзиту в умовах кризовості політичної системи: теоретичний аспект. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2014. Т. 22, вип. 24(2). С. 207-213.
3. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: підручник. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. 2017. 203 с.

4. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
5. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
6. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і докринальний підходи: підручник: у 2-х т. /за заг. Ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів: Новий світ – 2000, 2016. Т. 1. 516с.
7. Політологія: сучасні терміни і поняття / Короткий навчальний словник-довідник / Уклад. В. М. Піча. Львів: Новий світ. 2015. 516 с.
8. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи : інституційний вимір / А. Романюк. Львів : Тріада плюс, 2004. 392 с.
9. Domingues J. M. "Political Systems and Political Regimes." *In Authoritarian Collectivism and 'Real Socialism': Twentieth Century Trajectory, Twenty-First Century Issues*, Anthem Press, 2022. pp 41-46.
10. John J.T. *A Theory of System Justification*. Harvard University Press, 2020. P 352
11. Joseph S. *Political Theory and Power*. 2nd ed. Foundation Books; 2004. p. 166
12. Kumar M. «Revisiting political theory and political systems oriental and occidental.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 75, no. 1, 2014, pp. 9–16.
13. Waldron J. *Political Theory: Essays on Institutions*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. Pp. 403.

1 Політика в контексті системного аналізу Т. Парсонса

Американський соціолог-структураліст Т.Парсонс залучив у науковий вжиток теорію соціальної дії. *Соціальна дія* включає все різноманіття поведінки людини, які вона виявляє в зовнішньому світі. Отже, *система дії* являє собою комплекс взаємодій суб'єкта й об'єктів, предметів, з якими він вступає в ті або інші відносини. Будь-яка система, за Т.Парсонсом, обов'язково включає чотири функції, що слугують задоволенню її елементарних потреб: *адаптації, ціледосягнення, інтеграції, латентності*.

Політична підсистема включає три інститути: лідерство, органи влади й регламентацію. Теоретична модель Парсонса вплинула на дослідження в області соціології й політології.

2. Інституціональна модель політичної системи Д. Істона. Теорію систем у політичну науку ввів канадійський політолог Д. Істон. У монографії «Системний аналіз політичного життя» (1965), він досліджував умови, необхідні для самовиживання політичної системи, і проаналізував чотири категорії: політичну систему, її навколишнє середовище, реакцію й зворотний зв'язок. Політична система, за Д. Істоном, є *сукупністю* політичних взаємодій у даному суспільстві. Основне призначення її полягає в розподілі ресурсів і спонуканні до прийняття цього розподілу в якості обов'язкового для більшості членів суспільства.

Обмін і взаємодія політичної системи із середовищем здійснюються за принципом «входу – виходу». Роль «входу» полягає у впливі навколишнього середовища на систему, у результаті чого виникає реакція на «виході». Д.Істон вирізняє два типи «входу»: вимога й підтримка. Відповідно до об'єктів він

виділив три типи підтримки: підтримку *режиму*, підтримку *влади*, підтримку *політичного співтовариства*.

Відповідь системи на імпульси, одержувані ззовні, відбувається у формі рішень і дій, які є двома типами «виходу». *Політичні рішення* можуть мати вигляд нових законів, заяв, регламентів, субсидій і т.д. Виконання рішень забезпечується силою закону. *Політичні дії* не мають такого примусового характеру, однак впливають на різні сторони громадського життя. Вони набувають форми заходів щодо регулювання й вирішення актуальних проблем: економічних, екологічних, соціальних і т.д., відповідно до цього ми й говоримо про економічну, екологічну, соціальну і іншу політику. Акцентуючи увагу на взаємодії із навколишнім середовищем, Істон залишив без уваги внутрішнє життя політичної системи, її внутрішню структуру, що дозволяє підтримувати динамічну рівновагу в суспільстві.

3 Рольова концепція політичної системи Г. Алмонда й Д. Пауелла

Г. Алмонд і Д. Пауелл визначили **політичну систему** як сукупність ролей і їхніх взаємодій, здійснюваних не тільки урядовими інститутами, але й всіма *структурами* в політичному аспекті. Під **структурою** вони розуміли *сукупність взаємозалежних ролей*. Г. Алмонд і Д. Пауелл виявили необхідні й достатні параметри функціонування системи. Останні зумовлюються здатністю політичної системи ефективно здійснювати три групи функцій: а) взаємодії із зовнішнім середовищем; б) взаємозв'язку усередині політичної сфери; в) збереження й адаптації системи.

Алмонд і Пауелл виділяють шість функцій: *артикуляції, агрегування інтересів, вироблення правил і норм, застосування правил, контролю за застосуванням правил, політичної комунікації*.

Здатність політичної системи до збереження й адаптації в умовах змінюваної реальності, забезпечується за допомогою **функції політичної соціалізації й політичного рекрутування**. *Політична соціалізація* означає процес засвоєння індивідом політичних цінностей, ідеалів, знань, почуттів, досвіду, що дозволяють йому успішно виконувати різні політичні ролі.

4. Комунікативна модель політичної системи К. Дойча.

Ефективність дії системи залежить від двох змінних (факторів): а) від своєчасної й повної передачі інформації; б) від механізмів подачі команд. Американський політолог К. Дойч розглядав політичну систему в контексті *«комунікаційного підходу»*. Політику К. Дойч розумів як процес керування й координації зусиль людей з приводу досягнення ними поставлених цілей.

Реалізація бажаних цілей залежить від взаємодії чотирьох кількісних факторів: інформаційного навантаження на систему, сповільненої реакції системи, прирощування, випередження.

Процес передачі політичної інформації, завдяки якому вона циркулює від однієї частини політичної системи до іншої, а також між політичною й соціальною системами, називається **політичною комунікацією**.

5. Політична система як спосіб «вироблення політик» (Ч. Ендрейн).

Професор політології Університету Сан-Дієго (США) *Чарльз Ендрейн* інтерпретує політичну систему як *механізм* формулювання й втілення в життя рішень, що торкаються інтересів суспільства загалом. Ефективність функціонування системних утворень залежить від характеру взаємозв'язку між цілим і його частинами, що визначається трьома факторами: *культурними цінностями, структурами, поведінкою політиків і рядових членів суспільства*.

Ендрейн *виділяє чотири типи систем: народні (племінні), бюрократичні авторитарні, узгоджувальні політичні системи, мобілізаційні політичні системи*.

6. Структура й функції політичної системи.

Політична система може структуруватися на основі її рольового розуміння, і тоді вона розглядається з точки зору типів взаємодії суб'єктів, що виконують різні політичні ролі й орієнтуються на конкретні зразки політичної поведінки.

Крім того, елементи політичної системи можуть виокремлюватися на основі *інституціонального* підходу. Структура політичної системи може диференціюватися, дотримуючись принципу *політичної стратифікації*. Основним елементом політичної системи є *інституціональна* підсистема. Найважливішим інструментом реалізації суспільних інтересів є *держава*. Інститути влади й впливу виконують свої ролі на основі різних норм (політичних, правових, моральних і т.д.). Вся сукупність норм, що регулюють політичні відносини, утворює *нормативну* підсистему. Форми взаємодій, заснованих на згоді або конфлікті, їхня інтенсивність і спрямованість становлять *комунікативну* підсистему. Сукупність субкультур, конфесійна система, що визначає пріоритетні цінності, переконання, стандарти політичної поведінки, політична ментальність утворюють *культурну* підсистему. Сукупність політичних технологій становить *функціональну* підсистему.

Функції політичної системи. Одну з найбільш повних класифікацій функцій політичної системи дали Г. Алмонд і Д. Пауелл. Кожна з функцій реалізує певну потребу системи, а разом узяті вони забезпечують, як зауважував Д. Істон, «збереження системи через її зміну». Взаємодіючи із *навколишнім середовищем*, політична система виступає як складова частина *соціуму*. Вона прагне забезпечити стабільність і розвиток суспільства. Вирішення цього завдання передбачає виконання політичною системою ряду функцій: *регулятивної, екстракційної, дистрибутивної, реагування*.

7. Типологія політичних систем. Одну з найвідоміших типологій у речі новітньої методології запропонував американський соціолог **Е. Шилз**. Е. Шилз спробував визначати проміжні форми, характерні для політичних систем країн третього світу. П'ять основних політичних форм: політична демократія, опікована демократія, модернізовувана олігархія, тоталітарні олігархії, традиційні олігархії.

Класифікація політичних систем Г.Алмонда. Загально визнаною вважається типологія політичних систем Г. Алмонда, що розрізняв їх за типом *політичної культури й рольової структури*. Ним виокремлені чотири типи

політичних систем: англо-американська, європейська континентальна, доіндустріальна й частково індустріальна, тоталітарна.

У рамках *теорії модернізації*, Г. Алмонд і Д. Пауелл запропонували класифікацію політичних систем, у якій виділили: *примітивні, традиційні, сучасні*. У систему Алмонда й Пауелла входить і часткова класифікація політичних систем за типом домінуючих політичних орієнтацій: радикально - авторитарні (комуністичні системи); консервативно - авторитарні (фашистські системи); ліберально-демократичні (західні демократії); системи модернізованого авторитаризму (системи в країнах Латинської Америки, Південно-Східної Азії та ін.).

Типологія політичних систем А. Лейпхарта Американський політолог Арндт Лейпхарт поділяв системи представницької західної демократії на мажоритарні та консенсусні (єднальні). *Мажоритарним* політичним системам властивий мажоритарний спосіб виборів у парламент, двопартійність, сильна виконавча влада, яка не занадто обмежена у своїх діях парламентом і конституцією. *Консенсусній* системі властива пропорційна система парламентських виборів, багатопартійність, чітка відповідальність уряду перед парламентом, наявність у парламенті двох палат.

Легітимність політичної системи. Політична система має бути легітимною. Суть *ідеологічної* легітимності полягає в утвердженні й виправданні влади за допомогою ідеології, що вноситься в масову свідомість.

Структурна легітимність пов'язана з раціонально-легальною. Вона притаманна стабільним суспільствам, де зведений порядок формування владних структур став звичним. **Персоналізована** легітимність ґрунтується на довірі до конкретної керівної особи. Така легітимність є близькою до харизматичної і може перетворитися в неї. За джерелами розрізняють **легітимність участі, технократичну і примусу**. **Соціально-евдемонічна** легітимність полягає у здатності політичної системи забезпечити населенню високий рівень життя і створити ілюзію її піклування про добробут народу. **Національно-патріотична** легітимність визначає національні символи, ритуали, міфи, успадковані від попередніх національно-державних утворень. **Легітимність на засадах участі** передбачає обґрунтування ідеологією і практикою існуючої політичної системи, необхідності широкої участі громадян у діяльності політичних інститутів і їхню віру в можливість впливати на владу.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику політики у контексті системного аналізу Т. Парсонса
2. Розкрийте особливості інституційної моделі політичної системи Д.Істона
3. Охарактеризуйте комунікативну модель політичної системи К. Дойча
4. Визначте структуру і функції політичної системи
5. Проаналізуйте типологію політичних систем та їх легітимність

Тема 7. Політичний режим як владний порядок (2год.)

Зміст

1. Дискурс концепту «політичний режим»
2. Основні компоненти політичного режиму
3. Типи політичних режимів

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Аналіз політичних технологій тоталітарного режиму. Зб. наук. праць. *Політологічні студії*. 2010. Вип 1. С. 63-71.
2. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: підручник. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. 2017. 203 с.
3. Батюк Д.А., Кисленко Р.В. Типологія гібридних політичних режимів. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6 (I). С. 18–23.
4. Більченко Є.В. Неототалітаризм як світоглядний феномен: культурологічний дискурс. *Схід*. 2017. № 2 (148), березень-квітень. С. 83–90.
5. Гаврилюк Г.І. «Дефектні демократії» та пізнавальні можливості транзитологічної парадигми. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2008. № 825. Вип. 25. С. 94–101.
6. Романюк О.І. Що таке «дефектні демократії» і якими вони бувають. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 2 (33). С. 114–123.
7. Калиніна А.О. Від класичного тоталітаризму до тоталітарної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 281–288.
8. Levitsky S., Way L. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War. *Problems of International Politics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 493 p.
9. Morlino L. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? *European Political Science Review*. 2009. Vol. 1. № 2. P. 273–296.
10. Merkel W. Embedded and Defective Democracies. *Democratization*. 2004. Vol. 11. № 5. P. 33–58.

1. Дискурс концепту «політичний режим» Спочатку політичний режим ототожнювався з поняттям «форма правління». Арістотель виділив три правильні форми, у яких влада використовувалася на загальне добро - царство (монархію, аристократію, політію) (республіку) і три неправильні форми: тиранію, олігархію, демократію. Згідно Макіавеллі, існують три добрі (основні) форми правління - монархія, аристократія й народне правління, і три погані (перекручені) форми правління - тиранія, олігархія й анархія.

Вузьке розуміння політичного режиму, що обмежує його зміст формою правління, є панівним у сучасному конституційному праві. Класифікація політичних режимів ґрунтується на принципах взаємин між органами законодавчої й виконавчої влади держави й з'ясуванні їхнього співвідношення. За таким принципом виокремлювалися **режим злиття влади** (абсолютна монархія), **режим поділу влади** (президентська республіка) і **режим співробітництва** (парламентська республіка).

Розширена інтерпретація поняття «політичний режим» пов'язана з ототожненням його з категорією «політична система». У теорії політики одне з перших визначень політичного режиму дав французький політолог і соціолог *М. Дюверже*: «Певне поєднання системи партій, способу голосування, одного

або декількох типів прийняття рішень, однієї або декількох структур груп тиску». Французький політолог *Ж.-Л. Кермонн* уточнив формулу М. Дюверже: «Під політичним режимом розуміється сукупність елементів ідеологічного, інституціонального й соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади даної країни на певний період». Американський політолог *Рой Макрідіс* дійшов висновку, що режим визначає специфічні шляхи і способи, за допомогою яких нормативні установки системи реалізуються у практиці державних інститутів. Представник інституційного підходу, *Й.Шумпетер* визначив режим як специфіку владного керівництва керованими заради досягнення загальних цілей політики держави, а французький політолог *Ж.-М.Данкен* розглядав його як спосіб політичного існування будь-якого соціального колективу, племені, нації, держави. Отже, можемо розглядати політичний режим як сукупність різноманітних видів відносин між владою і суспільством: інституційний спосіб взаємодії уряду і громадянина; міра політичної участі населення і його включеність в процес прийняття державних рішень, що відображає соціальне представництво, народний контроль і волевиявлення; рівень можливості вільного суперництва між правлячою і опозиційними силами під час формування органів державної влади; роль відвертого насильства і примусу в державному управлінні.

2. Основні компоненти політичного режиму. У роботі «Західні політичні режими» *Ж.-Л. Кермонн* визначає поняття «політичний режим» через набір компонентів: принцип легітимності, структуру інститутів, партійну систему, форму й роль держави.

Принцип легітимності має на увазі здатність влади створювати в населення віру й «переконання у тому, що, незважаючи на всі їхні промахи й існуючі недоліки, політичні інститути є найкращими, ніж будь-які інші, які могли б бути встановлені й котрим варто було б у результаті підкорятися» (*Х. Лінц*). **Структура інститутів.** Воля більшості народу здійснюється через систему політичних інститутів. Поряд із правом, партійною системою, групами тиску, неполітичними структурами, які мають значний вплив на суспільство (церква, засоби масової інформації), найважливішим елементом політичного режиму є держава. *М. Дюверже* виділяє дві відмінні риси держави в порівнянні з іншими інститутами - наявність сильної організації й інтенсивна солідарність його членів. Виникнення інституту держави зумовлено необхідністю виразити загальні потреби й інтереси.

Парламентська форма політичного устрою не передбачає чіткого поділу влади. Народна більшість виявляється на основі єдиної системи голосування - обрання депутатів парламенту. Формування виконавчої влади здійснюється непрямым шляхом: глава уряду й члени кабінету обираються парламентаріями. Поділ влади побічно здійснюється після формування уряду. Лідер, що одержав підтримку більшості в парламенті, стає главою виконавчої влади. Уряд спирається на підтримку парламенту, ним контролюється і відправляється у відставку. Плюралізм інтересів і права меншості відстоює легально діюча опозиція.

Президентська форма політичного устрою припускає поділ влади вже на стадії виборів, передбачає наявність у законодавчої й виконавчої гілок влади власного незалежного електорату. Президентська республіка ґрунтується на прямому обранні громадянами парламенту й глави виконавчої влади шляхом загальнонаціональних виборів. Потім президент призначає членів кабінету (уряд), керує його діяльністю. Він відповідальний безпосередньо перед народом. Подвійна система голосування забезпечує рівну легітимність виконавчої й законодавчої гілок влади.

3. Типи політичних режимів. Р. Дал у класифікації політичних режимів використовує два критерії: конкурентність у боротьбі за владу і ступінь залежності громадян в управлінні. На цій основі він виокремлює такі ідеальні типи політичних режимів: закрита гегемонія, відкрита гегемонія, змагальна олігархія, поліархія. Семюел Гантінгтон визначає чотири типи недемократичних режимів: однопартійний, воєнний, особиста диктатура і расова олігархія. Для класифікації режимів американському політологу Хуану Лінцу слугують наступні критерії: ступінь політичної мобілізації мас, рівень плюралізму, ступінь ідеологізації і конституційності влади лідера або правлячого лідера. За цього він визначив п'ять основних типів режимів: демократичний, авторитарний, тоталітарний, посттоталітарний і султаністський.

Тоталітаризм: автократична традиція *Тоталітаризм* (від лат. *totalis* –весь, повний) –це повний (тотальний) контроль і жорстка регламентація з боку держави над всіма сферами життєдіяльності суспільства й кожною людиною, що спираються на засоби прямого збройного насильства. При цьому влада на всіх рівнях формується закрито, як правило, однією людиною або вузькою групою осіб із правлячої еліти. Здійснення політичного панування над всіма сферами життєдіяльності суспільства можливо лише в тому випадку, якщо влада широко застосовує розвинену каральну систему, політичний терор, тотальну ідеологічну обробку громадської думки.

Однак значно раніше тоталітаризм розвивався як напрямок політичної думки, що обґрунтовує переваги етатизму, автократії (від грецьк. *autokratos* - самовладний, що має необмежене право).

Доктрина й механізм влади тоталітаризму. На основі функціонування тоталітарних режимів у Німеччині, Італії й СРСР була створена *теорія тоталітаризму*.

Найбільш повно вона викладена в роботах Т. Адорно «Авторитарна особистість», Ф.А. Гайєка «Дорога до рабства», Х. Арендт «Джерела тоталітаризму», К. Фрідріха й З. Бжезинського «Тоталітарна диктатура й автократія», М. Джиласа «Новий клас», Е. Фромма «Некрофіли і Адольф Гітлер» та ін.

К. Фрідріх й З. Бжезинський виявили *родові ознаки* тоталітаризму як режиму: гегемонія однієї партії, всевладдя поліції, монополія однієї ідеології, заперечення прав людини. Х. Лінц виділив наступні елементи тоталітарного режиму: занадто централізована, моністична структура влади; монопольна,

деталізована ідеологія; активна мобілізація населення на виконання політичних і соціальних завдань за допомогою цілого ряду монополістичних інститутів.

Тоталітарні системи належать до *мобілізаційного типу*. Такі системи функціонують за рахунок використання ресурсів страху й примусу. Вони навіть можуть досягати певних успіхів у вирішенні стратегічних завдань. Однак ресурси страху й примусу не є довговічними й вимагають постійного зовнішнього стимулювання. Для цього правляча еліта формує «образ ворога» (внутрішнього й зовнішнього) для концентрації соціальної енергії мас під час вирішення конкретних завдань. Не випадково несучою конструкцією тоталітарних режимів є масові партії, що володіють монополією на владу. Вони стають елементами держави, зростаючись із нею – моделі «партія-держава» і «держава-партія».

Під впливом ідей Просвітництва, Великої Французької революції виникають постулати, які засвідчують переваги **автократизму**. Вони полягають: у недосконалості людської природи; під прикриттям цивілізованої поведінки криється нерозумність і гріховність; більшість схильна до помилок і своєю поведінкою сприяє появі тиранів. Тому влада більшості призводить до трагічних наслідків; неспроможність більшості до нормальної і здорової поведінки зумовлює необхідність морального і фізичного примусу.

У ХУІІІ-ХІХ ст.. серед теоретиків автократизму свого значення набули праці **Жозефа де Местра і Л. де Бональда**. Жозеф де Местр пропонує ідею «еквілібру», - **статичної рівноваги** політичного і духовного життя під егідою Папи Римського.

Де Бональд пропонує *ідею «конституційованого», впорядкованого суспільства*, що засновується на поєднанні релігійних і політичних засад, двох влад - бога і монарха, двох сил – кліру і дворянства. Жозеф де Местр у політиці надавав перевагу страхові перед покаранням. Народному суверенітету де Местр протиставляє ідею абсолютного і непогрішимого божественного суверенітету.

Хуан Доносо Кортес єдиним засобом порятунку європейської цивілізації вважав релігію і мораль. Необхідні ідеї, за допомогою яких християнство вже цивілізувало Європу: ідеї непорушного авторитету і святості покори. Важливим засобом підтвердження таких ідей було б проголошення непогрішимості Папи. Крім того, однієї релігії для наведення порядку замало. Потрібні спільні дії церкви і армії, злиття дій священника і солдата.

В Італії консервативний ідеолог **Д.Прецоліні** вимагав від влади для захисту власних інтересів, застосовувати зброю, виходячи з того, що «краще бути аристократією розбійників, а ніж зборищем ліберальних боягузів». У Франції з позицій традиціоналістського автократизму у політиці виступали письменник М.Баррес і його учень Ш. Моррас, засновник протофашистської організації «Аксіон Франсез», ідейно-теоретичним ядром для якої став **інтегральний націоналізм**.

3. Авторитарно - тоталітарна модель. Прихильником такої моделі був німецький теоретик *тоталітарного авторитаризму* **Карл Шмітт**. За його міркуваннями можна виокремити наступне: держава проголошується

усемогутньою, яку не стримують жодні формальні і неформальні табу, під якими він розумів придушення і знищення антидержавних сил, антилібералізм; злиття держави і суспільства; подолання «нейтральності» державою релігії, культури, освіти, цілковите панування держави над цими сферами; держава, яка подолала «нейтральність», стає «тотальною». У такому ракурсі здійснюється «тотожність держави і суспільства в усіх сферах»; ліквідація ідейного й політичного плюралізму, а також ліберального індивідуалізму.

Етатистська тенденція політики набула свого подальшого розвитку з приходом до влади у Німеччині нацистів. Свідченням цього може слугувати визначення ролі держави нацистським ідеологом **Г. Реле**: держава є організаційною формою народного життя; вона (держава) постає передумовою народного життя і має своє коріння у народі; держава – це організований народ. Тому у націонал – соціалістичній державі немає місця для ліберальної багатопартійної системи. Інший нацистський ідеолог, **Вільгельм Штапель** так обґрунтовує практичну сторону німецького тоталітаризму – тотальне включення усіх сторін життя у державну сферу має мету: нарощування німецької могутності.

Специфіку тоталітарної влади визначила **Х.Арендт** у праці «Джерела тоталітаризму». Арендт вказала на відмінності тоталітаризму від форм політичного примусу (диктатури, деспотизму, тиранії): руйнація соціальних, правових і політичних традицій країни; перетворення класу в маси; заміна партійної системи масовим рухом; перенесення опори влади з армії на поліцію; проведення зовнішньої політики, спрямованої на світове панування. **Х.Арендт** визначила **умови появи тоталітарних режимів**: наявність політично байдужих людей, яких неможна об'єднати в організації, засновані на інтересі (партії, профспілки, самоуправління); особливий психічний стан багатьох людей, що характеризується втратою інтересу до власного буття, жорстокістю щодо себе і оточуючих; будучи частиною маси, людина є ізольованою і страждає від відсутності нормальних суспільних відносин.

У праці **Карла Поппера** «Відкрите суспільство його вороги»(1945) розкрито **рис** **тоталітаризму**: націоналізм як державна ідея (раса, нація, держава); обрана раса (нація) приречена Проведінням на світове панування; держава як природний ворог інших держав утверджує своє існування шляхом війни; держава звільнена від будь-яких обов'язків; допускається пропагандистська брехня; війна, доля й слава як найбажаніші блага; етична ідея війни молодших націй проти старих; ідеал героїчного життя (живи, ризикуючи) як протиположності до тлінному життю буржуазії; ототожнення сили і права. **К.Поппер** робить висновок, що закриті суспільства є тоталітарними, його формують згори з метою цілеспрямовано перебудувати все і всіх відповідно до ідеальних проектів. Маргінали й люмпени (крайня форма їхнього прояву) стають *соціальною базою* тоталітарних режимів. Виникнення фашизму в країнах Західної Європи було реакцією на кризу ліберальних цінностей й інститутів парламентаризму, які не спромоглися забезпечити стабільність й інтеграцію системи в умовах глибокої кризи 1929-1933 р.

Види тоталітарних режимів. Світова практика з певною умовністю виокремлює два різновиди тоталітарного режиму: правий й лівий. *Правий* різновид тоталітаризму представлений двома формами – *італійським фашизмом* і *німецьким націонал-соціалізмом*. Правими вони вважаються тому, що зберігали ринкову економіку, інститут приватної власності, спиралися на механізми економічного саморегулювання.

Класичною формою правого тоталітаризму вважається націонал-соціалізм у Німеччині, що виник 1933 року. Його встановлення було відповіддю на кризу лібералізму й втрату соціально-економічної й національної ідентичності. *Лівим* різновидом тоталітаризму був *радянський комуністичний режим* і подібні режими в країнах Центральної й Східної Європи, Південно-Східної Азії, на Кубі. Він спирався (а в ряді країн дотепер спирається) на розподільчу планову економіку. У СРСР передбачалося досягти соціальної однорідності й нівелювання соціального різноманіття інтересів. Прогресивним визнавалося тільки те, що відповідало інтересам робітничого класу. Насправді робітничий клас у СРСР був змаргіналізованим, оскільки його основу становили вчорашні селяни.

Незважаючи на численні відмінності, всі види тоталітаризму мають і низку спільних рис, що дозволило американським вченим **К. Фрідріху** і **З. Бжезинському** виділити такі основні ознаки тоталітарного політичного режиму, що набув назви: **тоталітарній синдром**. Його характеризує: єдина загальнообов'язкова ідеологія; однопартійність; державна монополія на засоби масової інформації; централізована (планова) економіка; потужний репресивний апарат. Свої корективи в концепцію тоталітаризму вніс професор Університету Ратгерса (США) **М.Кертис**. Він визначив тоталітаризм як «специфічний тип сучасного режиму в епоху масової демократії, який тримає населення під контролем за допомогою різноманітних засобів, особливо терору».

Таким чином, **тоталітаризм** - політичний режим, який характеризується контролем держави над усіма галузями суспільного життя, цілковитим підпорядкуванням людини політичній владі, диктатом ідеології, відсутністю прав і свобод особистості.

На початку XXI ст. у політичній теорії виник термін «**неототалітаризм**», зумовлений появою т.зв. «гібридних режимів». Як специфічний світогляд **неототалітаризм** (новий тоталітаризм) являє собою комплекс установок, заснований на посиленні крайніх правих і частково крайніх лівих тенденцій розвитку суспільства, наляканого загрозами мігрантів, війною та невизначеністю. Концепція тоталітарної демократії вперше була запропонована Джейкобом **Талмоном** у 1952 р. і розвинена Вільямом **Ендгалем**. **Вольфганг Меркель** та **Аврель Круассан** виокремлюють три типи дефектних демократій як гібридних політичних режимів: «*ексклюзивна демократія*», «*анклавна демократія*», «*неліберальна демократія*», «*делегативна демократія*». **Ларрі Даймонд** виокремлює два типи гібридних політичних режимів: **електоральна демократія**, **псевдodemократія**. **Мікаель Вігелл** виокремлює три типи

гібридних політичних режимів: «обмежена» демократія», «електоральна демократія», «конституційна». Леонардо Морліно виокремлює такі гібридні політичні режими: «захищена демократія», «обмежена демократія», «демократія без закону», «квазідемократія. Стівен Левіцький і Лукан Вей виокремлюють «змагальний авторитаризм» як гібридний політичний режим, у якому існують формальні демократичні інститути, що використовуються опозиційними партіями в боротьбі за владу, проте ігрове поле тут дуже викривлене в бік тих, хто знаходиться при владі.

По суті, неототалітаризм являє собою *інформаційний або комунікаційний тоталітаризм*, зумовлений головним чином руйнуванням традиційних комунікацій. Сформований внаслідок означених процесів інституційний дизайн *гібридного неототалітарного політичного* режиму може містити такі елементи: збільшення впливу на суспільні процеси апарату управління та бюрократії; «стирання» людської індивідуальності, самоусунення індивіда від розв'язання проблем, безвідповідальність, конформність, некритичність мислення тощо. **Відмінності**, характерні для неототалітаризму ХХІ століття. Серед найважливіших: вибіркоче ставлення до історії, заперечення самої можливості існування системної опозиції, прагнення до експансії і месіанські настрої.

Проблемні комплекси авторитаризму. Хуан Лінц виокремлює усі різновиди авторитарних режимів за такими ознаками: обмежений безвідповідальний політичний плюралізм; відсутність керівної, чітко розробленої ідеології; відсутність загалом політичної мобілізації і низький рівень політичної участі; формально окреслені і передбачувані межі влади лідера/еліти.

Суттєво значимим при визначенні авторитаризму є *характер* відносин влади й суспільства. Авторитаризм не заперечує права на автономне, різноманітне самовираження суспільства, його груп. Це дало **підставу Х. Лінцу** інтерпретувати авторитаризм як спосіб правління «з обмеженим плюралізмом».

Різновиди авторитаризму. В основі типології авторитаризму Х.Лінца покладені чинники плюралізму, ідеологізації, мобілізації і конституційності влади лідера. **Воєнно-бюрократичний.** Необхідною умовою існування режиму є зведення нанівець впливу на суспільство радикальних інтелектуалів. Ключові пости у правлячій еліті займають виходці із армійської ієрархії. Форми правління можуть різнитися від особистої диктатури одного генерала або полковника до хунти.

Преторіанство – режим, міць якого підтримується переважно найманцями, які слугують опорою владі, заснований на грубій силі. За американським політологом Альфредом Степаном, преторіанство характеризується: відсутністю інститутів або лідерів, спроможних виступити посередниками між учасниками відкритого політичного конфлікту; унеможливлення консенсусу між основними соціальними групами з приводу процедур і методів прийняття рішень залагоджування конфліктів. За таких умов найефективнішим засобом є військова інтервенція у політичну сферу.

Корпоративний авторитаризм. За Ф.Шміттером, корпоративізм – система представництва інтересів, у якій обмежене число одиничних, недобровільних, ієрархічно організованих, функціонально різних, визнаних або утворених державою, отримують монопольне представництво в обмін на контроль за обранням лідерів і артикуляцію вимог. У наявності єдина партія, створена у наслідок злиття шеругу недемократичних організацій і/або створеною згори, відсутність широкої мобілізації мас.

Дототалітарний авторитаризм. До порядків такого типу Х.Лінц відносить фашистські мобілізаційні режими, які є менш плюралістичними і ліберальними, як попередні, але більш «учасницькі» і «демократичні». **Дототалітарний характер** режиму визначають наступні чинники: впливова політична група, зорієнтована на тоталітарну утопію; такі інститути, як армія, церква, групи інтересів; ситуація суспільної невизначеності. Характер майбутнього режиму визначається високим впливом прихильників тоталітаризму в утвореній партії.

Постколоніальний авторитаризм. Для режиму характерним є: загострення економічних проблем; недостача професіоналів; умови до появи антисистемної опозиції.

Расова/етнічна демократія. Для режиму характерно: утопічна ідеологія; економічна, соціальна і культурна нерівність рас; можливість опозиції уряду за конкретної ситуації. Расова/етнічна демократія уможливлена попередньою стадією розвитку демократії у подібних суспільствах, де відсутня згода між основними групами, що його утворюють.

Недемократичні режими іншого типу.

Посттоталітаризм (комуністичний, радянський, постсталінський). Посттоталітаризмові характерні три стани: ранній, пізній, зрілий. Якщо за тоталітаризму провідним гаслом було «Хто не з нами, той проти нас», то гасло посттоталітаризму звучить інакше: «Той, хто не проти нас, той з нами».

Султаністське правління. Султанізм є крайньою формою патримоніального спадково-родового панування. Характерним для нього є: тісне переплетіння особистого і державного, клептократія і корупція вищих посадовців; сильна тенденція до сімейної династичної влади і наступництва; відсутня різниця між державною службою і служінням правителю; просування по службі залежить від особистих стосунків із деспотом; лідерство дуже персоніфіковане; відсутня раціональна ідеологія; султан є вільним у своїх діях щодо досягнення цілей, може бути позитивним президентом; відсутність опозиції і плюралізму, глорифікація правителя; відсутність політичної мобілізації. Щоб позначити транснаціональне поширення авторитаризму, міжнародну співпрацю недемократичних режимів, переймання одними режимами репресивного досвіду інших, у сучасному політологічному дискурсі дослідники оперують поняттям **«авторитарна дифузія»**.

Особливістю еволюцій недемократичних моделей є **асинхронність форм державного правління**. З розвитком цифрових інформаційно - комунікаційних технологій символічна влада децентралізується і переходить до багатовимірних та аморфних мереж, які впливають на дії держав та світової спільноти.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику поняттю «тоталітарний синдром»
2. Розкрийте особливості доктрини й механізму влади сучасного тоталітаризму
3. Охарактеризуйте автократичну традицію в управлінні суспільством
4. Проаналізуйте особливість еволюції недемократичних моделей

Тема 8. Демократія: дискурс концепта й проблемні комплекси (2год.)

Зміст

1. Сутність терміна «демократія» та його еволюція
2. Джерела походження демократії
3. Нормативний і дескриптивний підходи до визначення демократії
4. Виміри поняття демократії та специфіка її функціонування
5. Теорії та сучасні концепції демократії

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: підручник. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. 2017. 203 с.
2. Вонсович С.Г. Демократичний транзит та його складові. *Нова парадигма: журнал наукових праць*. Київ: НПУ імені М. П Драгоманова, 2011. Вип. 100. С. 123– 131.
3. Вонсович С.Г. Демократичний транзит: ретроспекції класифікації *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. Дніпропетровськ, 2012. Т. 20. № 9/2. С. 210–215
4. Гантінгтон С. Політичний порядок в мінливих суспільствах. / переклад Цимбал Т. Київ: Наш Формат. 2020. 448 с.
5. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
6. Милосердна І.М. Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір. *Актуальні проблеми політики*. № 61. 2018. С.67-76
7. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і докринальний підходи: підручник: у 2-х т. /за заг. Ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів: Новий світ - 2000, 2016. Т. 1. 516с.
8. Ketcham, R. «Liberal Democracy in the Twentieth Century.» *The Idea of Democracy in the Modern Era*, University Press of Kansas, 2021, pp. 90–110.
9. Brownlee J. «Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions.» *American Journal of Political Science*, vol. 53, no. 3, 2009, pp. 515–532.
10. Shin D. Conceptions of Democracy. *In: Confucianism and Democratization in East Asia*. Cambridge: Cambridge University Press; 2011pp.221-266.
11. Park S. Thucydides on the Fate of the Democratic Empire. *Journal of International and Area Studies*, 2008.15(1), pp.93–109.
12. Saffon, M. P. Urbinati N. Procedural Democracy, the Bulwark of Equal Liberty. *Political Theory*, 2013. 41(3),pp. 441–481.

1. Еволюція значення терміну «демократія». Етимологія слова «демократія», тобто його основне значення, походження й тлумачення, широко відома – народовладдя, коли джерелом влади визнається народ, якому вона

повинна належати. Народовладдя в державі засноване на певній системі цінностей, свободі, рівності, суверенітеті народу, правах людини тощо.

Ідеї громадської рівності розвивав давньогрецький демократ **Протагор**, а вперше вжив термін «демократія» інший давньогрецький мислитель **Фукідід**, предметом дослідження якого був еллінський поліс. Державний устрій Періклових Афін для Фукідіда – ідеальна політія, а Перікл є нібито втіленням цієї ідеальної політії, де кожен громадянин рівний перед законом, а у політичному житті панує «аристократія духу».

У праці «Політика» Арістотель розуміє демократію як практику самовизначення вільних та рівних людей. Давньогрецькі мислителі пов'язували демократію як форму держави з суспільним життям і умовами суспільного розвитку. Цю думку пізніше розвивали і середньовічні європейські теоретики державного устрою, а також перші американські «батьки-засновники» демократії. Так, один із засновників американської моделі демократії **Дж. Медісон** вважав демократію компромісом влади більшості з владою меншості, який досягається рівноправністю усіх дорослих громадян в політичному процесі, з одного боку, і обмеженням їх суверенітету, з іншого боку. При цьому головною умовою демократії є відсутність тиранії.

2. Джерела походження демократії. З моменту виникнення, демократія розглядалася як пряме правління *громадян* на відміну від правління монарха або аристократів. Однак уже в античності демократія була визнана «гіршою формою» правління. Тому що низький рівень культури громадян грецьких полісів-держав дозволяв правителям маніпулювати подібним «народовладдям», внаслідок чого режими демократії були недовговічні й переходили в *охлократію* (влада юрби), а ті, у свою чергу, породжували тиранію. Новий етап у розвитку концепції демократії почався із Французької революції, коли демократія стала розглядатися як напрямок *суспільної думки*, що формує мету соціально-політичного руху, який відкидає монархію й елітарність. Однак негативне ставлення до демократії не було переборено навіть у XVIII ст.

Розходження в інтерпретації демократії, як і розходження в механізмах її реалізації в конкретних суспільствах, обумовлені *відсутністю* єдності методологічних принципів її аналізу.

Намагаючись визначити **сутність демократії**, низка дослідників, серед яких можна назвати Г. Кельзена, Дж. Сарторі, Р. Гастіла, Дж. Орвелла вказують на неможливість чіткого визначення демократії. Однак, це не завадило філософам і громадським діячам античності, а також подальших епох ототожнити демократію із народовладдям. (Протагор, Фукідід, Горгій, Тразімах, Псевдо-Ксенофонт, Платон, Арістотель, Дж. Медісон, К.-А. Гельвецій, А. Лінкольн, Т. Джефферсон та ін.).

У сучасній політичній науці сформувалися *три основних підходи* до визначення сутності демократії: **традиційний інституціоналізм, бігевіористський і функціоналістський. До них також можна додати нормативний та дескриптивний підходи.** Прибічники цих підходів розглядають сутність демократії крізь призму двох принципових питань: чому

демократія існує і як демократія виникає? (Дж. Сарторі, Р. Дал та ін.). Проте, чіткої відповіді на ці питання вони не надають.

Для з'ясування концептуальної сутності демократії розглянемо різноманітні *дефініції* демократії. Зокрема, Т. Гоббс, Ш.-Л. Монтеск'є, К. Маркс та інші вважали, що демократія - це форма держави. Р. Арон, К. Емері, А. Лейпхарт вбачали у демократії принцип внутрішньої організації і діяльності політичних та суспільних об'єднань. Для Л. Даймонда та Ф. Шміттєра демократія являє собою як політичний режим, так і сукупність певних часткових режимів.

Представники **ціннісного підходу** (Ю. Габермас, Ф. Компаньоні, А. де Токвіль, Р. Альбрехт, В. Парето, Й. Шумпетер, Ж. Бурдо, Дж. Мараніні) зазначають, що демократія є визначальним орієнтиром і обов'язковою умовою усього процесу державотворення, формування суспільства, яке було би здатне забезпечити не просто існування або виживання, а нормальне і повнокровне людське життя за сучасними цивілізаційними стандартами. Р. Дал розглядав демократію як політичний процес.

Сьогодні поширеним у політології є **оціночний підхід**. Американський політолог **Дж. Мюллер** визначає, що характерне для багатьох авторів ідеалізоване уявлення про демократію є своєрідною політологічною проблемою, яку він визначає як «проблему образу» демократії. Загалом, якщо прослідкувати **еволюційний розвиток демократичної теорії**, то ця теорія базується на таких діхотоміях, як народ – влада, реалії – утопії. Основу демократичної теорії **складають ідентитарні та конкурентні** концепції демократії.

Ідентитарні концепції демократії. Ж.-Ж. Руссо та К. Шмітт у колективістській моделі демократії абсолютизують владу народу. Представники марксистських моделей демократії (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) розглядали демократію лише як суспільно-класове явище.

Щодо більш сучасної групи концепцій демократії, а саме – **конкурентних демократій**, то можна зазначити, що переважна більшість науковців (Р.І. Гудін, М.Д. Діманіс, М. Даудерштадт, А. Геррітс, Д. Маркус, Х. Сінкотт, Дж. Хіглі, Р. Гюнтер, Дж. Зіммерман, Ф. Лово, В. Лорвін, А.М. Роуз, Р. Епперсон та інші) приділяють головну увагу загальним формам демократії.

Визначення сутності демократії. Політична наука пройшла у своєму вивченні демократії три стадії і зберегла до сьогодні відповідно ряд **підходів до визначення сутності феномена демократії: традиційний інституціоналізм**, який сприймає демократію як максимальну законність; **бігевіористський (поведінковий) підхід** у комбінуванні з соціологією політичних інститутів; **функціоналістський підхід**, який поєднує в собі елементи першого і другого підходів, і робить акцент саме на реальному функціонуванні інститутів демократії на основі конституційних норм із врахуванням поведінки політичних «акторів», тобто громадян і політичних груп.

Але існують й інші класифікації підходів до визначення сутності демократії. **С. Гантінгтон** вважав, що «сучасне вживання поняття «демократії»

бере свій початок від революційних переворотів в західному суспільстві кінця ХУІІІ століття. В середині ХХ століття у ході дебатів про зміст слова «демократія» виокремилися три основні напрями. **Демократія як форма правління** почала визначатися, виходячи або із джерел влади уряду, або з цілей, яким слугує уряд, або з процедур його утворення».

Сучасне формулювання поняття демократії дав Й. Шумпетер. **Й. Шумпетер** визначає демократію як форму правління, «інституціональне пристосування для ухвалення політичних рішень, завдяки якому індивіди одержують можливість впливати на владу, використовуючи як інструмент суперництво політичних сил у гонитві за голосами громадян».

3. Нормативний і дескриптивний підходи до аналізу визначення демократії. Американський науковець **Дж. Сарторі** вважає, що у нормативному визначенні демократія – це система управління, а в дескриптивному (описовому) визначенні – «дифузна, відкрита система контролюючих груп, які конкурують між собою на виборах». Інакше кажучи, в дескриптивному плані демократія, на думку Дж. Сарторі, є **виборною поліархією**.

Р.А. Дал запропонував замінити термін «демократія» на «**поліархію**», як правління меншості, що обирається народом на конкурентних виборах.

Найбільш загальноживане визначення демократії ототожнює її з «народовладдям». Відповідно до цього, демократія і визначається, як державний лад, який засновується на владі народу і гарантує залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень.

Р.А. Дал вважав, що «ніхто, крім, можливо, фанатика не бажає досягнення двох цілей – політичної рівності і народного суверенітету – за рахунок інших. Ми повинні запитати себе, наскільки ми здатні пожертвувати дозвіллям, самотністю, згодою, стабільністю, доходом, безпекою, прогресом, статусом і т.п. для досягнення більшого – політичної рівності. У житті майже ніхто не вважає, що політична рівність і народний суверенітет варті того, щоб принести в жертву ці блага». Цей вислів Р. Дала є актуальним і в наш час.

Г. Моска вважав, що кожне суспільство створює правлячий клас. Всебічний контроль з боку народу неможливий. Проте, ступінь чутливості правлячого класу до бажань народу і реакція його на результати виборів залежать, в певній мірі, від конституційної системи, переважаючої ідеології і соціальних настанов. Доктрини і конституційні процедури забезпечують абсолютний народний суверенітет і владу більшості, які є найбільш слабкими стримуючими факторами для правителів. Оскільки більшість в будь-якому випадку не буде правити, доктрини і процедури такого роду насправді вручають необмежену владу правлячій меншості, яка претендує на право представляти більшість. Таким чином, аніде тиранія не є більш вірогідною, ніж у суспільстві, де конституційна система і пануюча ідеологія узаконюють необмежену владу більшості». Слова Г. Моски неодноразово були доведені історичним розвитком людської цивілізації.

Класичне визначення демократії, яке засноване на принципах влади більшості, народному суверенітеті і політичній рівності громадян, що складає її сутність, ще в 1954 році від **Е.Шилза** отримало ярлик «**популістської демократії**». У політико-правовій теорії визначення поняття демократії має декілька вимірів, які виявляють її сутність повною мірою: по-перше, демократія – це форма держави; по-друге, демократія – це форма плюралістичної організації громадянського суспільства і висловлюючих його інтереси політичних партій, профспілок і інших суспільних організацій; по-третє, демократія виступає як політичний світогляд і відповідний суспільно-політичний рух.

Французький соціолог **А. Турен** вважав, що демократія не є універсальною моделлю суспільства, а лише політичного режиму.

Поняття «демократія» використовується не лише для характеристики певної форми держави, а й **як форма устрою будь-якої організації**, де забезпечується (хоча б формально) рівноправна участь членів в управлінні й прийнятті рішень. Для **Р. Арона** конституційно-плюралістичний режим, плюралізм соціальних груп, «державна партій» – іпостасі демократії. Партійна система – складова частина поняття демократії у **А. Лейпхарта**. Ці та інші дослідники, незважаючи на деякі відмінності в підходах, проголошують **суспільно-політичні інститути** найважливішим фактором демократії.

Дефініція демократії часто ототожнюється і з таким поняттям, як **політичний режим**. Виходячи з визначення політичного режиму як однієї з трьох внутрішніх форм держави (разом з формою правління і формою державного устрою), ототожнення демократії з політичним режимом можливо, але лише в межах демократичної форми держави і її політичної системи. За цього потрібно мати на увазі, що форми політичного режиму більш рухомі і більш різноманітні у порівнянні з демократичною формою держави. Так, режим особистої влади генерала Ш. де Голля зберігав усі демократичні інститути французької держави, змінювались лише методи здійснення влади. Отже, **демократичний політичний режим** – це втілений зміст демократичної форми держави, повсякденна політична практика демократії. Це система правління, яка задовольняє три основні вимоги: - чесну і всеохоплюючу конкуренцію (регулярну і ненасильницьку) між індивідуумами або організованими групами (в першу чергу політичними партіями) за будь-які скільки-небудь значущі посади в уряді; - високий рівень політичної участі в регулярних і законних виборах, коли жодна соціальна група не позбавлена такої участі; - така якість громадянських і політичних свобод, що забезпечує цілісність політичної конкуренції та політичної участі.

Проте американський політолог **Ф. Шміттер** зауважує, що сучасна демократія – це дуже складна мережа інститутів з різноманітними каналами представництва і центрами владного прийняття рішень. Її найголовніша складова – громадянство – не зводиться лише до періодичного голосування на виборах. Громадянство може виявлятися і у впливі на підбір кандидатів, і в участі в асоціаціях або рухах, і у зверненні до влади, і в «нешаблонних» акціях протесту, і т.п.

Деякі науковці також розглядають демократію як **політичний світогляд і політичну цінність**. Це є так званий *ціннісний підхід* – типова ознака «людського виміру» політики, суспільного життя взагалі. **Демократія як політичний світогляд** – це відображення у свідомості громадян самого змісту демократії, перш за все ідей свободи і рівності прав. Започаткував розробку проблематики демократії у її соціально-ціннісному значенні своїми працями Ю. Габермас («Теорія комунікативної дії», «Мораль і комунікація»).

Демократичні ідеї – невід’ємна частина спадщини італійських гуманістів і французьких буржуазних демократів XVIII століття. Так, для французького мислителя Ш.-Л. Монтеск’є свобода і громадянська рівність – основні цінності демократії. Засновник першої в світі кафедри конституційного права в університеті Ф.Дж. Компаньоні вважав головною цінністю демократії те, що за демократії народ створює закони, він же їх і виконує. Складну еволюцію пройшла система демократичних цінностей Ж.-Ж. Руссо – від ідей народного суверенітету та народного представництва до «демократичної теократії», натхненної християнською вірою. Для А. де Токвіля найвище благо демократії – рівність можливостей. На думку **В. Парето**, зовсім не означає, що демократія є абсолютною цінністю.

Для **Дж. Шумпетера** демократія – це метод інституційного узгодження інтересів при прийнятті рішень задля загального блага. На думку **Ж. Бурдо**, демократія сьогодні – це філософія, спосіб життя, релігія і лише як похідне від цього – форма правління. Для відомого італійського конституціоналіста **Дж. Мараніні** демократія – кінцева мета, вища цінність будь-якої влади.

Останнім часом все більше дослідників звертаються до проблеми **демократії як політичного процесу**, елемента політичної динаміки.

4. Специфіка функціонування демократії. Конституційно-правове розуміння демократії залежить від правильного розуміння соціально-економічних і політичних умов, у яких відбувається демократична трансформація. За цього, **демократія** – відкрита суспільна система з високою політичною культурою; форма суспільного буття, яка створює найсприятливіші умови для життєдіяльності людини; форма організації політичної (державної влади) в умовах соціального розшарування.

Розуміння демократії як системи за **І. Шапіро**, має чотири переваги. По-перше, воно ставить нормативні питання про демократію в межі уточнення «у порівнянні з чим?». По-друге, способи керування владними відносинами можуть бути більш або менш демократичними. По-третє, за орієнтованого на владні відносини підходу долається розрив між нормативними теоріями демократії і емпіричною політологічною літературою з цих сюжетів. Четверта перевага «владно-орієнтованого» підходу полягає в тому, що він відкриває перспективу вирішення давньої головоломки про співвідношення демократії і громадянства.

Американський політолог **А. Пшеворські** вважає, що демократія – це «система упорядкованої відкритості фіналу або організованої невизначеності», в якій дійові особи «знають, що можливо і імовірно, але не те, що станеться».

Один з провідних ідеологів сучасного лібералізму **Л. фон Мізес** тлумачить демократію як «таку форму політичного устрою, що дозволяє адаптувати уряди до бажань тих, ким керують, без насильницьких методів боротьби».

Отже, існують різноманітні підходи до обґрунтування визначення демократії. Узагальнюючи їх, в першу чергу потрібно виділити **ціннісну групу обґрунтувань**. Вони розглядають демократію як самоцінність, незалежно від її реального статусу у суспільстві і в державній формі правління.

Раціонально-утилітарне обґрунтування демократії міститься в системних теоріях (Н. Луман, К. Дойч та ін.). Проте системні обґрунтування демократії підпадають на критику вчених, які обстоюють загальнолюдські цінності, гуманізм і моральні імперативи здійсненні влади.

Теорії демократії. *Ліберальна теорія демократії* ґрунтується на англо-саксонській традиції, що розглядає демократію як відповідальне й компетентне правління. У **ліберальній моделі** принцип відповідальності домінує над принципом співучасті. Джерелом влади є народ, що виражає свою волю не прямо, а за допомогою своїх представників, яким він делегує на певний строк повноваження. *Теорія прямої (або ідентитарної) демократії*, одним з авторів якої був Ж. -Ж. Руссо, заперечує принцип представництва. Демократія розглядається як пряме правління народу, що сам здатний виразити свою єдину волю. У цій теорії немає розподілу на керуючих і керованих. Загальна воля народу, виражена на зборах, є основою діяльності урядів і складання законів.

Прихильники теорії *плюралістичної* демократії (Р. Дал, А. Лейпхарт) заперечують наявність у суспільстві єдиної волі народу як основи для діяльності влади. Послідовники *елітарної* теорії демократії (наприклад, Й. Шумпетер) використовують зворотню логіку в доказі переваг свого підходу: варто йти не від ідеалу демократії, а, навпаки, від визнання як норми лише того, що перевірено на практиці.

Теорія *соціалістичної* демократії трактує її як форму класового панування. Правда, у рамках цієї концепції розвивалися дві традиції – *ортодоксальна* (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) і *реформістська* (Е. Бернштейн, К. Каутський).

Звертаючи увагу на складність подібних процедур, У. Черчілль зазначив, що: «Демократія - найгірша форма правління, якщо не вважати всі інші, які час від часу піддаються перевірці».

Політична практика сучасних демократій, до яких зараховують 35 країн, дозволяє виявити ряд загальних рис і структурних атрибутів: *загальнопоширену законність, конкуруючу політику, наявність політичних партій, громадянські, політичні й соціальні права*.

5. Сучасні концепції демократії. Поліархія. Т. Дай й Х. Цайглер виявити парадокс демократії: *Демократія - це влада народу, але відповідальність за виживання демократії лежить на плечах еліти*. Це - іронія демократії: еліти повинні правити мудро, щоб «правління народу» вижило.

Демократія як ідеал і демократія як набір інститутів і процедур прийняття рішень не збігаються. Найбільше послідовно цю ідею проводить американський

політолог Р. Дал. У інституціональному змісті інфраструктуру сучасних демократій він позначає терміном «*поліархія*». Поліархія як політичний порядок припускає наявність «відносно високої терпимості до опозиції - до тих, хто протистоїть діям уряду, і відносно широких можливостей брати участь у впливі на поведінку уряду й навіть у зміщенні мирним шляхом різних офіційних осіб». Функціонально **поліархія** спирається на сім інститутів, які забезпечують її ефективність: виборні посадові особи, вільні й чесні вибори, загальне голосування, відносно висока залежність уряду від виборців і результатів виборів, свобода слова, існування альтернативних джерел інформації й переконань, виведених з-під урядового контролю, високий ступінь свободи в створенні відносно автономних і найрізноманітніших незалежних організацій.

Демократія спільнот (А.Лейпхарт) Американський політолог Арндт Лейпхарт демократію спільнот визначає за допомогою чотирьох компонентів: здійснення влади великою коаліцією політичних лідерів; взаємне вето або правило «співпадаючої більшості» як гарантії інтересів меншості; пропорційність як головний принцип політичного представництва. За відсутності початкової згоди сегментів, прийняття рішень може здійснюватися двома способами: погоджуванням декількох питань і вирішенням їх одночасно шляхом взаємних поступок; делегуванням права прийняття більш складних і важливих питань визнаним лідерам.

Делегативна демократія (Г. О'Доннелл) описана Гільермо О'Доннеллом на основі узагальнення досвіду політичного розвитку нових демократій в Аргентині, Бразилії, Перу, Еквадорі, Болівії, на Філіппінах, у Кореї й посткомуністичних країнах. Делегативні демократії ґрунтуються на передумові, що перемога на президентських виборах дає переможцеві право керувати країною на *власний розсуд*; при цьому він обмежений лише сформованим на цей момент співвідношенням політичних сил у країні й визначеним конституцією терміном перебування при владі. Делегативна демократія носить різко виражений мажоритарний характер.

Представницька демократія передбачає відповідальність представників за діяльність, яку вони здійснюють від імені інших. Представництво й підзвітність створюють додатковий, республіканський вимір демократії, наявність і ретельна підтримка меж між суспільними й приватними інтересами, осіб, що перебувають при владі. Представницькі демократії засновані на принципі розподілу влади, їхньої автономії, а процес прийняття рішень раціоналізований, здійснюється в результаті консультацій і застрахований від грубих помилок. Представницькі демократії, що мають високий ступінь інституціоналізації й організаційно-правового оформлення плюралізму інтересів, зорієнтовані на раціонально-позитивний стиль політики, що передбачає поетапне вирішення актуальних завдань, відповідність практичної політики передвиборчим обіцянкам.

Загрози демократії. Моделі партисипаторної та деліберативної демократії. Їх формування відбулося у працях таких американських та європейських

дослідників, як Б. Барбер, Дж. Бессет, А. Веллмер, Ю. Габермас, Е. Гутман, О. Гьофе, Дж. Коен, К. Пейтмен, Д. Томпсон та ін.

У другій половині ХХ ст. низка об'єктивних недоліків спричинила пошуки нових, більш досконалих демократичних моделей. Так, наприкінці 1960-х рр. у контексті вимог масових протестних рухів щодо розширення участі громадян в управлінні різними сферами суспільного життя визріла ідея **партисипаторної демократії**. Ідея знайшла відгук у працях дослідників. К. Пейтмен, Б. Барбер, Дж. Циммерман та ін. В основі такого підходу було закладено традицію участі американців у вирішенні місцевих справ, яку пропонувалось перенести на загальнонаціональний рівень. Як зазначав **Б. Барбер**, за такої демократії активні громадяни безпосередньо урядують над собою, зокрема, тоді, коли потрібно вирішувати головні політичні питання. З розвитком ідеї партисипаторної демократії наукового оформлення набула концепція **деліберативної демократії**. Е. Гутман і Д. Томпсон визначили деліберативну демократію як форму правління, за якої вільні і рівні громадяни обґрунтовують рішення у процесі надання один одному аргументів з метою досягти висновків, що є обов'язковими для усіх громадян. На думку Ю. Габермаса, деліберативна демократія забезпечує постійний громадський дискурс – широку, активну, але нецентралізовану політичну комунікацію громадян, що має вилитися у рішення законодавчих органів. Отже, деліберативну демократію узагальнено можна охарактеризувати, як «демократію обговорення». Водночас сучасний досвід застосування інструментів партисипаторної та деліберативної демократії (референдуми, дорадчі органи, онлайн обговорення та ін.) засвідчив, що, будучи являючись засобами врахування інтересів громадян, ці інструменти у політичному дискурсі можуть відігравати й негативну роль – ускладнювати прийняття рішень, дестабілізувати внутрішню і зовнішню політику.

Погоджуючись з умовами ліберальної демократії, суспільство неминуче рухається до стану, коли інтереси корпорацій впливатимуть на політику, – до **«постдемократії»**. Постдемократичним англійський політолог **К. Крауч** називає такий стан політичної системи деяких постіндустріальних країн, у якому критерієм ефективності політичних рішень стає їх відповідність інтересам великого бізнесу. У державах із сильною демократичною традицією зберігаються основні права та свободи громадян, хоч і не дотримуються їхні інтереси. У країнах, де демократія лише починає формуватися, права та свободи можуть взагалі не встановитися. **Постдемократія** – це модель, за якої, незважаючи на проведення виборів і можливість зміни урядів, публічні передвиборчі дебати є ретельно зрежисованою виставою, якою керують професіонали суперників, які володіють техніками переконання, і обмежена невеликим колом проблем, відібраних цими командами.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику моделі постдемократії
2. Розкрийте особливості концепції деліберативної демократії
3. Охарактеризуйте представницьку демократію

4. Визначте принцип «великої коаліції»
5. Проаналізуйте концепцію демократичних спільнот

Тема 9. Категорія «інститут» у політичній теорії (2год.)

Зміст

1. Поняття «інститут» та «інституція»
2. Формування теорії інституціоналізму
3. Неоінституціоналізм та його напрямки
4. Типи політичних інститутів та їх виміри

Список використаних джерел

1. Вонсович С. Теорія інституціоналізму: рефлексія ретроспективного дискурсу. *Грані*. 2021. Вип. 24. № 9. С. 55–64.
2. Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 15–28.
3. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія Київ: Академія, 2014. 220 с.
4. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів ВНЗ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини Україна. Київ : Ун-т Україна, 2014. 560 с.
5. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с
6. Фісун О. А. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Агора*. 2016. Вип. 17. С. 9-13.
7. Фукуяма Френсіс. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до 11 Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута. – 2-ге вид. Київ : Наш формат, 2019. 576 с.
8. Levi M. Reconsiderations of rational choice in comparative and historical analysis *Comparative politics: Rationality, culture, and structure* / ed. by I. M. Lichbach, A. S. Zuckerman. New York: Cambridge University Press, 2008. P. 117-133
9. Peters G. *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*. London; New York : Pinter. 1999. 183 p.

1. Поняття «інститут» та «інституція»

Одним із найбільш досліджуваних феноменів у політичній науці виступає політичний інститут. Незважаючи на відмінності у концептуальному розумінні самої категорії «інститут», більшість громадян усвідомлює, що політичні інститути постійно присутні на політичній авансцені кожної країни і щодня здійснюють різними способами вплив на політичне життя суспільства та окремих громадян, стаючи, в свою чергу, об'єктом різноманітних за силою, формою та носіями впливів. Серед сукупності інститутів ми натрапляємо як і на широкоznані – державу, політичні партії, бюрократію, так і маловідомі для широкого загалу – імпічмент, когабітацію тощо. Значення політичних інститутів суттєво зростає, коли ми маємо справу зі стабільними демократичними суспільствами, де політичний процес характеризується регулярністю та повторюваністю, внаслідок чого самі інститути набувають значного розвитку. Як правило, під інституціями хибно розуміють організації,

котрі певним чином об'єднують людей; інституції виступають як регулятивні зразки, тобто програми, якими суспільство обмежує поведінку індивідів. П. Бергер, акцентуючи увагу на базових характеристиках інституцій, виокремлює серед них такі як: екстернальність, об'єктивність, спонукальна сила, моральний авторитет та історичність. Отже. «інституція» - встановлення, традиція, порядок, заведений в суспільстві, а «інститут», відповідно, розглядати як закріплення таких звичаїв і порядків у законах і правових нормах. **Інституція** (за А. Туреном) означає не те, що було інституційовано, а те, що є джерелом інституціювання, ті механізми, завдяки яким культурні орієнтири трансформуються в соціальну практику. Інституції стосуються більше суспільства, ніж суверенної влади, яка постає лише виразником суспільної волі. Інституції трактуються представниками інституціоналізму як соціально-психологічні феномени. З врахуванням цієї обставини, інститут в демократичному суспільстві – завжди інституція (але, не завжди за демократії об'єктивно існуюча інституція є офіційним інститутом).

На думку американського економіста **Д. Норта**, під «інституціями» слід розуміти закони, правила, звичаї, норми, а під «інститутами» - організації, тобто державні органи, політичні партії, профспілки тощо.

2. Формування теорії інституціоналізму. Інституціоналізм формується як принцип дослідження, що характеризує інституції у вузькому значенні, тобто як «систему законів чи природних прав, в межах яких індивіди діють як в'язні» та у широкому – як «колективну дію по контролю, лібералізації та розширенню індивідуальної діяльності».

До 1950-х рр. учення про політичний інститут розвивалося у межах «старого інституціоналізму», представниками якого були В. Вільсон, Дж. Брюс, Т. Коул, Г. Ласкі, К. Фрідріх та ін. Він характеризувався вивченням формально-юридичних ознак інститутів. Вищеназвані мислителі у своїх дослідженнях левову частку уваги приділяли головним політичним інститутам – державі, політичним партіям, громадсько-політичним організаціям, а також гілкам державної влади, феномену бюрократії тощо. Існуючі підходи до визначення інституцій, поширені в науковому середовищі, умовно можна розбити на три групи: «фундаторська ортодоксія», «тотально-інституційний» підхід, «інституційно-системне структурування». Представники «фундаторської ортодоксії» тлумачать інституції як найважливіші фактори економічної взаємодії.

Перша половина ХХ століття стала часом поширення інституційного підходу в англо-американській науці, наслідком чого була поява досліджень, зокрема Дж. Хертслера, У. Гамільтона, Ф. Чепіна, Л. Балларда, Г. Барнза, К. Панунзіо, Дж. Фейблмана. Дослідники розуміли під **інститутами**: форми мислення, вербальні символи, ідеї, моделі поведінки членів групи; зразки стандартизованих очікувань.

Напередодні Другої світової війни домінуючим напрямком у розвитку політичної науки був **інституціоналізм**. Представниками «інституціоналізму» в першій половині ХХ ст. були Е. Баркер, Дж. Брюс, Т. Коул, Г. Ласкі, К. Фрідріх

та ін. Держава трактувалася як головний інститут, що знаходився над іншими інститутами меншого порядку.

3. Неоінституціоналізм та його напрямки.

В середині 1980-х років постав **«новий інституціоналізм»**. У межах **неоінституційного підходу** склалось кілька напрямів: історичний, соціологічний, з позиції теорії раціонального вибору (в економічній і політичній науках), семіотичний. Між ними існують розбіжності, кожний з напрямів має свої слабкості, але всі вони є взаємодоповнюючими.

Джеймс **Марч** та **Йохан Олсен** дали поштовх та сформувавши основні постулати «нового інституціоналізму». Вони зазначили, що політичний розвиток суспільства залежить не лише від стану економіки, існуючих соціальних умов, але й від «композиції політичних інститутів», які володіють певним рівнем автономії.

Новий інституціоналізм як самостійна теоретико-методологічна парадигма став логічним підсумком попереднього розвитку політичної науки. Як зазначає **Клаус фон Бейм**, новий інституціоналізм розвинувся насамперед у межах теорії модернізації, оскільки в цій теорії наголошувалося, що головним чинником суспільних змін виступає розвиток політичних інститутів.

Новий інституціоналізм або «критичний інституціоналізм» сприяв, на відміну від старого інституціоналізму, залученню до аналізу не лише найбільш суттєвих інститутів – держави, уряду, парламенту, партії та бюрократії, але й інститутів «другого порядку» та неформальних інститутів.

Гай Петерс вважає, що головними індикаторами нового інституціоналізму виступають: аналіз структурних рис суспільства, фіксація певної стабільності в часі структур, які розглядаються, інститути повинні здійснювати вплив на індивідуальну поведінку своїх членів, інститутам має бути властива певна система спільних цінностей.

На думку науковця **Гая Петерса**, можна виокремити шість основних напрямів сучасного неоінституціоналізму: **нормативний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору, історичний інституціоналізм, емпіричний інституціоналізм, інтернаціональний інституціоналізм, соціальний інституціоналізм.**

Початок формування нового інституціоналізму в політичній науці заклали Джеймс **Марч** та **Йохан Олсен**. Під **інститутом** вони розуміють сукупність норм, правил та шаблонів поведінки, які визначають відповідні дії у межах відносин між ролями та ситуаціями, володіють певним репертуаром процедур.

Каер Стром визначає систему як сукупність інститутів (таких, як парламенти, бюрократія та суди), які формулюють та реалізують у життя колективні цілі суспільства або існуючих у ньому груп. Відповідно він політичну систему розглядає як набір взаємопов'язаних та взаємодіючих інститутів та органів.

5. Типи політичних інститутів та їх виміри. Політичні інститути можуть бути одночасно **формальними та неформальними**. У першому випадку вони створюються відповідно до діючих норм конституції, законів на підставі

політичних, адміністративних або судових рішень. До **неформальних інститутів** ми можемо віднести – клановість, непотизм, адміністративний ресурс тощо. Формальні та неформальні інститути взаємодіють у політичному житті конкретної країни.

Виміри політичних інститутів. Інститутам властивий певний рівень постійності, що має досить широкі межі, в яких відбуваються інституційні зміни як плановані, так і несподівані, які наперед не передбачені. Також на інститути здійснюють вплив і зовнішні щодо інституту події/виклики. Зміни/події в оточенні щодо інституту встановлюють для нього набір можливостей та загроз. Відповіді на ці виклики передбачає внутрішньоінституційні зміни, сам розвиток або занепад інституту.

Нормативний інституціоналізм наголошує на регулятивній функції інститутів. **Інститут президента.** Кожен новий носій посади глави держави одразу опиняється у заданій системі інституційних рамок, яка зумовлює його поведінку, створюючи певні межі простору для індивідуалізованої діяльності, в той же час, чітко окреслюючи межі, за які президент не може вийти. Система взаємовідносин всередині інституту президента та між цим інститутом й іншими інститутами – парламентом, за умов змішаної форми правління, прем'єр-міністром, визначається не лише існуючими нормами, але й партійною належністю та персональними характеристиками представників зазначених інститутів

«Тіньові» політичні інститути перестають бути суто інституціями, коли стають реальністю, у свій спосіб матеріалізуються у повсякденній практиці, при цьому випродкувуючи свої особливі закони функціонування та чітку й структуровану систему взаємодій. Неформальний інститут є таким тоді, коли постає як впорядкована та організована єдність механізмів і засобів втілення в життя певної стратегії чи тактики. Задеклароване правило чи проголошений порядок речей автоматично не приводять до утворення політичного інституту.

Питання для самоконтролю

1. Опишіть типи політичних інститутів та їх виміри
2. Проаналізуйте неоінституціоналізм та його напрямки
3. Розкрийте формування теорії інституціоналізму

Тема 10. Держава як політичний інститут(2 год.)

Зміст

1. Аналіз теорії держави: від традиційної до національної
2. Поняття суверенітету. Національна держава
3. Визначення держави та її характерні ознаки
4. Теорії походження держави, її типологія, структура і роль. Форми політичного правління і державного устрою
5. Держава в умовах глобалізації

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія Київ: Академія, 2014. 220 с.
3. Рудик П. А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник, - 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Алерта, 2015. 288 с.
4. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів ВНЗ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини Україна. Київ : Ун-т Україна, 2014. 560 с.
5. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с
6. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до 11 Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута. – 2-ге вид. Київ : Наш формат, 2019. 576 с.
7. Corbett R. J. «Political Theory within Political Science.» *PS: Political Science and Politics*, vol. 44, no. 3, 2011, pp. 565–570.
8. Dauber N. «The penal state and the commonwealth of conscience: Thomas Hobbes and The Elements of Law.» *State and Commonwealth: The Theory of the State in Early Modern England, 1549-1640*, Princeton University Press, 2016, pp. 189–228.
9. Elkins J. «Political Science, Political Theory, and the Liberal Arts.» *Polity*, vol. 46, no. 1, 2014, pp. 92–97.
10. Salzborn S. «No Sovereignty without Freedom: Machiavelli, Hobbes and the Global Order in the Twenty-First Century.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 62, no. 144, 2015, pp. 19–39.
11. Steinberger P. J. «Hobbes, Rousseau and the Modern Conception of the State.» *The Journal of Politics*, vol. 70, no. 3, 2008, pp. 595–611.

1. Аналіз теорії держави: від традиційної до національної. Форми суспільно-історичної організації:

- **суспільство без держави, його характерні ознаки:** має невизначену, змінну територію; члени таких суспільств є кочівниками; соціальні групи відносно однорідні і поєднані родинними зв'язками; влада у групі невизначена, норми поведінки і санкції за порушення цих норм встановлює звичай; первинною соціальною групою є сім'я; немає жорсткого розподілу на правлячих і підлеглих; значення традицій – священне. Лідерство переходить від одного члена суспільства до іншого (визначається потребами і традиціями колективу).

- **суспільство з державою та його характерні ознаки:** наявність чітко окресленої, постійної території; наявність неоднорідних соціальних груп і класів; населення веде осілий спосіб життя; влада здійснюється централізовано, на основі юридичних норм; відносини управління і підпорядкування; в економіці існують «прямі» та «непрямі» працівники. Перші беруть активну участь у виробництві, другі – наглядають за першими, контролюють їх.

Провідними в аспекті державотворення виступають: **консолідація життєвого простору**. На Заході ізоляціонізм громад обмежували три "І" – **ісегорія** - свобода слова, **ісотономія** – громадянська свобода участі, рівність у

занятті посад та **ісономія** - громадянська рівність, рівність перед законом, а також **симполітія і синойкізм** – злиття дрібних общин у поліси.

- **формування інститутів права, бюрократії, апарату, інстанцій.** Їх відсутність як законоустановленого істеблішменту розмиває контури гарантованості життя.

- **зміцнення територіальних соціокультурних спільнот з характерною мовою, самоназвою.** Для держави важливим є не етнос, а осілий народ, розташований історично на певній території. Схід характеризує слабкість міської культури. На **Заході** народна спільність складається як демократично, так і авторитарно: форму визначають обставини. Обидва способи трансформувалися у елліністичному Римі (цезаризм і парламентаризм).

Держава є державний народ на історично визначеному життєвому просторі, що перебуває під захистом інституційної суверенної влади. За цього: **державо-утворення** : 1) політохорологічне – синтезує інституційну суверенну владу і ділянки територій та акваторій; 2) соціо- і етнополітичне – об'єктивує практичне ставлення соціальних і етнічних спільнот до політичної сфери; 4) гео- і хронополітичне - єднає рельєф і ритм з цінностями.

Держава як поняття включає ряд сенсів. **Інституційний:** держава – множина легальних органів, закладів, які діють на основі твори мого ними порядку, права. **Публічний:** держава - універсально значима влада, що націлена на охорону, відстоювання, забезпечення, конституювання, регулювання інтересів цілого на противагу окремому, фрагментарному. **Популяційний:** держава визначає єдність осілого народу, що володіє правовим і ціннісним ідентитетом (самобутність). **Діахронічний:** держава - стан соціальності, який досягається через владну консолідацію народу на території з поступовою кодифікацією, юридизацією, інституціоналізацією міжсуб'єктних зв'язків, привнесення у відносини між ними елемента правового формалізму (генетично владний абсолютизм замінюється чиновницько-бюрократичною ієрархією). **Синхронічний:** держава - система соціально санкціонованих відносин з чітко окресленим порядком панування і підкорення (легітимне примушення і примус, м'які і жорсткі технології насилля). **Функціональний:** держава є способом дисциплінарної структуризації простору соціальних взаємодій, націлений на підтримку постійної цілісності власного життя з використанням усіх доступних засобів, у т.ч. легітимної монополії на насилля. Вітчизняний правник **Богдан Кістяківський** зазначав пріоритетність права як дисциплінуючої системи. **Патріотичний:** держава є інститутом своєкорисним, егоїстичним; людство розділене за національно-державною ознакою. Держава слугує лише національно-виправданим цілям. **Ритуальний:** держава – субстанція ціннісна, що живиться народною національно-патріотичною свідомістю. Формально – держава має визнану символіку: прапор, герб, гімн, гроші. Неформально – держава – рідна земля, що довіряє потомкам минулу долю предків. Любити можна Вітчизну, Батьківщину. Держава агрегує наступні **порядки:** очільництва- кратократичний регламент;

панування – регламент домінування; *правління* – регламент підкори; *управління* – регламент співпідкорення; *права* – дисциплінарний регламент.

Сучасну державу вирізняє від традиційної наступні відмінності:

а) значна диференційованість у сфері політичної активності, функцій, що виконує уряд, інтенсифікація розподілу влади між різними інститутами влади; б) розподіл політичних прав здійснюється за допомогою виборчих; в) потенційно активна участь різних груп у визначенні політичних цілей; г) значний розвиток специфічних політичних і адміністративних організацій (партійно-політичних); д) послаблення традиційних патернів (зразок, образ) легітимації правлячих груп і зростаюча інституціалізація формальної відповідальності правлячих стосовно тих, хто володіє політичними правами та їхніх представників; ж) форми інституціалізації конкурентної боротьби за владу і набуття владного становища.

Сучасні національні держави мають чітко окреслені кордони, тоді як територія традиційної держави визначається прикордонними областями, що засвідчує низьку ступінь інтеграції політичної системи. У XIX ст. **Фрідріх Ратцель** у «Політичній географії» зазначав, що кордони є виразом і мірою могутності держави. Національна держава нав'язує єдину офіційну мову, щезає поділ на провінції або землі. **Кордон** є демаркаційною лінією, яка певним чином підкреслює суверенність держави.

Третій етап визначав встановлення обов'язків громадян стосовно держави. Як зазначає **Чарлз Тіллі** у праці «Революції 1492-1992», громадяни за певні обов'язки щодо держави отримали правовий захист і право голосу. Переломним моментом цього стала «**Декларація незалежності**» 1776 р., яка проголошувала невід'ємне право «на життя, свободу і прагнення до щастя» або «**Декларація прав людини і громадянина**» 1791 року – твір Французької революції. Права людини – оригінальний елемент спадщини атлантичної цивілізації – ставали частиною політичного дискурсу. Процес розвитку держави, зростання її функцій зумовлюються із зміною способу правління, а також – зміною способу формулювання бажань політичної влади, символічно персоніфікованою в атрибутах влади абсолютного монарха. Зміна визначається принципом **суверенітету**. **Суверенна влада означає**: володіння правовим авторитетом, здатністю до зміни поведінки її підданих за одночасного нав'язування таких принципів правління, які їй вигідні; тоді, як влада визначає закони для інших, сама вона перебуває над законом, є **абсолютною**. **Жан Боден** став першим теоретиком, який окреслив поняття **суверенітету**: суверенного органа влади як суттєвого і необхідного елемента держави. **Томас Гоббс** у «Левіафані» визначив цілі добровільної угоди на творення держави: першою є безпека, а другою – передача влади суверену усіма майбутніми підданими на підставі договору. Гоббс витворює концепцію абсолютної влади, влади, що не повинна замикатися на особі одноподданця – правителя. На цій концепції заснована доктрина влади англійського парламенту; з неї народилася концепція Спільної волі **Ж.Ж.Руссо** Згідно **Жака Мартена**, постають три ускладнення: 1. Суверенна держава є правовою і

розташована над спільністю народів та наділена абсолютною незалежністю. 2. Суверенна держава має владу, що є абсолютно верховною. 3. Суверенна держава володіє верховною владою, що здійснюється без відповідальності.

Концепцію суверенітету використовували і теоретики авторитаризму, зокрема **Карл Шмітт** визнавав суверена єдиним політичним суб'єктом, який конститує порядок. У праці «**Політична теологія**» К. Шмітт наголошував, що на виникнення порядку у суспільстві впливає рішення суверена.

Національна держава. **Ентоні Гідденс** у праці «Національна держава і насильство» (1985) звертає увагу на модернізаційні процеси, які утворюють державу-народ: - зростання контролю політичної влади над тими, ким управляють, що набуває свого вираження у зростаючій військовій силі; - розвиток капіталізму і соціальні та технологічні наслідки індустріалізації.

Концепцію держави Нового часу супроводжувала демократична ідея держави, а також новий підхід до поняття народу. Вперше роздуми про народ Нового часу постають у **Йогана Готфріда Гердера**. Згідно Гердера, у «Роздумах про філософію історії», важливою людською спільністю є народ, визначником якого перестає бути спільна територія або підкорення одним законам. Він (народ) є культурною спільністю, що висловлюється через свою культуру: передусім за допомогою мови. Мову можна вивчити тільки у суспільстві, отже, кожна спільність має свій власний спосіб мислення. Мова є власністю даної спільності, отже, кожна із них володіє окремою і неповторною цінністю.

Націоналізм. Ідея народу у творчості Гердера. Національна держава прагне природним чином окреслити кордони спільного історичного досвіду і культурної єдності. В інтересах національної держави лежить створення такої структури управління, яка відбиває її «чистоту». Політичні еліти прагнуть створення унітарної держави. Історія націоналізму в Центральній і Східній Європі. В праці «Ідея націоналізму» (1945) **Ганс Кон** згадує про цю відмінність між націоналізмом як політичним явищем Заходу ХУІІІ ст. і новими формами націоналізму в цій частині Європи. Західний націоналізм з ХУІІІ ст. визначався поняттями індивідуальної свободи і раціонального космополітизму. Для нових форм націоналізму стали пошуки сенсу через німецький, індійський націоналізм, роздуми на тему «душі» або «місії народу», дискусії щодо ставлення до Заходу.

3. Визначення держави та характерні її ознаки. **Оттон Гінце** виокремив чотири «ідеальні» типи держави. **Держава** – це особливий тип політичної організації, яка контролює головні засоби примусу на означеній території, автономна у власному функціонуванні, а управління нею здійснюється централізовано за допомогою формально встановлених норм (право або ідеологія). Сучасна політична наука про державу.

Населення. Громадянином держави є людина, що має певний правовий статус, який дозволяє їй брати повноцінну участь у житті суспільства.

Наявність уряду. Виражає в чистому вигляді принцип суверенітету своїх рішень стосовно населення, що проживає на цій території. Політична влада повністю ототожнюється з державою як незалежним політичним союзом.

Почуття національної ідентичності. Воно можливе завдяки ототожненню з національною територією. Актуальним за національної держави стає поняття суверенітету. Типи суверенітету є наступними: **Конституційний суверенітет** означає спроможність країни мати дієву конституцію, яка створює республіканську єдність громадян, солідарність різних соціальних верств суспільства, довіру суспільства до влади. **Територіальний суверенітет** - це спроможність країни існувати в стійких територіальних межах. **Реальний військовий суверенітет** означає наявність у країни власної сили, власної потуги, що здатна захистити незалежність країни. **Громадянський суверенітет** означає формування незалежного від держави громадянського суспільства країни, яке здатне здійснювати державницькі дії незалежно від дій держави в цьому напрямку. **Економічний суверенітет** означає спроможність держави та корпорацій країни проводити незалежну економічну політику, яка передбачає енергетичну, товарну і технологічну незалежність країни не тільки в добрі часи, але і під час кризи. **Культурний суверенітет** складається з мовного, наукового та інформаційного суверенітетів. **Мовний суверенітет** означає спроможність народу розвивати титульну мову всупереч іншомовним втручанням.

Науковий суверенітет означає спроможність власної науки до принципово нових досягнень, які визнаються світом як ціннісні. **Інформаційний суверенітет** означає спроможність самостійно інформувати свій народ, даючи власні інтерпретації інформації та протидіючи зовнішнім інтерпретаціям. **Стратегічний суверенітет** означає спроможність еліти народу країни будувати власне майбутнє, не підпадаючи при цьому в залежність ні від яких чужих стратегій. **Духовний суверенітет** це самоусвідомлення народом країни себе як значущого чи гідного серед інших в окремих та незалежних ні від кого процесах самоперетворення на власних глибинних засадах задля випереджаючої відповідності світовим викликам.

Політолог Колін Пірсон вважає, що державу сучасного типу слід характеризувати через виокремлення її рис: територіального суверенітету, організованого насилля, легальності і законності, заснованій на Конституції (не обов'язково писаній), громадянських прав, розпорядженням податками, раціональній державній адміністрації.

Найбільшою є відмінність між державою і урядом. Держава є єдиною велетенською організацією, яка включає у свої кордони усі інститути публічної сфери і охоплює всіх членів суспільства як своїх громадян. Уряд є частиною держави. За цього конституційним вважається уряд, що функціонує в таких правових і інституційних рамках, які не лише обмежують його владу, але й зберігає свободу особи. Державу можна розглядати як відносно постійну категорію, уряди є тимчасовими, їх можна реформувати і перевлаштовувати.

Уряд є засобом, за допомогою якого держава здійснює свою владу. Виробляючи і реалізуючи державну політику, уряд виступає своєрідним "мозком" держави, підтримуючи її існування. Влада держави є позаособовою. На відміну від держав уряд виражає партійні пристрасті тих, хто в даний момент перебуває при владі.

Існує два підходи до походження держави : класовий і позакласовий. Останній включає різні концепції, як етатистські, так і не етатистські. **Теорія насильства** Людвіга фон Гумпловича має наступні моделі: а) класична держава постала внаслідок наростання внутрішніх класових суперечностей шляхом зміни влади в общинно-племінній спільності, а також внаслідок зовнішньої загрози; б) шлях захоплення, коли порядок із внутрішніми змінами відбувається захоплення якимось племенем; в) шлях «оборони» - зовнішня загроза прискорює процес утворення держави.

Теорія «впливів інших зразків»: захоплення іноземною силою, що реорганізує лад на окупованій території; стихійне засвоєння концепції нової моделі державного устрою; використання сусідського досвіду.

Плюралістична теорія держави визначає державу як нейтрального арбітра, що височіє над конкуруючими групами в суспільстві. Принцип нейтральності держави означає, що вона діє в інтересах усіх громадян і тому стоїть на варті загального блага, інтересів суспільства. За **Гоббсом**, стабільність і порядок привносить із собою тільки абсолютна і необмежена держава, стосовно її влади неможливий протест чи сумнів; за цього люди стоять перед жорстким вибором: або абсолютизм, або анархія. Інший підхід характерний для **Дж. Локка**. Він вважав, що перед державою постає мета – бути на сторожі «природних», богом даних прав особи, таких як: життя, свобода і власність.

Плюралістична теорія держави. Як концепція суспільства, плюралізм заснований на ідеї, за якої у ліберально-демократичних державах влада розподілена широко і рівномірно; як концепція держави, що держава є нейтральною, оскільки одночасно на неї впливають різноманітні групи приватних інтересів, а власного інтересу, який би різнився від інтересів суспільства у неї немає. Сучасні теоретики плюралізму критично ставляться до держави. Це спричинило появу **неоплюралізму**, теоретики якого (Роберт Дал, Чарльз Ліндблом, Дж. К. Гелбрейт) дійшли розуміння того, що сучасні індустріальні держави є більш складними і менш чутливі до тиску суспільства, ніж це вважав класичний плюралізм. Ці теоретики визнають, що бізнес користується привілейованим становищем стосовно уряду і суперничати з ним не під силу жодним іншим групам суспільства. **Ліндблом** у праці «Політика і ринки»(1977) зазначав, що бізнес як головний працедавець і джерело інвестувань за будь-яких обставин надзвичайно сильно впливає на уряд, які б не були його ідеологічні вподобання та програмові заяви. Теоретики неоплюралізму зауважують, що держава може мати власні інтереси: державна еліта, що складається із вищих посадовців, судів, високо посадовців поліції та армії, може переслідувати або свої власні інтереси, або інтереси своєї «клієнтури». За умови, якщо держава сама по собі є політичним актором, її

можна розглядати як надпотужну групу інтересів у суспільстві. Тому, виходячи із подібних аргументів, Ерік *Нордлінджер* (1981) розробив нову, *державоцентричну, модель ліберальної демократії*, засновану на постулаті «автономної незалежності демократичної держави».

Капіталістична держава. Згідно марксизму, держава не може бути зрозуміла поза економічної структури суспільства; вона є знаряддям класового поневолення; вона виникає із класової системи і віддзеркалює її. Загалом **Маркс** не розробив систематичної і послідовної теорії держави. Із його праць можна виділити **дві концепції держави**. Перша сформульована в цитаті із Маніфесту Комуністичної партії (1848): «Сучасна державна влада – це лише комітет, який управляє загальними справами буржуазії. У цьому значенні держава підпорядкована суспільству та перебуває у ще більшій залежності від економічно пануючого класу – буржуазії (власників засобів виробництва, правлячий клас капіталістичного суспільства за марксистською парадигмою). Пізніше **Ленін** так і визначить державу як «знаряддя насильства над експлуатованим класом». **Інша концепція** наведена у праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1852). У ній Маркс зазначав, що держава може користуватися відносною незалежністю від класової системи; як приклад наводив бонапартистську державу – «жахливий організм-паразит», спроможний нав'язати волю усьому суспільству. Ця держава виражала інтереси не буржуазії, а малоземельного селянства – найчисленнішого класу Франції. Маркс допускав і відносну незалежність держави від суспільства, коли вона виступає посередником між конфліктуєчими класами і тим самим підтримує існування самої класової системи. Основна ідея Маркса полягала в тому, що держава породжується капіталістичним суспільством і є його відображенням, будучи знаряддям гноблення в руках пануючого класу, або механізмом для пом'якшення класових антагонізмів. Він допускав, що в період переходу від капіталізму до комунізму держава вже як «революційна диктатура пролетаріату» може бути використана як абсолютна конструктивна сила; за руйнацією капіталістичної системи наступить руйнація буржуазної держави і творення нової, пролетарської, держави. Описуючи державу як пролетарську диктатуру, Маркс виходив із першої концепції. З позицій такого підходу усі держави - суть класові диктатури, проте диктатура пролетаріату є зброєю захисту завоювань революції, спрямована проти можливої контрреволюції зі сторони поваленої буржуазії. Маркс не вбачав у державі чогось історично перспективного. За цього, із вирішенням класового антагонізму державі належить «відмерти», оскільки комуністичне суспільство буде бездержавним – бо держава виникла із класової системи, із руйнацією якої вона втрачає сенс до існування.

Італійський марксист *Антоніо Грамші* доводив, що правлячий клас домагається панування не тільки відвертим примусом, а через ідеологічні маніпуляції. Для Грамші політичне панування буржуазії в основному підтримується «гегемонією» - її пануванням у духовному житті і культурним контролем з її боку, держава в цьому відіграє найсуттєвішу роль. У 60-70 –х

роках ХХ ст. панівним став інший підхід, запропонований **Ральфом Мілібандом і Нікосом Пуланцасом**, що виражався у зіткненні між інструменталістським та структуралістським підходами до держави. **Мілібанд** у праці «Держава у капіталістичному суспільстві» (1969) акцентував увагу на тому, що держава є виразником інтересів, або інструментом, правлячого класу, вказуючи на те, що державна еліта у непропорційній мірі рекрутується із привілейованих і заможних верств суспільства. Це є прокапіталістичною тенденцією держави, зумовленою співпаданням життєвого досвіду чиновництва, з одного боку, і банкірів, великих бізнесменів та промислових магнатів – з іншого. Обидві групи є представниками капіталістичного класу. **Пуланцас** у роботі «Політична влада і суспільні класи» (1968) зазначаючи, що незалежність держави від суспільства завжди обмежена структурою економічної і соціальної влади - держава не здатна підтримувати ніякої іншої соціальної системи, крім тієї, в якій вона сама вже існує. Капіталістична держава слугує довготривалим інтересам капіталізму навіть за наявності спорадичного опору деяких верств самого капіталістичного суспільства.

Наявність різних тенденцій в сучасному марксизмі призвела до значного зближення плюралістичних і марксистських теорій: «**плюралісти**» стали визнавати важливість корпоративної влади, **неомарксист** поступово відмовлялися від ідеї, що держава – просте відбиття класової системи. Неомарксизм усвідомлював, що сьогодні класична докласова модель (буржуазія - пролетаріат) створює спрощену картину суспільства. **Пуланцас** засвідчив, що суттєві внутрішні відмінності характерні і для правлячого класу і що електоральна демократія реально посилила позиції різноманітних груп за його межами. Крім того, держава стала розглядатися як арена, на якій боротьба між різноманітними групами інтересів, соціальними верствами і класами. За цього яскравим прикладом є «**стратегічний реляційний підхід**» **Боба Джессона**. У державі Джессон вбачав «лабораторію для кристалізації політичних стратегій» - комплекс інститутів, в рамках яких групи інтересів і соціальні верстви змагаються між собою, виборюють першість або гегемонію.

Держава - «Левіафан» Цей образ був закріплений у політичній науці теоретиками «нових правих». Теоретики «нових правих» доводять, що просування ХХ ст. у бік державного втручання насправді було не відповіддю на вимоги суспільства убезпечити економічну і соціальну безпеку і не прагненням стабілізувати капіталізм пом'якшенням класової напруги, а внутрішньою динамікою самої держави.

Тенденцію постійної експансії державної влади теоретики «нових правих» тлумачать у дусі концепції попиту - пропозиції. Чинники попиту виходять від самого суспільства через механізм електоральної демократії. На їх думку, суперництво на виборах постійно підштовхує політиків - давати завищені обіцянки на кшталт підвищення соціальних витрат, розширити грандіозні державні проекти, без врахування негативних економічних наслідків, неминучого росту податків та інфляції. Зі свого боку діють і чинники пропозиції, що надходять від держави, її інститутів і вищого державного

чиновництва. Експерти визначили таке явище як **урядовий надлишок пропозиції**. Так, Вільям *Нісканен* довів, що оскільки у законодавчих органах (Конгресі США) зазвичай, є слабкий контроль за виконанням бюджету, його прийняття загалом визначається інтересами урядових агентів і вищого чиновництва. За цього відбувається домінування держави над урядом (державна еліта напряду формує мислення виборних політиків), модель соціального вибору певним чином перегукується із марксистською точкою зору.

Патріархальна держава. Сучасна ідея патріархальної держави вийшла із феміністської теорії. Представники ліберального фемінізму схиляються до плюралістичного розуміння держави. вони виходять з того, що коли жінці відмовляють у юридичній і політичній рівності, особливо у праві на голосування, держава цим сприяє чоловікам. Однак, оскільки держава сама по собі є нейтральною, то ситуацію можливо справити. Ліберальні феміністки переконані, що всі суспільні групи мають рівний доступ до державної влади, тому і виникає можливість досягти справедливості і дійсно загального блага. Держава за цього сприймається позитивно: вважається, що втручання у суспільні справи відкриває можливість вирішити проблему відносин між статтями. Радикальний фемінізм стверджує, що державна влада насправді відображає відносини патріархату. Зазначена течія фемінізму вважає поділ за статтями найзначнішим із усіх розколів у суспільстві і вбачає коріння цього розколу в сімейному устрої. Ключовим терміном в **теорії радикального фемінізму** постає **патріархія**, яка акцентує на тому, що нерівність між статтями носить систематичний, узаконений і всеохопний характер. Феміністи соціалістичної орієнтації пов'язують статеvu нерівність із приватною власністю, розглядаючи капіталізм і патріархію як паралельно існуючу систему гноблення.

Інструменталістська версія фемінізму уявляє державу засобом, за допомогою якого чоловік переслідує власні потреби і зміцнює патріархат. Останній зберігається із-за поділу суспільства на «публічну» і «приватну» сфери; залежне становище жінки зумовлено виключенням її з «публічної» сфери, а у приватній вона обмежена обов'язками домогосподарки і сімейними справами. Вказана версія має предметом аналізу державну еліту і чиновництво. **Структуралістська версія** намагається довести, що державні інститути ніби вбудовані у більш широку патріархальну систему власті. Феномен держави загального благоденства на думку представників **радикального фемінізму** є новим різновидом патріархату. Вторгнення держави у суто жіночу сферу (виховання дітей і окремі галузі охорони здоров'я) зумовлює нові форми залежності жінки, оскільки відбувається зміна її ролі в резервній армії праці, коли роботодавці сьогодні широко використовують жінок як дешеву працю.

Типи держави. У залежності від взаємовідносин влади і особи, принципів свободи і прав людини, які є пануючими, виокремлюють: **Малу (мінімальну) державу**, що виступає з боку своєї протекціоністської функції, яка полягає у забезпеченні загальних умов миру і соціального порядку – умов, коли самі

громадяни визначають, як їм потрібно жити найкраще. Локківська держава «**нічний сторож**» виконує три функції: а) підтримка внутрішнього порядку; б) здійснення контролю за виконанням угод між приватними громадянами; в) захист країни від зовнішньої загрози. Інституційний апарат держави включає в себе поліцію, армію і судову систему, усе решта залишається за громадянським суспільством. **Державу розвитку**, за якої під час процесу індустріалізації економічна роль належить державі (економічні «тигри» Східної Азії).

3. **Соціал-демократичні держави**. Означає розподіл матеріальних благ в основі якого лежить моральне обґрунтування. За цього сама держава допомагає суспільству подолати негативні наслідки ринкової економіки. На практиці мова йде про викорінення бідності і скорочення соціальної нерівності. Китаї такого типу держави слугують кейнсіанство і система соціальної підтримки.

4. **Колективізовані держави** (СРСР і країни соціалістичного табору) повністю контролюють господарське життя. Ліквідовуються інститути приватного підприємництва і формується планова економіка з розгалуженою мережею міністерств і органів планування. Так постають командно-адміністративні економіки, що діють на принципах директивного планування і керовані вищими компартійними органами.

5. **Тоталітарні держави** охоплюють контролем усі сторони людського буття і ліквідація приватної сфери життя суспільства. Вважається, що ідея держави Б.Муссоліні своїми джерелами сягає гегелівської етичної спільноти, пов'язаної альтруїзмом і взаємною симпатією її членів. Американський політолог **Ф.Гросс** у праці «*Ідеології, цілі і цінності*» виокремлює чотири типи держави: 1). Інквізиторська – нав'язує громадянам ідеологічну та релігійну єдність і підтримує її за допомогою соціальних засобів. Правова система об'єднана з ідеологічною: церква і політичні партії злиті з державою. 2). Неототалітарна – підтримує політичну владу і верховенство основних ідеологічних систем, не будучи при цьому тоталітарною і зберігає розумні межі поміркованості. 3). Авторитарна – допускає різні ідеології та напрями, найперше підтримує тих, хот ідентифікує себе із пануючою ідеологією. 4). Плюралістична – набуває різних ідеологічних та нормативних орієнтацій і видів діяльності; терпимо ставиться до відмінностей у поглядах, позиціях, визнає право на існування усіх релігій, ідеологій та етнічних груп за умови «добровільного» прийняття ними обмеженої кількості правил і принципів.

Правова, соціальна держава. Ідея правової держави стала реальністю в ХІХ –ХХ ст., бо саме ХХ ст. засвідчило: формальну рівність, відсутність станового поділу, наявність представницьких органів влади, розвиненої теорії природного права та розподілу влади. **Мета правової держави** – вберегти суспільство від надмірної опіки, терору збоку держави; гарантії прав і свобод громадян. За І.Кантом. право – є мірою свободи, зведеної у закон. (за держави диктатури пролетаріату цей вираз набуває іншого змісту: право є волею пануючого класу, введеної у закон). Ідею правової держави розвинули німецькі юристи **К.Велькер і Р. Моль**. Як державний тип, правова держава відображає

ступінь соціальної свободи. Принципами її виступають: верховенство правового закону, а не указу; реальність прав і свобод людини і громадянина (визнання, підтвердження і гарантування їх згідно до Декларації 1948 року ООН): на життя, свободу, особисту недоторканність; свободу від рабства і підневільного стану; від знущань, тортур; право на захист закону; свободу від довільного арешту, затримання, вигнання (позбавлення громадянства); свободи пересування, совісті, релігії, переконань і висловлювання; право на притулок, громадянство, на володіння майном і т.д.

Типи правової держави: **ліберально-демократична** (характерно існування демократичної політичної системи, ринкового господарства і істотне втручання держави в економічне життя суспільства); **консервативно-демократична** (демократична політична система, захист інституцій демократії і ринкового господарства, втручання держави мінімальне); **соціально-демократична** (ширший від попередніх спектр соціально-економічних прав і свобод громадян; значна увага приділяється розвитку безпосередньої демократії; висувається соціалізм як альтернатива капіталізму); **ліворадикальна / революційно-комуністична, революційно-демократична/** - збереження певних інституцій авторитарної та/або автократичної влади у перехідний період; повністю або частково заперечується цінність механізмів ринкового господарства; **праворадикальна /фашистська, націонал-соціалістична, комуністична/** - захист тоталітарної влади як соціально-політичного ідеалу; **традиціоналістська /націонал-консервативна, номенклатурно-консервативна/-** забезпечують збереження застійних інституцій недемократичної влади, доповнюючи їх патримоніальними відносинами.

Історичні типи правової держави, яка гарантує головні права і свободи повноправних громадян. **Рабовласницька** (антична, капіталістична /США/- юридичний і фактичний статус головних соціальних прошарків і груп населення країни; наявність або відсутність серед них привілейованих страт і характер закріплюваних за ними привілеїв); **дворянська** (не обов'язково феодальна, корпоративно-цехова, а дворянство може бути казармено-соціалістичним); **ліберальна** – з повною формально-юридичною рівністю всіх дієздатних громадян і відсутністю явно вираженої дискримінації головних соціальних прошарків і груп дорослого населення країни; **соціальна** – доповнює ознаки ліберальної убезпеченням певних гарантій добробуту для незаможних і соціально знедолених прошарків населення країни; **демократична** (соціалістична) містить завдання поступової заміни неокапіталізму більш гуманним і соціально-ефективним суспільством демократичного соціалізму. Багато в чому збігається із соціальною **гуманістична** (ідеал) – реально забезпечує всебічний розвиток особистості і реальне врахування інтересів усіх соціальних груп населення, потреб як нинішніх, так і майбутніх генерацій.

Органічним продовженням правової держави постає **соціальна** держава, що визначає ступінь соціальної справедливості. Ідея належить німецькому філософу-правнику **Лоренцо фон Штайну**. У 1930 році Герман Геллер

уводить поняття соціальної правової держави. *Спільними рисами* соціальної держави виступають: конституційні гарантії забезпечення основних громадянських прав; багатокладна, ринкова економіка; поєднання планових і ринкових механізмів регулювання виробництва; забезпечення загальної зайнятості населення; доступність для всіх соціальних груп системи освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення; державна підтримка малозабезпечених верств населення.

За *соціально-правовим розвитком* можна виокремити **неправову** державу (її визначають ідеологічні цінності, політична доцільність або економічна вигода; пріоритетність "духу" закону над «буквою» тощо) і **поліційну** державу. Для неї характерно необмеженість державних повноважень; пріоритет владних інститутів над законом; значна роль репресивного апарату; поліційно-бюрократичний контроль над особою і суспільством; патерналізм.

Форми політичного правління і державного устрою. Сутність держави простежується у різних формах, передусім у формі правління та державного устрою. **Форма правління** найширше розкриває процес реалізації влади та того, хто реально є її джерелом, а також специфіку і особливості її структури та функціонування. Це є засіб організації і здійснення вищої державної влади. **Форма цезаристської диктатури** (Сулла, Цезар, Кромвель), коли між головними політичними класовими силами склалася рівновага, виникають форми демократії (рабовласницької, дворянської у Польщі, Англії). Форма правління визначається тим, хто є **джерелом влади**: воля однієї людини, панівної соціальної верстви – олігархії чи народу. Основними формами правління є *монархія і республіка*. **Монархія** (від грецьк. Monarchia - єдиновладдя) становить таку форму політичного правління і державної організації, де джерелом та вищим вираженням влади є одна особа, що отримує свої повноваження за спадком і довічно; влада належить їй за походженням або від Бога, а тому не залежить від вибору підданих. *Монархії* поділяються на **абсолютні**, у яких вища виконавча й законодавча влада належить повністю особисто главам держави, **конституційні**, у яких влада монарха проходить в рамках конституційних норм, які обмежують повноваження монарха. Конституційні монархії поділяються на **дуалістичні** в яких монарх володіє в основному виконавчою і частково законодавчою владою та **парламентські**. В останніх монарх є передусім представником держави, нації, народу і відіграє номінальну роль як глава держави, церкви, символом єдності нації. Відмінності між **президентом і монархом**: президент обирається, а влада монарха є спадковою; монарх є носієм найвищого державного титулу, має привілеї. Монарх є надпартійною особою, символом історичних традицій і національної єдності.

Республіка є формою правління, де інститути держави систематично обирають або формують загальнонаціональні представники й установи. Республіки є **президентські, парламентські і змінювані**, що вирізняються особливим співвідношенням між виконавчою і законодавчою гілками влади. У

президентських главою держави є президент, він же часто і глава уряду, сам уряд формують переважно без участі парламенту, вибори є подвійними, окремо обирають президента, окремо – парламент, існує чіткий поділ державної влади, коли окремі інститути мають окреслене коло повноважень і значну самостійність один щодо другого. За певних обставин складається патова ситуація, коли президент не може розпустити парламент, а парламент не може оголосити вотум недовіри уряду. Парламент і президент займають незалежні один від одного становища. Президент призначає уряд, що йому підзвітний, має вищу розпорядчу владу, йому підпорядковується цивільна адміністрація. Існує процедура імпичменту, за якою президента можна відправити у відставку, якщо за це проголосує більшість парламенту (обидві палати).

Парламентська республіка побудована на владі парламенту, який формує уряд з числа депутатів. Главу уряду т обирає парламент він же контролює діяльність уряду. Президент є главою держави та гарантом її суверенності, він виконує представницькі функції.

Вирізняються такі типи парламентаризму: **моністичний** – уряд відповідає лише перед нижньою палатою; передбачено механізм черговості партій або їх коаліцій при владі; **дуалістичний** – відносна рівновага між законодавчою і виконавчою гілками влади за наявності двох центрів прийняття рішень – глава держави і нижня палата, що сприяє їх згоді; **раціоналізований** - з метою уникнення політичних криз парламентські механізми регулюються за допомогою Конституції. Крім того, опозиція, що діє в рамках парламенту, має певні засоби впливу на органи виконавчої влади.

Головна перевага парламентської моделі полягає у тому, що вона дозволяє узгоджувати дві функції, які однаково необхідні у політиці: **наступність і змінюваність**. Технічне рішення, яке забезпечує поєднання цих суперечливих цілей, полягає у подвоєнні функцій властей: функція наступності належить главі держави і верхній палаті парламенту. Функцію змінюваності в системі виконавчої влади втілює уряд внаслідок своєї політичної відповідальності перед главою держави або перед нижньою палатою, або перед обома інституціями одночасно. За цього тривалість діяльності уряду не є фіксованою і може бути різною. Симетрично нижня палата виконує в системі законодавчих органів ту ж функцію змінюваності, тому що можливий її розпуск.

У **президентській** республіці чітко застосовано принцип розподілу влад, кожна з яких відокремлено виконує відповідну функцію. Чіткий поділ влади дозволяє забезпечити їх взаємну противагу. Сучасний інститут президентства має наступні характеристики: конституційно розмежовані повноваження і обов'язки інститутів президента, парламенту і суду; виконавча влада цілком належить президенту, що є водночас главою держави і уряду; президент і парламент обираються окремо, тому вони взаємозалежні; президент політично відповідальний перед народом, а уряд - перед президентом; парламент не має права відкликання президента (окрім імпичменту) і уряду, проте має усю повноту законодавчої влади, бюджетні і контрольні повноваження; за класичної форми (США) президент не має права

розпускати парламент, немає законодавчої ініціативи, але має право вето, що долається двома третинами парламенту; виключено поєднання урядової посади і парламентського мандату.

Напівпрезидентська форма правління (**президентіалізм**) поєднує окремі характеристики парламентської і президентської республік у новій якості. Роль президента за цього є значною. Для **президентіалізму** є характерними принципи: очільник держави (президент) обирається на загальних прямих виборах; президент призначає уряд, що спирається на парламентську більшість, і прем'єр-міністра, що політично перед ним є відповідальним; уряд не тільки залежить від президента, але й відповідальний перед парламентом і за винесення парламентом щодо уряду вотуму недовіри, може бути відправлений у відставку; партійна належність президента, прем'єра і парламентської більшості не обов'язково співпадають; президент має право розпустити парламент (нижню палату) і призначити нові вибори; очільник держави має право на відкладене вето на акти парламенту і законодавчі ініціативи; У президента і парламента різні терміни діяльності і чотирирічний парламентський мандати.

У деяких країнах є *колегіальний*, а не індивідуальний глава держави. Функції глави держави і уряду здійснюються колегіальним органом – Федеральною (Союзною) радою, що обирається парламентом у складі 7 членів на відносно широкій коаліційній основі. Головує в Раді президент, який обирається на річний термін по чергово із складу її членів і виконує суто представницькі функції.

Виокремлюються також і **суперпрезидентські** республіки, де президент концентрує всю владу у своїх руках, а роль представницьких і судових інститутів є незначною. У країнах, де президентів формально періодично переобирають парламентським або загальнонародним голосуванням, практично їхня перемога є наперед визначеною. Існуючу опозицію (за умови, що вона є) верховна влада не допускає до виборів, придушуючи силою. Усі ЗМК і пропагандистський апарат перебуває під контролем президента і його прибічників.

Найповніше відображає загальні особливості територіально-адміністративної побудови держави розподіл за устроєм, а саме: **унітарна, співдружність, конфедерація і федерація**. Перша і остання з них становлять основні форми, дві інші є певною мірою похідними. У всіх державах їхній політичний устрій відображає панування головної нації, нації-суб'єкта та спосіб реалізації, організації політичної влади відповідно до національної та полінаціональної, етнічної специфіки. Отже, УНІТАРНА держава - це державанація, для якої характерними є єдність і територіальна цілісність, формування єдиної політичної еліти, переважно однонаціональної за характером, власної бюрократії, що віддана ідеалам нації, високий рівень централізації виконавчої влади, наявність історичного міфу, національних інтересів, національного характеру, опрацювання національного права, політичної свідомості і культури, наявність опрацьованої національної політичної доктрини. **Унітарна держава**

має високий ступінь інтегрованості. Ознаками унітарної держави є: єдина Конституція, керуючий центр, пірамідальна модель влади, єдина система права, єдине громадянство, державна мова. Головною ознакою унітарної держави є концентрація усіх внутрішніх і міжнародних повноважень в руках загальнонаціональної влади. Тенденція на інтенсивний розвиток місцевого самоуправління спричиняє появу **децентралізації** – способу передачі державою утвореним нею локальним спільнотам деяких повноважень за наявного контролю над їх виконанням. За цього виникає можливість класифікації унітарних держав на **централізовані, децентралізовані і автономія у складі унітарної держави** з метою забезпечення стабільності в країні.

Унітарні держави з елементами федералізму - спілки (Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії складається із чотирьох країн та 5 самоврядних островів; національно-державний лад заснований на конституційних засадах. На цій основі Шотландії гарантується власна адміністрація, закони, центральний банк; Вельсу – адміністративна автономія; Північній Ірландії – місцеве правління із власним законодавчим органом тощо

СПІВДРУЖНІСТЬ – є формою існування національних держав у вигляді різних союзів суверенних суб'єктів міжнародного права. Такими союзами можуть бути митний, культурний, економічний, воєнно-політичний. Співдружність переважно не має спільних координаційних інститутів влади, частіше представлена представницька влада у вигляді різних почесних посад, окремих інститутів законодавчої влади, комітетів, комісій тощо. Спільні питання між членами співдружності вирішуються на основі міжнародного права або утворення узгоджувальних комісій, рішення яких часто носять лише рекомендаційний характер. Главою Співдружності є номінально англійський монарх, що представлений у кожній державі генерал-губернатором, якого призначають за рекомендацією національних урядів. Його функції чисто номінальні і представницькі, водночас члени Співдружності є суб'єктами митного союзу, входять в зону фунта стерлінгів, мають різні пільги економічного, соціального та культурного характеру у метрополії. Співдружність на практиці реалізує нову форму політичних відносин між суверенними національними державами, що значною мірою спираються на взаємовигідні інтереси суб'єктів – учасників об'єднання.

КОНФЕДЕРАЦІЯ – союз суверенних національних держав, територій, що вступили в нього для вирішення певних завдань, у зв'язку із чим вони *делегують* свої окремі права одному або декільком союзним владним інститутам конфедерації. Очолює конфедерацію виборний колективний виконавчий інститут влади, що має повноваження у рамках, делегованими членами конфедерації. Вони ж домовляються і про спільний бюджет, що складається зі спільних внесків учасників. Водночас може не бути єдиної системи податків, права, грошової одиниці. Рисами **конфедерації** є: законодавчі органи складаються із різної кількості рівноправних представників держав-членів; закон є обов'язковим, коли його приймають усі держави;

виконавчі органи мають колегіальний характер; фінансові ресурси складаються із обов'язкових і добровільних внесків держав-союзників; відсутнє єдине громадянство, населення залишається громадянами суверенних держав; загальні владні інститути та управління не мають права безпосереднього оподаткування громадян держав-членів союзу; відсутні союзне громадянство та єдині військові формування; спільне командування збройними силами, але кожна держава є власником своєї армії; зовнішня політика визначається спільними зусиллями, що не виключає і самостійної дії.

Різновидами конфедерацій є **Асоціація** – вільне об'єднання малих держав або державних утворень з великою державою; характеризується внутрішньою автономією, самоврядуванням та прихильним ставленням з боку великої держави. Вільні асоціації існують у трьох підтипах: **кондомініуми**, що являють собою політичні союзи, які здійснюють спільне управління двома або більше зовнішніми територіями, однак населення цих держав має велику свободу самоуправління. **Асоційовані держави**, що функціонують на основі союзних договорів, які можуть бути призупинені на заздальгідь обговорених умовах. Існують **договірні союзи, або федерасі** - політичний устрій, при якому більша держава нав'язує свою волю меншій, а та не має жодної можливості здійснити хід у відповідь.

ФЕДЕРАЦІЯ - об'єднання, у якому його члени-національні держави зрікаються частини своїх суверенних прав на користь спільних інститутів федерації. Зберігаючи певний обсяг державної самостійності вони створюють нове державне об'єднання – суб'єкт міжнародного права. Суб'єкти федерації – національні держави віддають свої права спільному уряду в закордонній політиці, фінансовій, юридичній сферах основних галузях промисловості та сільського господарства, зовнішній торгівлі, нових технологіях, основних напрямках отримання та поширення інформації. *Характерними рисами* федерації є наявність кількості її суб'єктів – територій, штатів, земель, республік, областей. Ці суб'єкти мають установчу владу, тобто можуть приймати свої конституції, компетенції даних суб'єктів федерації обмежені конституцією союзу, кожен суб'єкт федерації має свою правову і судову системи за верховенства федеральної, існує єдине громадянство.

У федерації передбачається незалежний суд, що вирішує суперечки владних структур різних рівнів, а також спеціальні правила входу і виходу з федерації – суб'єкти федерації не можуть в односторонньому порядку вийти з неї. До компетенції загальнофедеративних інститутів належать питання оборони, митна політика, закордонна політика, регулювання грошових відносин, банківська справа, визначення економічної і соціальної федеральної стратегії, функціонування спільного економічного ринку, дотримання єдиних принципів культурної, інформаційної політики. Федерація передбачає одну спільну мову, користування якою в межах державних федеральних установ обов'язкове. За своєю побудовою федерації можуть бути територіальними й національними. Перші будуються за географічним принципом, а другі – за етнічним. В основу американського федералізму поставлено не етнічний чи расовий принцип, а

принцип громадянства. Виокремлюється *політичний федералізм* - за якого етноси позбавлені самовизначення і стримуються політичними чи військовими чинниками; і *конституційний федералізм*, за якого політичні суперечності між суб'єктами федерації зняті бо всі визнають правочинність спільної федеральної конституції і передбачає сильну владу федерального центру у питаннях національної безпеки, кордонів, територіальної цілісності.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику субдержавному управлінню
2. Розкрийте загальні особливості територіально-адміністративної побудови держави та розподілу за устроєм
3. Охарактеризуйте форми парламентаризму, які володіють спільними класичними характеристиками.

Тема 11. Громадянське суспільство і держава (2 год.)

Зміст

1. Класичні теорії громадянського суспільства
2. Сучасні трактування громадянського суспільства
3. Конституціоналізм як режим взаємодії громадянського суспільства і держави

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г Теорія інституціоналізму: рефлексії ретроспективного дискурсу *Грані: наук.– теорет. і громад.– політ. альм.* / Дніпров. нац. ун– т ім. Олеся Гончара, Дніпропетров. регіонал. ін– т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ГО. Центр соц.– політ. дослідж. Дніпро: Грані, Т. 24.2021. №9. С.55– 64.
2. Андрійчук Т. Громадянське суспільство і держава як суб'єкти демократичного процесу *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С.116-125.
3. Безклубенко С. Громадянське суспільство як продукт соціокультурного розвитку. *Культурологічна думка*, 2018.13(1), С.24–36.
4. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналіт. доп. / В. М. Яблонський та ін. ; за ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 112 с.
5. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв та ін. ; за ред. М. П. Требіна ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2013. 536 с.
6. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: монографія / за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2017 .675 с.
7. Мацюк А. Історичні витоки громадянського суспільства та ідей суспільного договору. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 231-238.
8. Яковлев П. О. Правові засади участі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні інформаційної безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2019.

№4. С. 142-146.

9. Bernhard M, et al. «Introduction: Civil Society and Democracy in an Era of Inequality.» *Comparative Politics*, vol. 49, no. 3, 2017, pp. 297–309.

10. Ehrenberg J. «Civil Society and the State.» *Civil Society, Second Edition: The Critical History of an Idea*, NYU Press, 2017, pp. 128–165.

11. Thomson, P. Globalizing the Rustbelt and Public Schools. *Counterpoints*, 2005. 280, 79–92.

12. Vinod M. J. «The changing dimensions of civil society in the twenty-first century: theory versus reality.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 67, no. 4, 2006, pp. 783–92.

1. Класичні теорії громадянського суспільства

Ідея громадянського суспільства - одна з найважливіших політичних ідей Нового часу. Виникнувши в середині XVII в. в Європі, категорія «цивільне суспільство» зазнало відомої еволюції, породивши декілька концепцій і інтерпретацій. Проте незмінно воно розглядається у протиставленні до поняття «держава»

Ліберальна доктрина. Марксистська концепція. Ідея гегемонії громадянського суспільства в марксистській концепції. Теорія соціалістичного громадянського суспільства.

2. Сучасні інтерпретації громадянського суспільства.

«Максималістський» (Дж. Кін, У. Салліван, Ч. Тейлор, Е. Шілз та ін.) та **«генералістичний»** (Е. Геллнер, В. Перез-Діаз та ін.) підходи. **Ліберальна** теорія демократії (Л. Даймонд, Ж.-Ф. Ревель, Ф. Фукуяма, Ф. А. Гайек та ін.); **соціалістична та соціал-демократична теорії** (Н. Боббіо, Дж. Кін, Т. Майер, Х. Тиммерман та ін.); **плюралістична теорія** (Р. Дал, Р. Дарендорф, Г. Ласкі, Р. Патнам та ін.); **деліберативна теорія** (А. Арато, Ю. Габермас, О. Гьофе, Ф. Шміттер та ін.); **теорія демократії участі** (Б. Барбер, М. Вольтер, К. Пейтмен, К. Макферсон та ін.); **елітарна теорія демократії** (Й. Шумпетер, К. Маннгейм, П. Бахрах, Т. Дай та ін.); **корпоративна теорія** (Г. Лембрух, М. Оріу, А. Сярофф, Д. Чалмерс).

Концепція громадянського суспільства Джефрі **Александера**. Праці британського науковця **Джона Кіна**. Праця представника британської політичної філософії й антропології **Ернеста Гелнера**. Дослідження громадянського суспільства як у країнах ЦСЄ, так і на теренах колишнього СРСР (Д. Ловелла, К. Познанського, А. Смоляра та інших), які висловили пропозиції щодо функцій та типів громадянського суспільства у період трансформації, виділивши, зокрема, **«революційний тип»** громадянського суспільства. Розвиток **комунітаристської та егалітарної** традиції лібералізму і радикального громадянського республіканізму. Праці Роберта Патнема. Праці Френсіса Фукуяма та інших представників сучасної політичної науки.

Пятичастотну модель, запропонована Дж. Коеном. В рамках моделі **громадянське суспільство є сферою соціальної взаємодії (інтракції)**, відмінної від економіки, яка є механізмом, що забезпечує циркуляцію товарів і грошей, і державного апарата. За Дж. Коеном, **політичне суспільство** включає політичні партії, політичні організації і політичні публічні інститути (парламенти і конгреси). **Економічне суспільство** включає організації, що

займаються виробництвом, розподілом та інститутів колективного торгу, профспілок торгових асоціацій, рад.

Концепція соціетального суспільства Т. Парсонса. Узагальнення концепцій громадянського суспільства визначено фінською дослідницею Суві Салменніємі у праці «Теорія громадянського суспільства та постсоціалізм». Ідеї Майкла В. Фелей та Боба Едвардса про виділення двох моделей громадянського суспільства.

3. Конституціоналізм як режим взаємодії держави і громадянське суспільство. Конституціоналізм як політико-правовий принцип.. Абсолютизм - форма держави, в якій вся повнота влади зосереджена у монарха. **Парламентаризм** означає залежність уряду від рішень парламенту. **Конституціоналізм** передбачає незалежність уряду від волі парламенту. **Формально-правова сторона** конституціоналізму означає наявність в суспільстві основного закону держави (конституції). **Конституціоналізм договірний і октройований.** **Договірний** конституціоналізм переважав в країнах класичної, хаотичної модернізації, де процеси формування громадянського суспільства і правової держави йшли паралельно поступово. **Октройований** конституціоналізм характерний для країн навздогінної модернізації. в яких відсутні деякі передумови (економічні, соціальні, культурні, правові) переходу від традиційного до громадянського суспільства.

Політична коаліція і конституційна монархія. Спрямованість інтересів учасників коаліції визначав *тип режиму*. Перший тип режиму в рамках конституційної монархії **парламентську монархію** - дала англійська революція. Конституційна монархія в **дуалістичній формі**. Третій тип конституційній монархії - **монархічний конституціоналізм**. Встановлення позірнього конституціоналізму в країнах Центральної і Східної Європи було наслідком незрілості громадянського суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику октройованому конституціоналізмові
2. Розкрийте загальні особливості конституціоналізму як режиму взаємодії держави і громадянського суспільства
3. Проаналізуйте монархічний конституціоналізм

Розділ 3. Світ політики як світ уявлень і факторів свідомості (2год.)

ТЕМА 12. Політична культура і політична соціалізація як артефакти у політичній теорії

Зміст

- 1.Інтерпретації політичного процесу
2. Політичний процес як технологія прийняття рішень
- 3.Тлумачення політичної культури в теорії політики
4. Політична соціалізація, її моделі і зміст

Список використаної літератури

1. Бельська Т. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. С. 66–72.
2. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації. *Гілея*. 2013. Вип. 65. С. 515–522.
3. Вонсович С.Г. Вектори трактування політичного процесу в політичній науці *Політикус: наук. журнал*. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса: Гельветика, 2021. № 5. С. 7–12.
4. Гордієнко М. Еволюція феномена політичної культури в процесі соціальної модернізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Культурологія*. 2010. Вип. 5. С. 276–291.
5. Городенко Л.М. Політична культура: до визначення понять. *Українське журналістикознавство*. 2014. Вип. 15. С. 19–25.
6. Дембіцький С.С. Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів: монографія; НАН України, Ін-т соціології. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 195 с.
7. Нагорна Л. Політична культура і культура політики: етичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6. С. 14–24.
8. Точицький М. С. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. *Політикус*. 2019. Вип. 6. С. 49–53.
9. Пасіниченко В.Л. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 105–116.
10. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія; Терноп. нац. екон. ун-т. Т.: ТНЕУ, 2013. 350 с.
11. Elkins D. Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? *Comparative Politics*. 1979. Vol. 11. № 2. P. 127–145.
12. Reisinger W. The Renaissance of a Rubric: Political Culture as Concept and Theory. *International Journal of Public Opinion Research*. 1995. Vol. 7. № 4. P. 328–352.

1. Інтерпретації політичної культури в теорії політики. Активна розробка ідеї політичної культури в західній політології почалася в 50-х роках ХХ в. Контекст дослідження політичної культури широкий. Вона розглядається і як складова частина загальної культури і як психологічний феномен, і як елемент політичного життя, і як властивість соціальної групи, класу і т.д. Політична культура є **якісною** характеристикою політичної сфери, критерієм її зрілості. Для віддзеркалення процесу зміни політичної культури Г.Альмондом та С.Вербою було уведено поняття типу політичної культури.

Концепція «ідеальних типів» Г.Алмонда і С. Верби. В аналізі політичної культури можна виокремити **три підходи**: об'єктивістський підхід (Р. Карр, М. Бернстайн, Р. Такер та ін.); суб'єктивістський підхід (М. Фуко, Ю. Габермас та ін.); конструкціоністський підхід (Г. Алмонд, С. Верба, С. Ліпсет, С. Вайт, Р. Лейн, Р. Інглехарт, В. Вільденбанд, М. Вебер, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Т. Риккерт, П. Сорокін, А. Тойбі, М. Шелер, О. Шпенглер та ін..). Визначення політичної культури за **Сіднеєм Вербою**. «**Політичні орієнтації** (або політичні позиції) індивіда за Г. Алмондом і Дж. Пауеллом, включають три види компонентів: когнітивний, афективний компонент, оціночний компонент. Г. Алмонд і С. Верба висунули версію співвідношення трьох видів політичної орієнтації: патріархальної, підданської і орієнтації на активну участь.

Парохіальна політична культура характеризується орієнтацією на місцеві цінності і може виявлятися у формі місцевого патріотизму, сімейності, корупції. **Підданська** політична культура припускає пасивне і відчужене відношення індивіда до політичної системи. Він орієнтується на традиції, хоча політично свідомий. Підкоряючись владі, індивід очікує від неї різних благ. **Культура участі** відрізняється політичною активністю, залученою і раціональністю.

Перегляд концепції «ідеальних культур» (Г.Алмонд, С. Верба). За концепцією Алмонда і Верби, політична культура являє особливий вид змішаної культури, яку вони назвали «**культурою громадянськості**». Найхарактерніша межа культури громадянськості - раціонально-активна поведінка громадян, яка відповідає демократичній політичній системі.

Носій культури громадянськості характеризувався рядом чеснот: 1) загальною позитивною оцінкою значення діяльності національного уряду для нього особисто і глибоким усвідомленням цього факту; 2) високим рівнем інтересу до діяльності уряду і доброю обізнаністю в цій сфері; 3) відчуттям гордості за політичні інститути своєї нації; 4) очікуванням того, що йому буде надано рівне і уважне ставлення з боку офіційних осіб; 5) бажанням обговорювати питання політики публічно або в колі друзів і знайомих; 6) відкритим і лояльним проявом опозиційних настроїв; 7) відчуттям задоволеності у зв'язку з проведенням загальнонаціональних політичних заходів, наприклад, виборчих кампаній; 8) компетентністю суджень з приводу урядової політики і чітким розумінням обов'язку впливати на цю політику особисто або спільно із співгромадянами; 9) компетентністю у використуванні законів для успішної протидії актам свавілля; 10) вірою в те, що демократія участі є необхідною і бажаною системою державного управління.

Г. Алмонд виділив **чотири типи політичних систем**: англо-американський; континентальний західно-європейський; доіндустріальний і частково індустріальний; тоталітарний.

Субкультури В.Розенбаума. Теорію «ідеальних типів» Г. Алмонда розвинув американський політолог В. Розенбаум. Він виділяє *фрагментовані та інтегровані* типи політичної культури. *Фрагментований тип* характеризується відсутністю консенсусу щодо базових принципів політичного устрою суспільства. *Інтегрований тип* відрізняється наявністю порівняно високого ступеня консенсусу з базових питань політичного устрою, переважанням громадянських процедур в залагодженні суперечок та конфліктів, низьким рівнем політичного насилля, високим ступенем різноманітних форм плюралізму. На відміну від Алмонда, він акцентує увагу на *різноманітності* політичних орієнтацій, які існують в суспільстві, що дозволяє йому виявити субкультури, тобто особливі типи політичних орієнтацій на різні політичні об'єкти, не співпадаючі у різних груп населення. Він виділяє декілька груп орієнтацій:

Польський політолог **К. Опалек** всі дефініції політичної культури класифікує за чотирма напрямками: суб'єктивні» або «психологічні»; «об'єктивні; «евристичні»; «всеохоплюючі». Два основні підходи: **раціональний** (Саймон) та **інкрементальний** (зростати, вирощувати) (Ліндблом Г. Алмонд та С Верба висловили думку, що *політична культура обмежується сферою свідомості та є сукупністю психічних станів індивіду, які виявляються на трьох рівнях: когнітивному (пізнання), афективному (емоції) та оціночному (судження). Таким чином, засновники досліджуваного явища вважають його сукупністю сталих політичних уявлень, переконань, почуттів та оцінок.* Сформульоване Г. Алмондом і С Вербою визначення політичної культури вважають класичним.

А. Кардинер і С. Вайт акцентують увагу на політичній діяльності та поведінці носіїв політичної культури. У дослідженні Г. Алмонда і С Верби **структура політичної культури** – це сукупність запитань, спрямованих на отримання такої інформації. Політична культура виражає: динаміку традицій у сфері державної влади; втілення політичних традицій та розвиток у сучасному контексті; вплив збережених традицій на формування традиції майбутнього.

Політична соціалізація, її моделі.

Політична культура засвоюється у процесі політичної *соціалізації*. Два типи політичної соціалізації: пряма і непряма (первісна і вторинна). *Пряма соціалізація* – це безпосереднє набуття політичних знань та установок. *Непряма соціалізація* – це своєрідне віддзеркалення на політичні установки рис характеру, раннього дитячого досвіду, безпосереднього оточення особи.

Моделі процесу соціалізації. Ідея політичної соціалізації виникла за аналогією з поняттям «соціалізація». Термін «соціалізація» залучив до наукового вжитку американський соціолог **Ф. Гіддінгс** в кінці XIX ст. для позначення процесу «розвитку соціальної природи людини». Різні наукові школи і напрями акцентували увагу на значущості і особливостях різних механізмів соціалізації: сім'ї, школи, культури, засобів масової інформації. Це впливало на розуміння змісту соціалізації як процесу, його логіки. Існує декілька трактувань (моделей) процесу соціалізації.

Одна з найпоширеніших полягає в розумінні соціалізації як *процесу розвитку особистого контролю*. Вона розроблена **З. Фройдом** і пов'язана з ідеями класичного психоаналізу. Згідно іншої моделі соціалізація є *результатом міжособового спілкування*. Ця модель побудована на теорії символічного інтераціоналізму **Ч. Х. Кулі і Дж. Р. Міда**, які вважали, що особа формується на основі всього різноманіття взаємодії людей з навколишнім світом. Переважаючою в західній науці стала модель соціалізації, в основу якої покладена характеристика її як *рольового тренування*. Теоретичним фундаментом подібного розуміння соціалізації є структурний функціоналізм **Т. Парсонса**. **Індивід** взаємодіє з іншими людьми на основі тих соціальних ролей, які він засвоює (роль вчителя, роль дитини, роль пасажира, роль чоловіка і т.д.). Соціалізація означає *включення індивіда в соціальну систему через рольове навчання*.

Становлення концепції політичної соціалізації. Становлення концепції політичної соціалізації відбувалося під впливом різних наукових шкіл і напрямів. одель «підкорення» індивіда владі і засвоєння ним цілей і цінностей, декларованих правлячим режимом. *Модель «інтересу»*, в якій потреби і інтереси особи ставляться вище за інтереси держави.

Дві версії сучасної концепції політичної соціалізації. Перша версія політичної соціалізації виходить з *моделі «підкорення»*. До цієї версії схильні бігевіористи Ч. Мерріам, Г. Ласвел і творці системного підходу до політики Д. Істон, Дж. Денніс, Р. Алмонд, С. Верба, К. Дойч. Вони розглядали *політичну соціалізацію як процес дії політичної системи на індивіда з метою створення у нього позитивних установок на систему*. Друга версія політичної соціалізації розроблялася в рамках *теорії конфлікту* (М. Вебер, Р. Моска, Ф. Паркін, У. Гуд, П. Блау), *теорії плюралізму* (Р. Дал, В. Харт) і *теорії гегемонії* (Р. Мілібенд, Р. Даусон, К. Превітт). Прихильники цієї версії виводять сутність політичної соціалізації із взаємодії влади і індивіда. **Концепція політичної підтримки (Д. Істон, Дж. Денніс)** В роботі «*Діти і політична система*» Д. Істон і Дж. Денніс виходили з того, що *первинна соціалізація є визначальною в створенні позитивної установки*. Аналогічно до З. Фрейда вони стверджували, що «базові дитячі відчуття важче витісняються і змінюються, ніж ті, що були набуті пізніше в житті». Політична соціалізація дитини (вже з трьох років) розглядається ними як послідовно змінювані стадії політичного розвитку стадії політичного розвитку, в ході якого відбувається формування позитивної установки на систему. За цього виокремлюють чотири періоди соціалізації від 3-13 років: Перший період - *політизування*. Другий період - *персоналізація*. Третій період - *ідеалізація*. Четвертий період - *інституціалізація*.

Моделі політичної соціалізації. *Гармонійна модель* політичної соціалізації В країнах Західної Європи переважає *плюралістична модель* політичної соціалізації, Для суспільств незахідної цивілізації характерна *конфліктна модель* політичної соціалізації. Західні автори виділяють також *гегемоністську модель* політичної соціалізації.

До 80-х років ХХ ст. в СРСР домінував *гегемоністський* тип політичної соціалізації.

Внутрішні чинники соціалізації : *Біопсихологічні характеристики особи* (темперамент, інтелект, воля). *Рівень політичного розвитку та соціальний досвід. Соціальний статус особи.* **Зовнішні чинники соціалізації:** *стихійні чинники* – війни, революції, політичні та економічні кризи; *політичні чинники* – характер і тип державного ладу, політичний режим, політичні інститути, партії, організації, рухи; *неполітичні чинники* – сім'я, формальні й неформальні групи, навчальні заклади, виробничі колективи, культура, засоби масової інформації, національні традиції.

Процес політичної соціалізації є накопиченням соціально-політичного досвіду відбувається постійне видозмінювання або закріплення відповідних позицій у діяльності людини.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте концепцію «ідеальних типів» Г.Алмонда і С. Верби
2. Дайте характеристику моделі політичної соціалізації
3. Проаналізуйте типологію політичних стилів К.Дайсона

Тема 13 . Політичні ідеології (2год.)

Зміст

1. Поняття та сутність політичної ідеології, її функції та структура
2. Різновиди класичних ідеологій
- 3.Зміст, ознаки та специфіка функціонування політичної ідеології. Генеза та основні тлумачення
4. Основні політичні течії як засоби політичного мислення та дії

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Поняття національної ідентичності в сучасній політичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.*, 2020. Вип. 29. С. 74– 81.
2. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. Вид. друге. Київ: Дух і Літера, 2020. 480 с.
3. Іванишин П. Ідеологія і держава: націософська інтерпретація. Тернопіль. Крила, 2022. 534с .
4. Кирилюк Ф. Філософія політичної ідеології: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 520 с.
5. Колісниченко А. Політична ідеологія: сутність, функції та чинник міжнародної політики. *Емінак*, 4 (2), 2018. С. 126–131.
6. Корабльова В. Соціальні смисли ідеології: монографія. Київ: ВАДЕКС, 2014. 350 с.
7. Куц Г.М. Перипетії формування ідей націоналізму в європейському політичному дискурсі. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії* 2023. № 2 (16). С. 249-260.
8. Лютий Т. Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади. Київ: НаУКМА, 2016. 200 с
9. Feldman S. Johnston C. «Understanding the Determinants of Political Ideology: Implications of Structural Complexity.» *Political Psychology*, vol. 35, no. 3, 2014, pp. 337–358.
10. Fuchs C. «Ideology.» *Communication and Capitalism: A Critical Theory*, vol. 15, University of Westminster Press, 2020, pp. 217–234.
11. Porter R. «“Ideology.» *Political Concepts: A Reader and Guide*, edited by Iain MacKenzie, Edinburgh University Press, 2005, pp. 525–552.
12. Rosenwald M. «Research on political diversity and social work.» *Political Ideology and Social Work*, Columbia University Press, 2023, pp. 61–86.

1. Поняття та сутність політичної ідеології, її функції та структура.

Виникнення терміна «ідеологія» пов’язують із французьким мислителем Д. де Трасі (початок XIX ст.). **Ідеологію** можна розглядати як певний орієнтир, що координує та спрямовує суспільне буття. У політичній науці загальноприйнятим є виділення трьох типів класичних політичних ідеологій: консерватизму, лібералізму та соціалізму.

Базові характеристики класичних політичних ідеологій

№ п/п	Критерії відмінностей	Консерватизм	Лібералізм	Соціалізм
1.	Ключові ідеологеми	Порядок	Свобода	Справедливість
2.	Ставлення до змін, новацій	Негативне (опозиційність щодо рішучих змін)	Позитивне (зміни мають відбуватися реформаторським шляхом)	Позитивне (зміни мають відбуватися революційним шляхом)
3.	Спосіб пояснення світу	Еволюційний ірраціоналізм (апеляція до вищої мудрості)	Еволюційний раціоналізм (індивід вписується в обставини)	Конструктивістський й раціоналізм (прагнення підкорити собі)
4.	Характер суспільного розвитку	Недовіра до абстрактних теорій, інстинктивна орієнтація на	Ідея прогресу	Діалектичний розвиток
5.	Ставлення до спонтанно сформованих інституцій (мова, мораль, звичаї тощо)	Позитивне (лише щодо тих спонтанних утворень, які виникли минулому)	Позитивне (щодо всіх спонтанних утворень, які колись виникли та продовжують з'являтися)	Негативне (прагнення перебудувати всі соціальні інституції згідно з обраним взірцем)
6.	Відношення до необхідності обмеження впливу держави	Позитивне щодо економічної сфери, але примус у нав'язуванні цінностей та моральних переконань	Позитивне у всіх сферах (у цьому полягає сутність ліберального кредо «laissez faire»)	Негативне, примусу нав'язуванні цінностей та моральних переконань
7.	Економічні пріоритети	Ринкова економіка з елементами протекціонізму	Ринкова економіка	Планова економіка
8.	Ставлення до приватної власності	Позитивне	Позитивне	Негативне, власність має бути загальнонародною
9.	Співвідношення «індивідуальне/колективне»	Колективом мусить правити еліта суспільства	Індивід на передньому плані	Колектив на передньому плані
10.	Сприйняття історичного часу	Орієнтація на минуле (саме тоді виникли всі цінності та традиції)	Орієнтація на далеке майбутнє через теперішнє (доки не наступить царство свободи)	Орієнтація надалеке майбутнє (доки не зникне капіталізм)

№ п/п	Критерії відмінностей	Консерватизм	Лібералізм	Соціалізм
11.	Психологічна мотивація	Людина має дотримуватись незмінних моральних законів	Людина вбачає причини своїх невдач у власних діях	Людина вбачає причини своїх невдач у зовнішніх обставинах

Суб'єктивна сторона політики простежується через **політичну свідомість**. Від політичної свідомості залежить зміст і характер політичного процесу. Формування ідеологій пов'язано з процесом модернізації, тобто переходом людства від традиційного суспільства до сучасного його типу.

Політична ідеологія – це цілісна система ідей про політичні засоби для збереження або реформи політичної системи, яка пов'язана з певними діями. Як правило вона має програму та стратегію для їх реалізації разом з головною функцією об'єднання організацій, які групуються навколо них. Це сукупності ідей, які відносяться до існуючого політичного та суспільного устрою і спрямовані на те, щоб реформувати або захистити його. Зазначені характеристики політичної ідеології притаманні лібералізму, консерватизму, анархізму, фашизму, соціал-демократизму.

Існує низка моделей розробки політичної ідеології. **Перша модель** – ревіталізації ідеологій. **Друга модель** – модель конденсації. **Третя модель** – інтегративна. **Четверта модель** – дивергентна. На підставі критерію за моделями суспільства політичні ідеології поділяються на праві, центристські та ліві. **Праві ідеології** (лібералізм, консерватизм) пропонують таку модель суспільства, яка базується на принципах демократії та ринкової економіки. **Ліві концепції** включають такі ідеології, для яких соціальний прогрес зводиться до досягнення рівності, соціальної справедливості та створення умов для всебічного розвитку громадян. Під впливом марксизму виникла ліва ідеологія – **соціал-демократизм**, яка вимагає рівних перших можливостей для всіх громадян і створення механізмів для самореалізації особистості. На основі аналізу й оцінки ідеологіями політичних процесів у суспільствах і світі вони поділяються на **мегаідеології** і **регіональні**. До першого типу належать **консерватизм, лібералізм**, а до другого – **націоналізм, анархізм, фемінізм, екологізм, релігійно-політична ідеологія**. Зауважимо, що з розвитком суспільства, державотворення й еволюції політичних ідей, регіональні ідеології можуть трансформуватись у глобальні.

Будь-яка ідеологія намагається піднятися над іншими ідеологіями, вона пропагує свою роль у реформації суспільств на основі реалізації сформульованих концепцій. У **демократичних системах** ідеологія як форма та механізм мотивації політичної поведінки використовується лише у період оформлення концепцій з урахуванням групових інтересів. У **тоталітарних режимах** ідеології підпорядковуються правові, культурні, етичні та духовні регулятори функціонування суспільства. Одним із основних

структуроформуючих чинників політичної ідеології є ті соціальні **функції**, які вона покликана виконувати. Серед них чи не найважливішими є: теоретико-концептуальна; програмно-політична.

Виходячи з того, що політична ідеологія виконує **ідейну орієнтацію** політичних дій, розрізняють низку рівнів її функціонування. **Перший** – теоретико-концептуальний. **Другий** – актуалізований. **Третій** рівень – програмно-політичний. Важливим інструментом ідеологічного впливу є **пропаганда**. Основна її функція – формувати у громадян спроможність поєднання теоретичного та буденного рівнів політичної свідомості.

Структура політичної ідеології. Структура політичної ідеології, як і її зміст, визначаються об'єктивним процесом у суспільному розвитку та розвитку політичного суб'єкта - носія політичної ідеології. Своєчасне та ефективне здійснення функцій ідеології надає відповідним структурним елементам політичної ідеології (інтересу, ідеї, гіпотезі, концепції, теорії, ідеалу, до гасла, програмі політичного розвитку та ін.) необхідного динамізму та оперативності у виробленні та прийнятті оптимальних рішень. Якщо політична ідеологія не виконує соціальних функцій, вона стає гальмом для свого самоствердження та веде до деформації окремих структуро-стримувальних її елементів, між якими існують різноманітні зв'язки: необхідно-причинні, закономірні, випадкові та ін. **Політична концепція** - це ще теорія, хоча вона, з великим ступенем достовірності, може пояснювати досліджуваний політичний процес чи явище. Концепція перетворюється на теорію лише тоді, коли вона пройде випробування часом та практикою. Програмним стрижнем політичної ідеології є **політичний ідеал** – уявлення політичного суб'єкта про досконалість політичного устрою суспільства. **Політичні гасла** - це керівні ідеї, завдання, вимоги та напрями політичних перетворень. **Політична програма** – це запропонований план діяльності класу, соціальної групи, партії, уряду, політичного блоку, регіональних громадських організацій, світових спільнот тощо.

3.Різновиди класичних ідеологій. Ідеологія лібералізму. Виникла як форма обґрунтування незаперечних прав людини на свободу совісті, оскільки такий її модус заперечували в добу. Характерними ознаками **ідеології лібералізму** є: прагнення до парламентської форми правління; створення ринкової економіки на засадах приватної власності; широкі демократичні свободи для всіх верств населення; рівні права всіх громадян, насамперед на участь в управлінні державними і суспільними справами; конституційне закріплення прав і свобод людини і громадянина; пріоритет прав людини над правами суспільства і держави. На засадах лібералізму сформувалося суспільство вільної конкуренції – капіталізм.

Ідеологія консерватизму. Виникла одночасно з ідеями лібералізму як своєрідний захист від радикалізму революційних перетворень. Основні ознаки: при утворенні нового суспільно-політичного устрою необхідність збереження тісного зв'язку з попередніми принципами і засадами життя; пріоритет у функціонуванні суспільства морально-етичних і етико-правових норм життя

перед нормами, зумовленими дією соціально-економічних чинників; опора на традиційні соціальні структури, які визначали життєдіяльність суспільства впродовж тривалого історичного періоду його існування; пріоритет закону у співвідношенні з правом, на основі чого зберігається усталений порядок в суспільстві.

Народно-демократична ідеологія. Оформилась у період активного виходу широких народних верств населення на арену політичного життя. Основні постулати: обґрунтування народу як єдиного правомірного суб'єкта державотворення, носія суверенної влади; визнання парламентської республіки як найадекватнішої форми виявлення народної волі, на засадах якої має вибудовуватись політичний устрій; надання пріоритету у вирішенні проблем суспільного життя ідеї загальнонародного інтересу перед приватним інтересом людини та соціальних структур; поділ суспільства за ознаками автохтонних державоутворювальних народів і рівноправних з ними національних меншин.

Ідеологія націоналізму. Головними ознаками ідеології націоналізму є: всебічне обґрунтування народу як етнокультурної цілісності; підняття етнокультурного рівня свідомості до націєтвірної і державотворчої; підпорядкування всіх проявів соціокультурного, економічного, політичного, релігійного життя людини і суспільства до надання їм статусу дії національно-історичного духу; формування патріотизму як політичної цінності на засадах етнокультурної та етнополітичної єдності суспільства. Націоналізм недержавних народів і імперський націоналізм.

Комуністична ідеологія. Її основою є положення про: соціально-класову домінанту в структуризації суспільства; всебічне обґрунтування інтернаціональної єдності людей у межах окремої держави і поза нею; виокремлення робітничого класу як провідної сили суспільства та наділення його всесвітньо-історичною місією визволення трудящих всіх країн від експлуатації; підпорядкування життєдіяльності суспільства економічному чиннику; визначення кінцевої мети історичного розвитку людства – побудови соціально однорідного безкласового суспільства на засадах самоуправління, у зв'язку з чим держава як політичний інститут відмирає.

Ідеологія соціал-демократії. В її основі такі положення: утвердження в суспільному житті свободи, солідарності, справедливості та рівності; обґрунтування необхідності побудови демократичного соціалізму на зазначених засадах; пріоритет прав людини перед суспільством, покликаним функціонувати заради розвитку її здібностей та задоволення її потреб; створення «соціально орієнтованої держави»; заперечення революційного шляху розвитку суспільства та його підпорядкованості суто економічним чинникам.

Усім типам класичних ідеологій властива орієнтація на формування в людини свідомого способу життя як життя активного насамперед у політичній сфері. Відмінні риси ідеології: форма суспільної свідомості; вона нерозривно пов'язана з інтересами та потребами соціальних верств та груп суспільства; відіграє велику організуючу та інтегративну роль; з її допомогою відбувається

соціалізація особистості; вона тісно пов'язана з політикою і включена до загальносвітового контексту.

Зміст, ознаки та специфіка існування політичної ідеології. Генеза та основні тлумачення.

Ідеологія претендує на систематизований виклад свого змісту, але при цьому не має власної системи понять, користуючись поняттями та категоріями практично всіх суспільних наук. Будь-яка ідеологія – це сукупність філософських, політичних, економічних, правових, естетичних, релігійних та інших ідей. Ідеологія може бути представлена у вигляді одного систематизованого вчення, або у вигляді розсіяних за численними та різними текстами ідей. Ідеології притаманні певні внутрішні закономірності власного розвитку та функціонування: кожна окремо взята ідея, як стати елементом ідеології, вже пройшла свій шлях становлення та розвитку; коли ідея стає елементом ідеології, вона ніби отримує своє нове життя, нову форму та призначення; також ідеологія, являючись оформленою лише одного разу у вигляді вчення, починає своє подальше самостійне життя та стає самоцінним, самодостатнім, зі своїми принципами та установками, розвиваючись на своїй власній основі. Англійський дослідник Л.Фойер спробував сформулювати деякі закони функціонування ідеології. **Закон постійних інгредієнтів. Закон «лівого» і «правого» крила. Закон генераційної ідеологічної хвилі.** Ідеології мають дві мети. **Перша**, глобальна – створити досконаліше суспільство. **Друга мета** - інструментальна. У політичній ідеології виділяються три рівні: **теоретико-концептуальний; програмно-політичний чи директивний; актуалізований чи поведінковий.** За сферою поширення та політичного впливу, за своїм статусом ідеології поділяються на суспільні та державні.

Марксистське трактування оцінювало ідеологію як помилкову свідомість, але головним чином, - буржуазну німецьку ідеологію, сучасну Марксу та Енгельсу. В.Ленін вважав ідеологію здатною просвітити, згуртувати і мобілізувати пролетаріат на революційну боротьбу і тому оголосив марксизм «науковою ідеологією», протиставляючи її реакційній буржуазній ідеології. У його розумінні ідеологія має яскраво виражений класовий характер. Поширення у ХХ столітті концепцій постіндустріального суспільства призвело до появи теорій «кінця ідеологій» або **деідеологізації**. (Д.Белл, З.Бжезінський, П.Фейерабенд та ін.).

Класичні ідеології у політиці. Ідеологія лібералізму та неолібералізму. Перші ліберальні ідеї зароджувалися в працях французького політичного діяча Шарля Луї де Монтеск'є, французького філософа та просвітника Вольтера, швейцарського філософа та письменника Жан-Жака Руссо. У ХІХ столітті, ідеї попередників підтримали Алексіс де Токвіль (французький державний діяч), Вільгельм фон Гумбольдт (німецький філософ та дипломат), Джон Стюарт Мілль (англійський політик) та інші. ХХ століття значно доповнило основні риси лібералізму. Склалися такі напрями лібералізму: **консервативний лібералізм; соціальний лібералізм; радикальний лібералізм.** Деякі сучасні дослідники відносять лібертаризм до сучасних різновидів консерватизму.

Основні особливості **неолібералізму**: найважливіша перевага політичної системи - справедливість, а уряду - орієнтація на моральні принципи та цінності; консенсус керуючих та керованих, необхідність участі мас у політичному процесі, демократизація процедури прийняття управлінських рішень; перевага плюралістичних форм організації та здійснення державної влади; політична активність, заповзятливість, свобода від забобонів, ставлення до моралі як до приватної справи людини, вороже ставлення до інтересів різних спільностей, егоїзм потреб, автономія волі та розуму.

Ідеологія консерватизму та неоконсерватизму. Під консервативним розуміють загальноприйнятий у суспільстві набір цінностей, що визначає поведінку й думки значних категорій людей, а також форми адаптації до традиційних соціальних норм та інститутів. Консерватизм наголошує на необхідності збереження традиційних правил, норм, ієрархії влади соціальних і політичних структур та інститутів. **Неоконсерватизм.** Неоконсерватизм є реакцією з боку ліберальних технократів і власників на появу альтернативних пізньому капіталізму ідеологій лівого і правого напрямку. Для неоконсерватизму характерно: в економіці - заміна реформістської моделі розвитку монетаристською моделлю; у соціальній сфері - існуючий гнучкий ліберально-реформістський курс поступається жорсткій економії; у політичній сфері - переорієнтація щодо проблем політичної влади, демократії, функцій та прерогатив держави, бюрократії в бік посилення елітарних тенденцій та антибюрократичних настроїв. Основні течії консерватизму - **традиціоналістська й патерналістська** виступають на захист сильної влади й держави, вбачаючи в них засіб забезпечення традицій, національної своєрідності.

Соціалізм. Комунізм. Соціалізм - складний комплекс соціально-філософських, суспільнополітичних концепцій, ідеологічних доктрин та установок, що обґрунтовують ідеали суспільного устрою, заснованого на пріоритеті суспільної власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних та духовних благ. Соціалізм поділяється на **реформістський та революційний напрямки.**

Сутність ідеології націоналізму. Націоналізм (фр. nationalisme) - ідеологія та напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як вищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Націоналізм як ідеологія включає такі елементи: • Існування націй. • Суверенне право нації на самовизначення. • Первинність нації в державотворчих процесах. • Національна самоідентифікація • Солідарність. • Нація як вища цінність. • Загальна освіта. Залежно від характеру поставлених і розв'язуваних задач, у сучасному світі формується декілька типів національних рухів. Найбільш широко використовується класифікація, вироблена **Х.Коном**, який ввів поняття політичний і етнічний націоналізм. Більшість фахівців (включаючи самого Кона) вважає, що кожна зріла нація містить в собі обидва компоненти. **Політичний націоналізм** (інші назви: громадянський, революційно-демократичний, західний націоналізм) стверджує, що легітимність держави

визначається активною участю її громадян в процесі прийняття політичних рішень. В рамках політичного націоналізму виділяють підвиди: **державний націоналізм; етнічний націоналізм; культурний націоналізм.** Ознаки **сучасного націоналізму.** Націоналізм - це любов до спільної землі, раси, мови та історичної культури; прагнення до політичної незалежності, безпеки нації та турбота про її престиж; відданість соціальному організму, який відомий як нація і народ. При цьому націоналізм не робить саме свою націю найвищою у світі та не прагне захоплювати нові території. Основною метою є здобуття та підтримка суверенітету своєї батьківщини.

Ідеології фашизму та нацизму. Основні принципи та прояви **фашистської ідеології:** ірраціоналізм; расизм, шовінізм; антилібералізм, антидемократизм; антимарксизм (антикомунізм); антисемітизм; апологія війни. **Фашизм** як особливий політичний режим має низку особливостей, що відрізняють його від інших схожих проявів: фашизм повністю знищує демократію та «обгрунтовує» необхідність встановлення тоталітаризму; - фашизм теоретично і практично розриває зв'язок з усіма політичними та правовими принципами демократії - народний суверенітет, верховенство парламенту, поділ влади, виборність, місцеве самоврядування, гарантія прав особистості, панування права. Встановлення відкритого терористичного режиму супроводжується соціальної демагогією, яка виводиться на рівень офіційної ідеології. Першою країною, де виник та сформувався фашизм, стала Італія. Ідеї фашизму та нацизму у Німеччині. **Філософія націонал - соціалізму та теорія диктатури** були сформульовані в середині XIX століття шотландським істориком та публіцистом **Томасом Карлейлем.** Нацистська ідеологія поєднала в собі ідеї расового антисемітизму, соціальний дарвінізм та переконання, що відповідні нації потребують «життєвого простору». Головна мета – встановлення нового расового порядку. Страх перед ізоляцією, відносна слабкість моральних принципів та компліментарне звеличення народу та раси з боку держави стають основою розквіту нацизму та інших подібних ідеологій. Основні принципи **расової теорії нацизму.** - Віра в перевагу однієї, інколи кількох рас над іншими. Ця віра зазвичай поєднується з ієрархічною класифікацією расових груп. Так семіти були віднесені нацистами до нижчої раси, а євреї, що належать до семітів, знаходилися в самому низу ієрархічних сходів. - Ідея, що перевага одних та неповноцінність інших мають біологічну чи біоантропологічну природу. Цей висновок випливає з віри в те, що перевага і неповноцінність є невикорінними і не можуть бути змінені, наприклад, під впливом соціального середовища або виховання. - Ідея, що колективна біологічна нерівність відбивається у суспільному устрої та в культурі. Така біологічна перевага виявляється у створенні «вищої цивілізації», яка сама по собі вказує на біологічну перевагу. Це, наприклад, «Третій Райх». Така ідея встановлює пряму залежність між біологією та соціальними умовами. - Віра у законність панування «вищих» рас над «нижчими». - Використання теорії расової гігієни та впровадження положення про те, що є «чисті» раси, а будь-яке змішування здійснює на них негативний вплив (занепад, виродження тощо. буд.). Нацизм -

ідеологія, яка заснована на пропаганді національної винятковості, національної переваги. Основна ідея співзвучності назв націоналізму та нацизму не робить ці поняття тотожними. Так, нація займає важливий щабель у кожній з ідеологій, але методи та прагнення вони мають різні. Головним інструментом нацизму є пропаганда. **Націонал-соціалізм, нацизм** - тоталітарна політична ідеологія, в основі якої лежить расистська переконаність у вищості арійської раси, що виправдовує захоплення нових територій, підкорення інших рас та їх повне знищення.

Загальні риси фашизму та нацизму: диктатура організованої меншості, вождизм; мілітаризм; антилібералізм та антикомунізм; однопартійна система влади; демагогія та популізм. Особливості: Фашизм – головне - держава. Держава формує націю незалежно від національності громадян. Стверджується громадянський націоналізм. Відсутні расові теорії, підтримка церкви, корпоративна економіка та авторитаризм. Нацизм – головне нація (раса). Держава лише засіб збереження нації. Після повної гегемонії однієї нації держава не потрібна. В ідеології расизм, верховенство однієї раси над іншими. Розповсюдження окультних явищ у суспільстві та політичному житті. Державно-монополістичний капіталізм та тоталітаризм. **Головні ознаки нацизму:** 1. Суб'єктна та абсолютна перевага надається окремому народу щодо інших народів. 2. Ідея раси є головною соціальною і політичною ідеєю. 3. Нація має бути представлена як один народ з безпосередніми політичними правами. 4. Території повинні бути зєднані в одну державу. 5. Національна героїчність повинна бути представлена як національна цінність. 6. Економіка повинна бути захищена від загроз інших народів. 7. Нацизм послаблює вплив громадських організацій, таких як партії, церкви та соціальні рухи. 8. Нацизм протистоїть політичному прогресу, наприклад, демократії та вільному ринку. 9. Нацизм поділяє світ на «вищі» та «нижчі» політичні раси, і всі інші народи вважаються нижчими. 10. Фізична основа народу повинна бути підтримана шляхом пропаганди та масової соціалізації.

Основні політичні течії як засоби політичного мислення та дії.

Теорія та напрямки анархізму. 2. Сутність фемінізму. 3. Розуміння, форми та види радикалізму. 4. Форми та види екстремізму. Засоби екстремістської діяльності. 5. Релігія як соціально-політична ідеологія. **Анархізм** – це сукупність як загальних принципів та основоположних концепцій, що передбачають скасування держави та виключення з життя суспільства будь-якої політичної, економічної, духовної чи моральної влади, так і практичних методів здійснення цих концепцій. Головним інструментом поневолення анархісти вважали державу та офіційну релігію. Анархізм включає три основні течії: **анархо-комунізм, анархо-індивідуалізм і анархо-синдикалізм.**

Фемінізм. У загальному значенні **фемінізм** розуміється як прагнення до рівноправності жінок із чоловіками в усіх сферах суспільства. Залежно від ідеології виділяють такі основні напрями фемінізму: *Ліберальний фемінізм. Марксистський фемінізм. Соціалістичний фемінізм. Радикальний фемінізм.*

Ідеологію **екологізму (інвайронменталізму)** можна розглядати в широкому контексті ліберальної ідейної парадигми. Ліберальний концепт «звільнення» було поширено на живий світ і природу загалом. «Зелена» ідеологія претендує на універсальність не лише у вирішенні проблем відносин людини з природою, а й у подоланні національних релігійних і будь-яких інших соціальних суперечностей, проголошуючи пріоритет загальнолюдських інтересів та цінностей. Під **альтерглобалізмом**, який сформувався на основі **антиглобалізму**, розуміють сукупність ідейних течій, які виступають не проти глобалізації, а за альтернативну глобалізацію, що базується на засадах модернізації як перетворення соціуму. Головною формою **альтернативного руху** є масові акції, кампанії протесту і громадської непокори, що супроводжуються процесіями і мітингами за участю тисяч і навіть сотень тисяч людей у всьому світі. Поняття **«трансгуманізм»** обґрунтовує новий підхід у розумінні майбутнього, заснований на ідеї, що людський вид є не кінцем нашої еволюції, а початком у ланцюгу «людина – транслюдина – постлюдина». **Трансгуманізм** можна визначити як сукупність взаємосуперечливих еволюційних світоглядів. **Радикалізм** – це теоретичне обґрунтування політичного дії, а не сама дія, він взагалі може бути не пов'язаний з політикою, а бути лише абстрактною теорією. **Екстремізм** простежується в практичній політичній діяльності, що полягає у використанні крайніх, переважно насильницьких засобів політичної боротьби. Політичний радикалізм поділяється на два типи – правий і лівий. До **ліворадикальних ідейно-політичних** течій відносять анархізм, марксизм і такі його різновиди, як маоїзм, троцькізм. До **праворадикальних течій** відносять фашизм, неофашизм, крайні форми націоналізму та релігійної нетерпимості, расизм. І лівий, і правий радикалізм здатні відтворювати екстремізм та бути ідеологічною основою політичного насильства і тероризму.

Революційна доктрина марксизму знайшла своє вираження у низці ліворадикальних концепцій, що виникли в рамках комуністичного руху ХХ століття. Однією з таких концепцій був **троцькізм** – ліворадикальна ідейно-політична течія, пов'язана з ім'ям одного з керівників Жовтневого перевороту 1917 р. у росії Л. Троцького. Центральне місце у концепції Л. Троцького займала так звана **«теорія перманентної (безперервної) революції»**. Троцькістські групи або використовували **тактику ентризму** (вступу в інші ліві партії і організації), або діяли самостійно, проявляючи схильність до екстремізму і терористичних методів. Ліворадикальною течією ХХ ст., що виникла на марксистській основі, був **маоїзм**.

Особливості ідеологічних феноменів «радикалізм», «екстремізм» і «тероризм» дають ключ до розуміння концепту «тероризм». Ї і навіть різноманітні методи «партизанської» війни. **Фундаменталізм в ісламі. Оборонний фундаменталізм.**

Поняття «рашизм» в контексті політичної ідеології. Українська історикня **Лариса Якубова** визначила рашизм як геноцидний виклик існуванню всього сучасного демократичного світу. На її погляд, Рашизм є

вищою фазою, новою історичною гібридною формою тоталітаризму. Це також третя історична форма існування російського тоталітаризму, де: перший, «білий», – білогвардійський тоталітаризм; другий, «червоний», – комуністичний тоталітаризм; третій, нова історична форма російського тоталітаризму – рашизм, яка постала на ідеології Івана Ільїна».

Основною формою рашизму є війна, експансія, а метою – знищення західноєвропейської ліберально-демократичної цивілізації. Тож рашизм – «антицивілізація, антисвіт, це альтернатива ліберальному, людиноцентричному світу в сенсі «кувалди Пригожина».

Рашизмом називається також і соціальна практика РФ початку XXI ст., що підносить проблему співвідношення рашизму та путінізму.

Ознаки рашизму: дихотомія «свій/чужий»; еклектизм; постімперський синдром; використання ЗМІ для дезінформування та спотворення історичної дійсності; ігнорування міжнародного права; жага до експансії; ідеологічне підґрунтя путінізму. Також рашизм включає: ворожість до інших цивілізацій; культ особи; мілітаризм, православне месіанство, має «особливу цивілізаційну місію Ознаки русизму (за Дж.Дудаєвим): властива рабська психологія; використання хибної історії; експлуатація окупованих територій та пригнічених русизмом народів, правовий нігілізм. До ознак можна додати: інструменталізація та вепонізація (озброєння) природних ресурсів, релігії та історії; реваншизм; месіанізм; некритичність мислення; нігілістичність; вепонізаторство; інформаційне викривлення; постімперськість. Усі наведені ознаки визначають розуміння ідеологічне підґрунтя поняття рашизму.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте різновиди класичних ідеологій
2. Розкрийте базові характеристики класичних політичних ідеологій
3. Охарактеризуйте поняття «рашизм» в контексті політичної ідеології
4. Опишіть основні політичні течії як засоби політичного мислення та дії

Розділ 4. Теорія політичного процесу

Тема 14. Політичний процес, його зміст і типологія (2год.)

Зміст

1. Політичний процес: його сутність, зміст та інтерпретації
2. Політичний процес як технологія прийняття рішень

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г Вектори трактування політичного процесу в політичній науці *Політикус: наук. журнал*. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса: Гельветика, 2021. № 5. С.7–12.
2. Вонсович С.Г Ретроспективний аналіз теоретичних підходів до трактування транзитивних процесів *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк: Гельветика. 2021. Чис. 24. С. 196– 200.
3. Ауліна О. В. Політична міфологія в інформаційних війнах : монографія. Київ : Бихун В. Ю., 2018. 168 с.

4. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
5. Новакова О.В., Пашина Н.П. Політичні процеси та політичні відносини Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2016. 398 с.
6. Пасіниченко В.Л. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 105–116.
7. Точицький М. С. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. *Політикус*. 2019. Вип. 6. С. 49-53.
8. Choi, T., & Robertson, P. J. Deliberation and Decision in Collaborative Governance: A Simulation of Approaches to Mitigate Power Imbalance. *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, 2014.24(2),P. 495–518.
9. Mintz, A., & Wayne, C. The Polythink Syndrome and Elite Group Decision-Making. *Political Psychology*, 2016.37(S1),P. 3–21.
10. Schroeder, R. Media systems, digital media and politics. In *Social Theory after the Internet: Media, Technology, and Globalization* 2018. pp. 28–59.
11. Young, M., McFarland, A.. Neopluralism: The Evolution of Political Process Theory Review of *Neopluralism: The Evolution of Political Process Theory*. *The Journal of Politics*, 2007.69(3), P. 889–890.

1. Політичний процес: його сутність, зміст та інтерпретації. Категорія «політичний процес» є однією з універсалій, які найчастіше використовуються в політичній науці і масовій свідомості. В теорії політики політичний процес описується з погляду взаємодії між соціальними суб'єктами і носіями політичної влади на основі виконуваних ними політичних ролей і функцій.

Політична роль - це очікувана поведінка, обумовлена політичним статусом групи, інституту, індивіда. Статус громадянина обумовлений його правами і свободами: правом вибирати і бути вибраним, правом вільно висловлювати свою думку, відстоювати свої права в суді і т.д.

Суб'єктами політичного процесу виступають різні актори, які переслідують мету - реалізацію власних інтересів. Американський політолог Г. Алмонд виділяв три типи політичних акторів (суб'єктів) за ступенем спеціалізації ролей і типу політичної культури: парохіальні суб'єкти; суб'єкти-піддані; суб'єкти-партиціпіанти.

Політичні сили - сукупність доктрин, ідей, груп, партій рухів, що здійснюють вплив на владу або беруть участь в її реалізації. **Реальні і латентні** (приховані) політичні сили. Латентні сили є двох типів - *структурні* і *кон'юктурні*

Політичний процес. Дискретні та недискретні політичні процеси. За структурою процеси складаються із певних послідовних стадій (етапів), які циклічно повторюються, якщо дана політична система існує вже довший історичний період. Розрізняють наступні *стадії* політичних процесів: конституювання, утворення політичної системи (дитинство); відтворення елементів та ознак даної системи (юність); прийняття та виконання комплексів політичних рішень (керівні й управлінські), контроль за виконанням і функціонуванням системи (зрілий вік); поступова ерозія влади, занепад системи (похилий вік); зародження нової якості, реформування, адаптація до змін (перехідний етап до нової системи). Усе це отримало назву алгоритму політичного процесу.

Важливими характеристиками політичних процесів є форми та темпи діяльності. **Форми** політичних процесів: ***реформи й революції***. реформи - будь-які нові порядки, норми нового змісту, зміна статусу. **Інноваційні та адаптаційні. Адаптаційні реформи** - пристосування, поліпшення режиму політичної системи.

Протилежним за швидкістю процесом є ***політична революція***. У вузькому розумінні **революція** означає раптове швидке перетворення політичних відносин, здобуття, як правило, силою державної влади суспільними групами, які до того були позбавлені такої влади. Зміни йдуть по вертикалі –знизу—вверх, і, навпаки. Отже, *першою* ознакою революції є швидка зміна політичного режиму керівництва держави. *Другою* ознакою є зміна способу виробництва. *Третьою* –повна заміна нормативної, правової бази суспільства. *Четвертою* – зміна політичної свідомості, політичних цінностей, глибокі перетворення культури. Революція відбувається етапами. *Революція – це швидке падіння монополії на владу еліт – носіїв ідеології і практики політичного режиму, політичної системи, та встановлення нового типу режиму політичної влади, формування нової системи.*

Перехід - це процес змін, за допомогою яких існуючий раніше режим змінюється на інший. Триває від початку системних криз й до конституювання нового режиму, нової системи. **Моделі переходу: класична, лінійна, циклічна, у вигляді коливань.**

Теорія довгих хвиль М.Кондратьєва. ***І.Валлерстайн*** («Геополітика і геокультура») запропонував розглядати європейський суспільно-економічний процес Нового часу як *історію послідовних змін* гегемонів-лідерів.

1 Інтерпретації політичного процесу Перша інтерпретація створена американським політологом **Люсіаном Паєм**. Л. Пай створив класичний «ідеальний тип». Пай розмежував політичні процеси західного і незахідного типу.

Теорія «ідеальних типів» політичного процесу. Культурна неоднорідність західних суспільств обумовлює існування двох версій політичного процесу, двох «ідеальних типів» (за термінологією М. Вебера), які відповідають двом типам політичної культури: неетатистському (або демократичному) і етатистському (або технократичному, елітарному). Двом політико-культурним орієнтаціям відповідають дві інтерпретації політичного процесу - як горизонтально і вертикально організованого політичних процесів.

Ідеал **горизонтального політичного процесу** - «круглий стіл», багатосторонні консультації всіх головних учасників, за допомогою яких ухвалюються найважливіші політичні рішення. Інституційна форма такого політичного процесу - трипартизм: постійна юридично оформлена взаємодія уряду, підприємців і профспілок.

Вертикально організований політичний процес є стихійним проявом інтересів, потреб, способу мислення ірраціональних мас, якому протистоять державна влада, організована система цінностей і політична наука. Найадекватніший спосіб вертикально організованого політичного процесу -

«експертна рада» політиків, вчених, промисловців і т.д.

У політичному процесі є дві взаємодіючі **складові**: **ціннісна** (система культури, домінуючі норми і цінності політичного життя) і **технологічна**, яка виражається поняттям «політичний стиль» (стиль політики).

2. Політичний процес як технологія ухвалення рішень: компаративний аналіз.

Типологія політичних стилів. Матриця Дж. Річардсона та ін. Зміст терміну «політичний стиль» Дж. Річардсон, Г. Густафсон і Дж.Джордан визначають як сукупність стандартних процедур (технологій) вироблення і прийняття рішення. Типологія стилів політики здійснюється сучасними демократіями на основі двох критеріїв: підхід уряду до вирішення політичних проблем; відносини уряду з іншими учасниками політичного процесу.

Річардсон виділив **чотири типи політичного процесу**: консенсусний (пасивне реагування на політичні проблеми); консенсусний (активне формулювання і вирішення проблеми); активний (активність держави як у формуванні проблем, так і у змушеній інтеграції інтересів соціальних груп); реагуючий (пасивний) в значенні постановки проблем, але активний в плані вирішення актуальної проблеми, тому заснований на подоланні опору зацікавлених груп.

Типологія політичних стилів К.Дайсона. Використовуючи матрицю Річардсона, Густафсона і Джордана, інші дослідники описують специфіку політичних стилів в конкретних суспільствах шляхом виявлення особливих, стійких форм самоорганізації політичного процесу.

Так, **К. Дайсон** виявляє ознаки національних стилів політики на досвіді Німеччини.

Консенсусний політичний стиль. Норвезькі політологи **І. Олсен, П. Ронесс і Х. Сетрен** називають «традиційним». «Традиційний» тип політичного процесу необхідно доповнюється «нетрадиційним», який передбачає активну незгоду з позицією уряду стосовно ряду питань. Корегування «традиційного» політичного стилю «нетрадиційним».

Перехід до політичного стилю реагування. У країнах, де консенсус - норма у всіх ситуаціях, збій в «традиційному» політичному процесі змушує уряд відмовлятися від активного політичного стилю і переходити до «реагуючого». **Дж. Річардсон і Дж. Джордан** відзначили як особливість британської політики функціональну автономію її різноманітних сфер, що засвідчує високий ступінь спеціалізації політичних інститутів. Реагуючий політичний стиль іноді замінюється авторитарним, що нав'язує соціуму певні новації.

Групи тиску володіють значними ресурсами дії на уряд, унаслідок чого, на думку **Дж. Гейуорд**, для Франції характерний дуалізм політичних стилів: *реагуючого*, який полягає у поетапному вирішенні актуальних на цей момент проблем, і *активно інтервенціоністського*, який виявляється в здатності нав'язувати довгострокові універсальні програми.

У змісті політичних процесів важливу роль відіграє **політична міфологія**. Є

чотири міфи: *міф керованості*, що полягає в здатності державної влади, керуючи, досягати змін, вирішувати актуальні проблеми, вирішувати конфлікти і підтримувати динамічну рівновагу системи; *міф демократичної легітимації*, що полягає у спроможності влади створювати у населення переконання в своїй законності і необхідності саме такої, якою вона є, через виборність і ефективність; *міф раціонального контролю*, який виокремлює наявність раціональної бюрократії та можливості контролю за соціальним середовищем і владою за допомогою засобів масової інформації, опитування, контролю за депутатами; *міф влади*, що полягає в підкоренні боротьби за владу демократичним нормам, у визнанні справедливої перемоги тих, хто виграв на виборах.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику політичній міфології
2. Опишіть консенсусний політичний стиль
3. Проаналізуйте дві основні форми політичних процесів: реформи й революції

ТЕМА 15. Політична дія і політична поведінка: чинники детермінації і типології (2 год.)

Зміст

1. Категорії «політичної дії» і «політичної поведінки» у теорії політики
2. Чинники детермінації політичної поведінки
3. Типологія політичних дій

Список використаних джерел

1. Бурдьє П. Практичний глузд; пер з франц. Київ: Укр. Центр духов. культури, 2003. 503 с.
2. Бучинська А. Категорія «політична участь» у західному політологічному дискурсі: еволюція та сучасний стан. *Політичні дослідження*. 2022. № 2. С. 26-41.
3. Вонсович С. Г. Політична криза як фактор транзиту. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6(1). С. 54-58.
4. Вонсович С.Г. Цивілізаційний вимір політичного транзиту. *Політологічний вісник*. зб. наук. праць. Київ: 2013. Вип. 71. С. 427–437.
5. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
6. Політичні трансформації сучасного суспільства: колективна монографія / за наук. редакцією Т. Шаравари. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 216 с
7. Северинюк В.М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ ; Запоріжжя : КПУ, 2009. 432 с.
8. Ярош О.Б. Загальна теорія політики. Луцьк: РВВ Вежа Волин. держ. ун-ту Ім. Лесі Українки, 2005, 240 с.
9. Varabas J, et al. «The Question(s) of Political Knowledge.» *The American Political Science Review*, vol. 108, no. 4, 2014, pp. 840–855.

10. Beckwith J, and Morris C. A. «Twin Studies of Political Behavior: Untenable Assumptions?» *Perspectives on Politics*, vol. 6, no. 4, 2008, pp. 785–791.
11. Berinsky A.J. «Education and Political Participation: Exploring the Causal Link.» *Political Behavior*, vol. 33, no. 3, 2011, pp. 357–373.
12. Cooper R. A., and Dougherty K. L. «The Consistency of James Madison's Politics.» *American Political Thought*, vol. 6, no. 2, 2017, pp. 201–227.

1. Категорії «політична дія» і «політична поведінка»

Категорія «політична поведінка» є загальним родовим поняттям, яке описує діяльнісні засади політичної практики. Поняття у науковий вжиток увів шведський дослідник **Р. Тінгстем**, розкривши його зміст у праці «Політична поведінка: дослідження у галузі статистики виборів» (1937). Категорія «політична поведінка» використовується в політичній науці для окреслення поведінки людей в політичному контексті. Поняття «політична поведінка» включає всі форми політичної активності і абстентизму (аполітичності, байдужості). Поява поняття «політична участь» пов'язано з прагненням виокремити конструктивні і деструктивні, легальні і нелегальні форми політичної поведінки.

У політичній теорії застосування категорії «політична участь» виключає протестні і незаконні форми політичної поведінки - бунти, повстання, громадянське насильство і т.д. Вона зорієнтована на опис тільки конвенціональних форм політичної діяльності, які не руйнують існуючий політичний порядок.

2. Чинники детерміації політичної поведінки: основні підходи.

Інтерпретація політичної поведінки відноситься до аналізу поведінки виборців. Одними з перших інтерес до політичної поведінки проявили **Ч. Мерріам**, **Г. Ласвелл** та ін. Їх цікавила проблема мотивації політичної поведінки. Завдяки Ласвеллу сформувалася традиція розглядати політичну поведінку як реакцію на зовнішні подразники, на стимули. У другій половині ХХ ст. можна було виділити три моделі політичного аналізу політичної поведінки.

Соціологічна модель (А.Лейпхарт, П.Бурдье). **А. Лейпхарт** підкреслював наявність певних залежностей між електоральним вибором і релігійною та мовною належністю. Він виявив певну ієрархію структурного впливу, згідно якої «належність до соціального класу є не більше, ніж другорядний чинник, що впливає на електоральний вибір; і цей чинник може бути значущим тільки там, де відсутні сильноподіючі релігійні або мовні відмінності». Спроба вибудувати соціальні групи за декількома основами представлена в *концепції соціального простору і соціальних класів* **П. Бурдье**. **П. Бурдье** у праці «Соціологія політики» визначив стійкі типи політичної поведінки, які характеризуються такими параметрами: обсягом капіталу; структурою капіталу.

Психологічна модель. Нову психологічну модель розробляли дослідники Мічиганського університету (США) під керівництвом **Ф. Конверса**. Дослідники

Мічиганського університету виявили залежність між партійною лояльністю виборця і його електоральним вибором. Творці Мічиганської моделі розглядали партійну ідентичність не єдиним чинником електоральної поведінки. Вони вирізняли **два види установок**, які формуються в процесі політичної соціалізації: установки, здатні виявлятися протягом тривалого часу і установки, що формуються як реакції на конкретну ситуацію.

Теорія раціонального вибору. Модель раціонального вибору на відміну від соціологічної і соціально-психологічної перетворює політичного актора на творця своїх власних дій, в самодостатню політичну одиницю. Ця концепція заснована на таких базових принципах: актор завжди прагне певної мети або результату, який визначається в термінах користі або вигоди; актор здатний адекватно, раціонально оцінювати інформацію про ситуацію; актор вибирає ті способи досягнення мети, які є найоптимальнішими в даний момент і дозволяють досягти максимального результату.

Привабливість цієї теоретичної моделі в тому, що вона відповідає західній політичній культурі, зорієнтованій на такі цінності, як індивідуалізм, свобода, власність, багатство. В термінах цієї культури політична поведінка індивіда може бути адекватно інтерпретована. Це означає, що будь-який вчинок політичного актора можна розглядати як цілерациональну дію, спрямовану на отримання максимального результату, вигоди, виходячи з наявних ресурсів.

Нові підходи у поясненні політичної поведінки зв'язувалися з **розумінням когнітивних здібностей людини і усвідомленням інформації в процесі прийняття політичних рішень**. Виникає ряд контекстуальних теорій і теорій інформаційних мереж, які виявляють залежність між інформацією і політичною установкою. Американські дослідники **Р. Хакфельд і Дж. Спраг** зтверджують, що соціальні групи відповідно до своїх політичних переваг створюють інформаційні мережі, по яких одержують нову інформацію.

В **контекстуальних теоріях** розуміння політики, політичних подій складається під впливом їх безпосереднього оточення: сім'ї, друзів, колег по роботі, сусідів, а також соціальних інститутів (школи, роботи, церкви).

3. Типологія політичних дій. Політична поведінка включає різноманіття форм політичних дій: голосування, акції протесту, мітинги, ходи, маніфестації, створення партій і суспільних організацій і т.д. У зв'язку з цим виникає потреба в типології форм політичної дії. В політичній теорії існує декілька систем класифікації.

Конвенціональні і неконвенціональні дії. «Кумулятивна піраміда». Однією з найпоширеніших є класифікація політичних дій за їх ставленням щодо існуючого політичного порядку. На цій підставі американський політолог **Л. Мілбрайт** виділяє два види політичної участі: **конвенціональну**, тобто всі форми політичних дій, дозволені законом і врегульовані нормами права; і **неконвенціональну** - форми політичної участі, які заборонені існуючим законодавством і спрямовані на руйнування політичної системи (несанкціоновані демонстрації, мітинги, бунти, акції непокори).

Іншою типологією є класифікація, заснована на ступені активності політичних суб'єктів. Прикладом може виступати «кумулятивна піраміда» Д.М. Меммі. Зовнішні і внутрішні стимули. Форми партійної лояльності. Не менш популярною є типологія форм політичної дії Дж. Нагель, яка вирізняє їх за характером стимулів – зовнішніх чи внутрішніх, які спонукають до політичної участі. Канадський політолог В. Лем'є в основу типології форм політичних дій поклав форми партійної участі. Вважаючи, що партія грає важливу роль в житті сучасної демократії, він виділяє чотири форми партійної лояльності: **клієнтелізм** - складається між лідером партії і пересічними громадянами на основі патронажно-клієнтальних відносин. Форма характерна для відносин між партійними лідерами і керівниками корпорацій, які фінансують виборчі кампанії; **активістська** - заснована на схожості ідеологічних поглядів індивіда і партії; **підтримка думок** - специфічна форма участі, яка застосовується при соціологічних опитуваннях; **вірні прихильники** - вони постійно голосують за цю партію.

Залучення соціальних груп і індивідів в політику обумовлено їх прагненням реалізувати свої соціально значущі інтереси. Проте їх реалізація відбувається не напряму, а визначається тими значеннями і сенсами, якими суб'єкти політики виражають своє ставлення до влади, політичних інститутів, еліт, лідерів тощо. Ці сенси і значення задаються пануючою в суспільстві політичною культурою, тобто *нормативно-ціннісною системою*, якої дотримується більшість населення і яка існує у вигляді загальнопоширених і загальноприйнятих фундаментальних поведінкових, політичних цінностей і ідеалів.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте типологію політичних дій
2. Дайте характеристику «Кумулятивній піраміді» Д.Меммі.
3. Проаналізуйте соціологічну модель А. Лейпхарта, та П. Бурдьє

ТЕМА 16. Політичні еліти і політичне лідерство: підходи і типи в теорії політики (2 год.)

Зміст

- 1.Класичні теорії еліти
- 2.Сучасні теорії еліти
- 3.Класовий підхід до теорії еліт
- 4.Природа та соціальне призначення лідерства
- 5.Дискурс концепту лідерства та його типологія

Список використаних джерел

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / пер. з нім. М. Култаєвої, М. Бойченка. Київ: Стило, 2008. 396 с.

2. Вонсович С.Г. Політичний транзит в контексті політичного розвитку. *Гуманітарні студії*: зб. наук. праць. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. Вип. 24. С. 95–111.
3. Вонсович С.Г. Теоретичні домінанти дискурсу владних еліт. *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2021. Т. 24. №10. С.25–33.
4. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
5. Елітознавство: підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. 268 с.
6. Пірен, М. І. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві: навч. посібник. Київ: Ун-т Україна, 2012. 232 с.
7. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Київ: Артек, 2001. 224 с.
8. Andre, A. Depauw S. «The Quality of Representation and Satisfaction with Democracy: The Consequences of Citizen-Elite Policy and Process Congruence.» *Political Behavior*, vol. 39, no. 2, 2017, pp. 377–397.
9. Cole Rose. «Shaping (Global) Leaders or Creating (Global) Citizens? Considering the Competing Purposes of Higher Education.» *The Good Society*, vol. 25, no. 2–3, 2017, pp. 289–312.
10. Landa D Tyson.A. «Coercive Leadership.» *American Journal of Political Science*, vol. 61, no. 3, 2017, pp. 559–574.
11. Pierzchalski F. «Class resentment and leadership: manipulation of negative emotions in political leadership practices.» *Politeja*, no. 68, 2020, pp. 63–82.
12. Rotberg R.I. «The Need for Strengthened Political Leadership.» *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 652, 2014, pp. 238–256.

1. Класичні теорії еліти. Ідеї про неминучість поділу суспільства на управлінців і керованих. Конфуцій поділяв суспільство на «благородних чоловіків» (правлячу еліту) і «низьких людей» (простолюдинів) на підставі дотримання ними моральних заповідей. Перші вимогливі до себе, другі - до людей. Платон розробив систему формування правлячої еліти: відбір в еліту, виховання і утворення потенційних кандидатів.

Творцями концепції еліти, заснованої на спостереженні за реальною політичною поведінкою і взаємодіями суб'єктів політики, були теоретики – **Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс, Ж. Сорель**. Цю школу називають *макіавелівською*, оскільки саме Н. Макіавеллі, виокремлюючи політику як самостійну сферу суспільства, став розглядати її не як сферу належного і уявного, а як політичну реальність, як практику.

Доктрина «політичного класу» Г.Моски. Для позначення еліти Моска використовував такі поняття, як «політичний клас», «пануючий клас», «керівний клас або клас політичний», «вищі класи». Ідею про «правлячий клас» Моска висунув ще в «Основах політичної науки». Розвиток будь-якого суспільства спрямовується *керівним класом*. Правлячий клас складається з двох верств: дуже нечисленної незалежно від способу групи «вищого начальства» і набагато більш численної групи «начальників середньої ланки». Моска називав **три якості**, що відкривають доступ до політичного класу: військову доблесть, багатство, священництво, з якими пов'язано три форми аристократії - військова, фінансова і церковна.

Моска зазначав **три способи оновлення правлячої еліти**: спадкоємство, вибір і кооптацію. Він, також, відзначав дві тенденції у розвитку правлячого класу: з одного боку, прагнення його представників зробити свої функції і

привілеї спадковими, а з іншого - прагнення нових сил замінити старі. Залежно від принципу передачі політичної влади Моска виділяв **два типи політичного управління: автократичний і ліберальний**. У першому випадку влада передається згори до низу, у другому - влада делегується від низу догори.

Психологічна теорія еліти В.Парето. Теорію еліт В. Парето виклав у «Трактаті загальної соціології». Обґрунтування ролі еліти Парето виводив із **концепції соціальної рівноваги**, якої прагне суспільство як система. З чотирьох груп елементів (економічних, соціальних, політичних, інтелектуальних) особлива увага ним приділялася мотивації людської діяльності. Головними мотивами людської діяльності і рушійними силами історії є **психологічні стимули**. Сукупність груп індивідів, які діють з високими показниками в будь-якій області, отримує найменування **еліти**. Отже, Парето визначав еліту за її природжених психологічних властивостях: вона складається з тих, хто демонструє видатні якості або довів щонайвищі здібності в своїй сфері діяльності. Він підкреслював, що головна ідея терміну «еліта» - перевага. Еліта поділяється на дві частини: «правлячу» і «неправлячу». За В. Парето, всі соціальні перетворення визначаються **«циркуляцією еліт**. Безперервна циркуляція еліт сприяє рівновазі соціальної системи в тій мірі, в якій вона забезпечує притік «кращих», «гідних». Крім того, циркуляція еліт спричиняє за собою циркуляцію ідей. Проте це відбувається тоді, коли правлячий клас відкритий і розуміє необхідність постійної циркуляції. **Концепція олігархії Р. Міхельса.** Роберт Міхельс намагався довести неможливість здійснення принципів демократії в західних країнах через іманентні характеристики політичних організацій даних суспільств і «олігархічних тенденцій» в масових політичних організаціях (партіях, профспілках). Причини політичної стратифікації і неможливості демократії Р. Міхельс пояснював трьома тенденціями, які перешкоджають її здійсненню. Вони закладені в природі людини, особливостях політичної боротьби і в специфіці розвитку організацій. Саме ці тенденції, за Міхельсом, сприяють тому, що демократія веде до олігархії, перетворюється на олігархію. Феномен **олігархії**, згідно Міхельса, «пояснюється частково психологічно, частково органічно. Поведінка «пануючого класу» в умовах демократії багато в чому зумовлюється дією «маси» на політичний процес. *Залізний закон олігархії*.

Олігархічна структура влади заснована на інертності мас, готових довіритися не багатьом *спеціалістам - професіоналам*, і на *технічних властивостях* політичної організації. Р. Міхельс виділив три самостійні елементи, взаємодія яких зумовлена потребами здійснення панування: політичний, економічний та інтелектуальний.

2. Сучасні теорії еліти. Елітистський підхід і менеджментна теорія еліти. Вперше менеджментна теорія еліти була розкрита в роботі американського політолога **Дж. Бернхейма** «Революція менеджерів» (1940). Радикальні зміни в політичному класі, які він назвав революцією, зумовлені появою управлінської еліти (менеджерів), яка потіснила клас капіталістів-власників. Організаторські навички і знання з управління економікою

зумовлюють значну концентрацію влади в їх руках. Політичне панування управлінської еліти, на думку Д. Бернгейма, засновується не на власності або можливості розподіляти ресурси, а на знаннях, освіті, професійній компетентності. Аналогічні ідеї обгрунтовував засновник концепції «постіндустріального суспільства» американський соціолог Д. Белл у творі «Прийдешнє постіндустріальне суспільство». На його думку, поділ на керівників і керованих в інформаційному суспільстві відбувався на основі володіння знаннями і компетентністю.

Інституційний підхід і теорія еліти Р. Міллза. Інституційний підхід розглядає еліту як групу статусів і стратегічних ролей. У роботі «Володарююча еліта» Р. Міллз визначив еліту як «тих, хто займає командні пости». **Еліта влади** визначається груповою згуртованістю, обумовленою спільністю інтересів і особистою солідарністю, що виникає із спільності утворення, соціального походження, психологічної спорідненості, характеру міжособових відносин, способу життя і т.д.

Як зазначав Р. Міллз, до еліти влади з політиків входять тільки найвпливовіші люди. Професіонали-політики, які пройшли велику школу партійної роботи, відтісняються «призначенцями», що прийшли з економіки та інших сфер. У результаті Р. Міллз дійшов висновку, що еліта не є пануючою групою, сформованою на основі вільних виборів, а є **олігархією**, яка складається з «призначенців» президента.

Репутаційний підхід і концепція Р.-Ж. Шварценберга. Репутація визначається з погляду можливостей впливу даного класу і оцінок його соціального походження. Такі підстави виокремлення еліти окреслив у «Доповіді про керівний клас Італії» Ж. Мейно. Еліта, яку він визначив як «керівний клас», закрита, рекрутується із заможних сімей завдяки міцності особистих, неформальних зв'язків між членами правлячого класу, має високу групову згуртованість.

Репутаційний підхід до інтерпретації сучасної еліти використовує французький політолог Р.-Ж. Шварценберг у праці «Абсолютне право» (1981). Він характеризує її як замкнуту касту. «Каста», або «нова аристократія», є «трикутником влади», що складається з *політиків, вищої адміністрації і ділових кіл*. Вона контролює владу абсолютно, формує уряд, управляє державою, керує великими корпораціями і банками. Рекрутування членів «нової аристократії» походить з вищих верств суспільства. Особливість політичної кар'єри «нової аристократії» полягає у подальшому її просуванні без участі в загальних виборах. Спочатку вихідці з «нової аристократії» посідають міністерські пости, крісла голів корпорацій, а потім, досягнувши слави, популярності, знайшовши зв'язки у вищих ешелонах влади, стають володарями мандатів парламентарів. Проте основна маса депутатів не входить до «еліти влади», вона практично відтісна від процесу прийняття політичних рішень.

Плюралістичний підхід і теорії множинності еліт (А.Бентлі, Р.Дал, Р.Арон, П.Шаран). Суть теорії множинності або плюралізму еліт, полягає в тому, що еліта вже не є монолітним утворенням, а розглядається як

сукупність керівних груп, які співпрацюють або змагаються між собою. Це зумовлено зростаючим розмаїттям видів людської діяльності, яка спрямована на задоволення постійно зростаючих потреб індивідів і груп. Така обставина породжує ускладнення й самої структури влади.

Американський політолог **А. Бентлі** у праці «Процес управління» розглядав політику як «процес взаємодії» зацікавлених груп. У цьому процесі сильні групи є домінаторами, які підкорюють та змушують підкорятися собі слабкіші групи. За цього державне управління включає адаптацію, врегулювання конфліктів і досягнення рівноваги між конкуруючими групами. За Бентлі, урядові інститути (конституція, конгрес, президент, суди) представляють і виражають інтереси «офіційних груп». До «офіційних груп», тобто еліти, він відносив законодавчі, виконавчі, адміністративні, судово-правові інститути, армію і поліцію, керівний вплив яких забезпечується їхньою спроможністю нав'язувати вирішення конфліктів між окремими групами і таким чином підтримувати політичну стабільність.

Режим, за якого існує безліч автономних центрів з прийняття рішень, американський політолог **Р. Дал** визначив як **поліархію**. В роботі «Хто править?» Р. Дал розглядав політику у контексті взаємодії зацікавлених груп. Окремі дослідники, на підставі сфер впливу та використовуваних ресурсів, визнали за можливе виділити усередині **еліти керівні групи**. Так, **Р. Арон** у праці «Соціальний клас, політичний клас, управлінський клас» зазначав, що помилково уявляти, ніби сучасні суспільства визначаються одним керівним класом, тоді як вони характеризуються суперництвом між керівними категоріями. Окрім політичної еліти, що складається з професіоналів-політиків і яка приймає найважливіші рішення, Р. Арон виділив ще п'ять «керівних категорій»: 1) утримувачі «духовної влади», що роблять вплив на спосіб мислення і віри; до них він відніс священників, інтелектуалів, письменників, вчених, партійних ідеологів; 2) військові і поліцейські начальники; 3) «керівники колективної праці», власники або управляючі засобами виробництва; 4) «ватажки мас» (лідери профспілок і політичних партій); 5) функціонери вищої ланки, утримувачі «адміністративної влади».

Індійський політолог **П. Шаран** у праці «Теорія порівняльної політології» вирізняв традиційну еліту і сучасну. Ресурси владарювання **традиційної еліти** - релігія, звичаї, традиції, культурні стереотипи і т.д. Усередині традиційної еліти П. Шаран вирізняє декілька «керівних категорій», впливовість яких є різною у традиційних і перед сучасних суспільствах. До **сучасної еліти** П. Шаран відніс різні соціально професійні групи - лідерів, чиновництво, інтелігенцію (у значенні інтелектуалів), бізнесменів, технократів. За ступенем впливу на процес прийняття стратегічно важливих рішень він поділив сучасну еліту на три групи: вищу, середню і адміністративну еліти. **Вищу** еліту складають ті, хто безпосередньо беруть участь або здійснює істотний вплив на процес ухвалення рішень. За вищою елітою йде **середня**, належність до якої визначається за трьома показниками - рівнем доходів, професійним статусом та освітою. За відсутності одного або двох необхідних параметрів потенційний

кандидат відноситься до «*маргінальної*» еліти. До *адміністративної* еліти відноситься вища верства державних службовців, які займають керівні посади в міністерствах, департаментах та інших органах управління. В адміністративну еліту входять також високоосвічені управлінці, які зберігають нейтралітет і не проявляють партійних симпатій.

Представник *ціннісної теорії еліт* - іспанський філософ **Х.Ортега-і-Гассет** вважав еліту головною конструктивною силою суспільства і дотримувався думки, що формування еліт відбувається через природний відбір найбільш цінних представників суспільства, а не внаслідок боротьби за владу. Ціннісні теорії лежать в основі концепцій демократичного елітизму, які представляли такі вчені, як Р.Арон, Т.Дай, Л.Зінглер, С.Келлер, С.Ліпсет. Вони вважали, що панування у суспільстві не є прерогативою єдиної монолітної еліти, а є сферою діяльності різноманітних елітних груп. Влада формується за принципом поліархії, існує багато її центрів.

Представники теорії *демократичного елітизму* (Т.Дай та Л.Зінглер) давали визначення політичному класу або правлячій еліті, зазначаючи при цьому, що для збереження демократії еліті необхідно мудро правити. Прихильниками цієї концепції є також науковці Й.Шумпетер, К.Маннгейм, Г.Лассуел. Загалом концепція демократичного елітизму не заперечує ідеї народного суверенітету, а владу і правління демократичної еліти вважає благом для всього суспільства.

Американський політолог **Дж. Домхоф** доводить, що «верхній» клас підкорює американську політику за допомогою чотирьох стратегічних процесів: умілого лобіювання своїх економічних інтересів у системі державної влади; використання різноманітних інститутів, способів і механізмів для вироблення і прийняття політичних рішень; участі у відборі кандидатів на державні та політичні посади; активного впливу на систему освіти, культури, засобів масової інформації з метою утвердження та підтримки у суспільстві цінностей та стереотипів, які увічнюють його класову гегемонію.

Класовий підхід до аналізу еліт. Теорія засновується на концепції авангардної ролі партії робітничого класу, яка здійснює керівництво революційним переходом від капіталізму до соціалізму у світовому масштабі. Ленін зауважував, що політичні партії, як правило, управляються більш менш стійкими групами найавторитетніших, впливових, досвідчених, вибраних на найвідповідальніші посади осіб, що зветься **вождями**. Спочатку, за задумом Леніна, еліта покликана була виконувати керівні функції як авангард більшовицької партії, перебуваючи у залежності від останньої. Проте на практиці політична еліта в країнах «реального соціалізму» стала «новим класом»; пануючою меншиною, яка монополізувала владу в своїх руках. Трансформація революційної еліти і перетворення її на «замкнуту касту» розглядалася шерегом авторів. В книзі «Новий клас» **М. Джилас** описав процес появи пануючого політичного класу в росії після революції. Цей «новий клас» склала партійна бюрократія. Поповнюючись вихідцями із соціальних низів, передусім - всього пролетаріату, вона виступала захисником його інтересів. Представник школи неомарксизму **Нікос Пулантцас** відкидає положення про

єдність еліти, надаючи перевагу іншому терміну - «пануючому класу». На його думку, цей термін є цілком конкретним і відображає природу політичного панування. **Ральф Мілібенд** у творі «Держава в капіталістичному суспільстві: Аналіз західної системи влади» допускає можливість існування концепту еліти з однією обмовкою, що всі еліти належать до пануючого класу і пов'язані з ним походженням, соціальним середовищем, ідеологічними і особистісними відносинами.

Однією з провідних тенденцій сучасної політичної теорії є розуміння політичної еліти як політичного авангарду правлячого класу. Політична еліта – це самостійна, найвища, відносно привілейована частина суспільства, наділена непересічними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у прийнятті та здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Під **політичною елітою** розуміємо соціальну групу, що посідає найбільш високі позиції в суспільстві, максимально володіє політичною владою і можливістю впливу на суспільство. Особа, яка здійснює постійний і вирішальний вплив на суспільство, державу, організацію, називається **політичним лідером**.

1. Природа і соціальне призначення лідерства. Функції лідерів залежать від ступеня зрілості його економічної, політичної, культурної сфер, рівня культури населення, характеру (типу) політичного режиму та індивідуальних якостей самого лідера. Серед функцій лідерів виділено: **інтеграційну; орієнтаційну; інструментальну; мобілізаційну; комунікативну; функцію гаранта справедливості, законності і порядку** від свавілля бюрократії, беззаконня, порушення прав і свобод особистості.

2. Дискурс концепту лідерства: підходи в політичній науці. Лідерство у суспільстві є **соціальною** функцією. Складові лідерства: 1) характер лідера; 2) його політичні переконання; 3) мотивація політичної діяльності; 4) властивості його прихильників та всіх політичних суб'єктів, які взаємодіють із ним; 5) конкретно-історична ситуація приходу лідера до влади; 6) технологія здійснення лідерства.

Підходи до трактування політичного лідерства: 1) лідерство як різновид влади; 2) лідерство - це управлінський статус, соціальна позиція, пов'язана з ухваленням рішень, керівна посада; 3) лідерство - це вплив на інших людей: а) необхідно, щоб вплив був постійним; б) керівна дія повинна здійснюватися на всю групу; в) політичного лідера відзначає явний пріоритет у впливі; г) вплив лідера спирається не на пряме застосування сили, а на авторитет або хоч би визнання правомірності керівництва. Лідер політичний - це або очільник держави, або партії, громадської організації, руху.

Етико – міфологічна інтерпретація лідерства. Платон зображав лідера як людину, яка має природжену схильність до знання, вирізняється рішучістю неприйняття брехні, любов'ю до істини. Лідеру властиві скромність, благородність, справедливість, великодушність, духовна досконалість. Таким лідером є, на думку античного мислителя, природжений філософ. **Плутарх** у

«Порівняльних життєписах» продовжив платонівську традицію зображення ідеального образу лідера. Етико-міфологічна традиція в аналізі політичного лідерства зберегла свій вплив і в Середньовіччі, збагатившись ідеєю богообраності лідерів на відміну від простих смертних.

Доктрина ефективного лідерства Н. Макіавеллі. Н.Макіавеллі у працях «Державець» і «Роздуми про першу декаду Тіта Лівія» визначив *природу, функції і технологію лідерства*. Н. Макіавеллі виокремив зміст лідерства, виходячи із спостережень за реальною поведінкою правителя та його взаємовідносин із підданими. В основі лідерства, за Макіавеллі, лежить орієнтація на владу, володіння якої зв'язано з отриманням багатства і привілеїв. В основі поведінки людей, вважає Макіавеллі, лежать дві мотивації: - *страх і любов*. Окрім страху і любові, поведінкою людей керує *честолюбство*. Воно є властивим для кожної людини. Лідеру важливо знати, хто є найчестолюбніший і тому являє небезпеку для правителя: бажаючий зберегти те, що має, або прагнучий придбати те, що у нього відсутнє.

Технологія стабільного лідерства, за Макіавеллі, полягає в умілому поєднанні засобів заохочення і покарання. Заснувавши теорію лідерства на взаємостосунках «правитель - піддані», Макіавеллі виводив характер лідера з цієї взаємодії. Стимулом до активної діяльності служить *невдоволеність*. Роль лідера в суспільстві зумовлена функціями, які він покликаний виконувати. Серед найважливіших функцій мислитель виокремлював забезпечення громадського порядку і стабільності в суспільстві, інтеграцію різнорідних інтересів і груп, мобілізацію населення на вирішення загальнозначущих цілей. В цілому теорія лідерства Макіавеллі побудована на врахуванні чотирьох положень (змінних): 1) влада лідера засновується на підтримці його прихильників; 2) підлеглі повинні знати, що вони можуть чекати від свого лідера, і розуміти, що він чекає від них; 3) лідер повинен володіти волею до виживання; 4) правитель - завжди зразок мудрості і справедливості для своїх прихильників. Серед найпоширеніших і загально визнаних теорій лідерства можна виділити теорію рис, теорію ситуативного аналізу, ситуативно-особову теорію, інтеграційну теорію лідерства.

Сучасні концепції лідерства. Теорія рис (К. Бірд, Е. Богардус, Ю. Дженнінгс та ін.) У теорії рис лідер розглядається як сукупність визначених психологічних рис, наявність яких сприяє його висуненню на лідируючі позиції і наділяє його здатністю ухвалювати владні рішення відносно інших людей. Теорія рис виникла на початку ХХ ст. під впливом досліджень англійського антрополога **Ф. Гольтона**, який пояснював природу лідерства з позицій спадковості. Основна ідея такого підходу - твердження про те, що якщо лідер володіє особливими якостями, що відрізняють його від прихильників, то ці якості можна виділити. Лідерські якості: ініціативність, товариськість, почуття гумору, ентузіазм, упевненість, дружелюбність, гострий розум, компетентність і т.д.

Психологічна інтерпретація лідерства акцентує увагу і на *мотивації* поведінки лідера. Прояв крайнього психологізму в розумінні природи лідерства

- згадувана раніше концепція психоаналізу **З. Фройда**. Аналіз деструктивного типу політичної поведінки з рисами мазохізму і садизму дав американський психолог **Е.Фромм** у праці «Некрофілі і Адольф Гітлер». Використовуючи метод психобіографії, вчений простежив, починаючи з раннього дитинства процес формування деструктивного політичного лідерства вождя нацистської Німеччини. Однак, виведення феномена лідерства із сукупності психологічних рис особи або з її мотивацій і спонук (свідомих і несвідомих), не в змозі відповісти на питання практичного характеру. **Теорія ситуативного аналізу і ситуативно-особистісна теорія.** У теорії *ситуативного аналізу* лідер проявляється як результат збігу обставин місця, часу тощо. *Ситуативна* теорія лідерства розглядає лідера як *функцію* певної ситуації, підкреслюючи відносність рис, властивих лідеру, і припускаючи, що якісно відмінні обставини можуть затребувати якісно різних лідерів.

Прихильники **ситуативно-особистісної теорії Г.Герт, С. Мілз** серед змінних лідерства виділяли такі риси і мотиви лідера як людини; образи лідера і мотиви, існуючі в свідомості його послідовників, які спонукають слідувати за ним; характеристики ролі лідера; правові та інституційні умови його діяльності.

Американська політологиня **Маргарет Дж. Херманн** розширила число змінних, які, на її думку, дозволяють глибше розкрити сутність лідерства: 1) основні політичні переконання лідера; 2) політичний стиль лідера; 3) мотиви, якими керується лідер; 4) реакцію лідера на тиск і стрес; 5) обставини, завдяки яким лідер вперше став керівником; 6) попередній політичний досвід лідера; 7) політичний клімат, у якому лідер починав свою політичну кар'єру.

Інтеграційна теорія лідерства. *Інтеграційна* інтерпретація політичного лідерства - сукупність змінних, які впливають на характер і зміст лідерства: 1) вивчення особи лідера, його походження, процесу соціалізації і способу висунення; 2) аналіз оточення лідера, його послідовників і опонентів; 3) розгляд відносин між лідером і прихильниками; 4) дослідження соціальних умов висунення в лідери; 5) аналіз результатів взаємодії лідера і його прихильників в конкретних ситуаціях.

У межах інтеграційного підходу домінують **мотиваційні** концепції лідерства і теорії, що акцентують увагу на специфіці **політичних стилів**. Політичний стиль включає сукупність стандартних процедур вироблення і ухвалення рішень, визначення політичного курсу і методів його здійснення, різні способи взаємодії лідера з послідовниками, типи реагування на виникаючі проблеми і вимоги різних груп населення. Стиль політики може бути ефективним і неефективним, авторитарним і демократичним і т.д.

Стиль, зорієнтований на вирішення конкретних задач на основі чіткого розподілу ролей і функцій, лежить в основі *інструментального лідерства*. Якщо лідер не посідає керівної посади, а впливає, створюючи сприятливе емоційне середовище, в якому кожний член групи прагне максимально високих результатів то цей політичний стиль лежить в основі **експресивного (емоційного) лідерства**.

Адгократія як стиль лідерства у інформаційному суспільстві (Е.Тоффлер). Феномен лідерства Е. Тоффлер розглядає з точки зору еволюції типу суспільства в процесі зміни трьох хвиль цивілізації й трансформації функцій, стилю і образу лідера у кожній з них. За часів першої хвилі, як зауважує Е. Тоффлер, лідерство за звичай діставалося по праву народження, а не в результаті заслуг. В епоху другої хвилі лідер повинен ухвалювати набагато більше рішень з набагато більш широкого кола питань - від маніпулювання засобами масової інформації до управління макроекономікою. Специфіка управління в умовах третьої хвилі пов'язана з демасифікацією суспільства і колосальним обсягом інформації, що зумовлює поведінку індивідів і груп і потребує аналізу. Лідер залежить від взаємодії величезної кількості соціальних груп і індивідів, що переслідують власні інтереси, і від прискорення соціальної динаміки, викликаної зростаючими обсягами інформації. На рівні міжгрупових відносин вільна угода і договір стануть основою для функціонування «мозаїчного суспільства». Таку систему лідерства в умовах інформаційного суспільства Е. Тоффлер називає **адгократією**. Адгократія – форма небюрократичної, мережної організації. Для адгократії притаманний стиль управління з високим ступенем свободи співробітників, переважно неформальним характером взаємодії персоналу і под. Адгократія відрізняється від бюрократії тим, що у працівників: 1) немає чіткого розподілу функцій та чіткої ієрархії; 2) наявна мінімальна формалізація спільної діяльності; 3) спостерігається високий рівень вертикальної диференціації. Різновидом адгократії є «система 4», розроблена **Р. Лайкертом** – це одна з моделей стилю керівництва з максимумом участі виконавців у керуванні. У **Г. Мінцберга** адгократія – це зазвичай група лінійних менеджерів або фахівців, яка згуртована в невелику команду, що займається одним проектом, продуктом або споживачем. Г. Мінцберг виділяє два види адгократії: оперативну і адміністративну.

3.Типологія лідерів. Авторитет і три ідеальних типи панування Макса Вебера. Німецький соціолог М. Вебер в роботі «Харизматичне панування» запропонував типологію лідерства на основі врахування особистих якостей лідера і конкретної ситуації, в якій він виконує свої функції. У якості класифікаційної ознаки він висунув поняття «авторитет». М. Вебер виділив три ідеальні типи панування: традиційне, раціонально-легальне і харизматичне.

Традиційне лідерство спирається на звичаї і традиції, силу звички, які сягають коренями в далеке минуле. **Харизматичне** лідерство засновано на вірі у богообраність особи, у виняткові якості даної людини. **Раціонально-легальне лідерство** втілює бюрократ. Влада авторитету признається через «легальність», через віру правомірності правового статусу і «компетенції», заснованій на раціонально встановлених законах. Влада спирається на єдиний і прийнятий усім суспільством загал правових норм.

Типологія іміджу М. Херманн. Система **М.Херманн** класифікує лідерів за **іміджем**. Імідж - це візуальна привабливість особи. М. Херманн виділяє чотири образа лідерів на основі врахування чотирьох змінних: характеру лідера:

властивостей його прихильників; способів взаємозв'язку лідера і його прихильників; конкретної ситуації, в якій здійснюється лідерство.

Перший збірний образ лідера - *лідер-прапорносець*. Другий збірний образ лідера - *лідер-служитель*. Третій образ - *лідер-торговець*. Четвертий образ - *лідер-пожежник*. Виділення чотирьох збірних образів лідерів є цілком умовним, оскільки в чистому вигляді такі типи зустрічаються рідко. Частіше всього в лідерстві однієї особи на різних етапах її політичної кар'єри поєднуються ті або інші властивості кожного із зазначених ідеальних типів.

Ю. Дженнінгс виокремив три ключових форми лідерства: героя, метою діяльності якого є боротьба за досягнення великої і благородної мети; надлюдину, яка здатна змінювати загальну структуру суспільства, руйнувати старе і створювати нове; князя-державника, який прагне переважно до реалізації лише особистісної влади. Ще в кінці 70 – на початку 80-х рр. ХХ ст. розпочинається якісно новий період у дослідженні лідерства. Його ключовим критерієм стало визначення лідерства на основі **ціннісних орієнтацій його суб'єкта**. Ці ідеї стали основою становлення соціокультурного підходу в інтерпретації феномена лідерства. Авторами ціннісних концепцій лідерства можна вважати **Р. Грінліфа і К. Ходжкінсона**. Означений підхід реалізується у працях **Р. Грінліфа**. У них дослідник розглядає релігійного лідера у площині його служіння релігійній спільноті. Американський дослідник **Р. Хілмен** на основі аналізу ціннісних орієнтацій політичних лідерів зробив висновок, що керівник держави має усвідомлювати цінності того суспільства, яким він керує.

Загалом, лідерство можна інтерпретувати як: центр групових процесів (С. Кулі, Е. Мамфорд, Л. Бернард, Дж. Браун та ін.); вияв особистісних рис (Л. Боуден, У. Бінгем, О. Тід); мистецтво осягнення єдності (Е. Мансон, Т. Філліпс, Б. Мур); втілення діяльності та поведінки (Л. Картер, Дж. Хемфілл, Ф. Фідлер); інструмент досягнення мети або результату (У. Коулі, Р. Беллоуз, К. Девіс); основа взаємодії (Е. Богардус, П. Пігорс, Р. Мертон); уміння переконувати (С. Шенк, Н. Коуплент); здійснення впливу (Р. Стогділл, А. Танненбаум, Р. Кан); ставлення до влади (Ж. Блондель, Х. Герт, С. Міллз); диференціацію ролей (Т. Гордон, П. Конверс, Р. Тернер); ініціацію або впровадження структури (М. Сміт, О. Голднер, С. Джибб).

Стильові типології лідерства. Останнім часом домінують класифікації лідерів за стилем поведінки. Поведінкові концепції лідерства акцентують увагу на його результативності і ефективності. Американський дослідник **Дж. Барбер** розрізняв політичні стилі за виконанням лідерами своїх політичних ролей. Стиль, зорієнтований на ефективну і результативну діяльність, він назвав *активно-позитивним*. Переважання особистого самолюбства у здійсненні лідируючих функцій формує *активно-негативний* стиль. Залежність від якихось переваг, прихильність до стійких стандартів і цінностей зумовлюють *пасивно-позитивний* стиль. Мінімальне виконання своїх функцій породжує *пасивно - негативний* стиль.

За ступенем домінування тих або інших якостей можна виділити п'ять політичних стилів: параноїдальний, демонстративний, компульсивний,

депресивний і шизоїдний. хоча в історії зустрічаються лідери, одночасно поєднуючі декілька стилів.

Демонстративний політичний стиль характерний для такого лідера, якого можна назвати «артистом», оскільки він завжди «грає на публіку». Найменше представники демонстративного стилю схильні до наполегливої і творчої роботи, розрахованої на тривалий час. «Артисти» більше емоційні, ніж прагматичні.

Компульсивний політичний стиль звичайно характерний для лідера, збірний образ якого можна визначити терміном «відмінник». Йому властиве майже нав'язливе бажання робити усе найкращим чином, незалежно від можливостей. Стиль його поведінки характеризують напруженість, відсутність легкості, гнучкості, маневру.

Депресивний політичний стиль втілює «соратник». Лідер цього типу не здатний на провідну роль і тому прагне об'єднатися з тими, хто реально може «робити політику».

Шизоїдальний політичний стиль тісно пов'язаний із депресивним. Його представляє лідер-«одинак». Самоізоляція і самоусунення від участі у конкретних подіях має чітко, виразно окреслений характер.

Також варто звернутися на змінюваність лідера, його трансформацію. Характерними **рисами трансформації політичного лідера** є: відрив від інтересів мас; повне розчинення, абсолютна ідентифікація себе із цими інтересами. За цього лідер стає **вожаком**.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте доктрина «політичного класу» Г.Моски
2. Проаналізуйте психологічну теорію еліти В.Парето
3. Опишіть сучасні теорії еліти

Тема 17. Партії, партійні системи і групи тиску в політичній теорії (2год.)

Зміст

1. Походження та ознаки політичної партії
2. Інтерпретації поняття «партії» в теорії політики
3. Типологія політичних партій
5. Партійні системи. Групи тиску у політиці

Список використаних джерел

1. Байковський П. Загальноєвропейські партії в політичній системі Європейського Союзу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей*. 2019. № 19–20. С. 224–228.
2. Бусленко В. Взаємовідносини влади і опозиції в державах Вишеградської групи: монографія. Вінниця, 2020. 320 с.
3. Горбатенко В. П. Еволюція політичних партій від кадрових і масових до картельних і новітніх. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2016. Вип. 20. С. 49-55.

4. Караман К. В. Проблема типології партій в сучасній партіології. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. 2019. Вип. 26. С. 114-123
5. Нікогосян О. Політичні партії в системі сучасної демократії. Сучасна українська політика. 2018. № 18. С. 187-194
6. Bawn K, et al. «A Theory of Political Parties: Groups, Policy Demands and Nominations in American Politics.» *Perspectives on Politics*, vol. 10, no. 3, 2012, pp. 571–597.
7. Dogra N.K., Singh V. «Democracy and political parties.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 75, no. 1, 2014, pp. 17–22.
8. Hoffman M. «Sources of Anxiety About the Party in Radical Political Theory.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 63, no. 149, 2016, pp. 18–36.
9. Leeper T. J., Slothuus R. «Political Parties, Motivated Reasoning, and Public Opinion Formation.» *Political Psychology*, vol. 35, 2014, pp. 129–156.
10. Watts D. «Pressure Groups»” *British Government and Politics: A Comparative Guide*, NED-New edition, 2, Edinburgh University Press, 2012, pp. 282–315.

1. Політична партія: походження і ознаки. Партія як нова політична реальність. Становлення політичних партій пов'язано з представництвом групових інтересів, виробленням доктрин, програм і об'єднанням навколо спільних ідей. **Б. Констан** зазначав, що «партія є спільність осіб, що публічно сповідують одну і ту ж політичну доктрину». Функціональні особливості партій підкреслює **Ж.-Л. Кермон**, визначаючи політичні партії як «організовані політичні сили, які об'єднують громадян однієї політичної тенденції для мобілізації думки з певної кількості цілей і для участі в органах влади або для орієнтування влади на досягнення цих вимог».

Інша позиція щодо розуміння політичних партій пов'язана з їхньою участю у боротьбі за державну владу. **Е. Даунс** підкреслює, що партія є командою людей, яка прагне контролювати державний апарат шляхом здобуття посад на виборах, які організовані належним чином. У цьому контексті **К. Джанда** диференціює поняття партії за змістовим охопленням у різних значеннях: у т.зв. «широкому» сенсі партія - це організація, що має на меті заміщення урядових посад своїми визнаними представниками; у «вузькому» розумінні партія – це команда людей, яка прагне до здобуття державних посад шляхом участі у виборах.

Застосовуючи **структурний підхід** до аналізу партій, **М. Дюверже** виокремив такі ключові їх ознаки, як тривалість існування, особливості структури та чинники організаційної побудови.

В рамках **електорального підходу** ключове значення має зв'язок політичної партії з виборами, в результаті яких здійснюється прихід до влади певної політичної групи. **Дж. Сарторі** визначав партію, як політичну групу, що бере участь у виборах та може завдяки цьому заміщати своїми кандидатами державні посади.

Дж. Ла Паломбара і М. Вейнер виділили чотири елементи, які конституують політичну партію: перший елемент – це наявність розвинутої організаційної структури; другий – це відносна стійкість організації за часом; третій – орієнтованість організацій на здобуття та здійснення влади; четвертий

– це прагнення народної підтримки на виборах. Згідно класичної моделі американських політологів *С. Лінсета* і *Д. Роккана*, на політичний вибір громадян впливає поєднання *п'яти* змінних величин: суспільне становище, рівень доходів, якості освіти, місце проживання і релігійна належність. Соціальні зміни, що відбулися в західних країнах, служили підставою для доповнення бінарної класифікації Дюверже новим типом партії - **партії виборців**. Так, політолог **Д. Сарторі** вирізняє вже три типи партій: *парламентсько-електоральну, організаційно-масову (які близькі до кадрової і масової партіям М. Дюверже) і електорально - масову*. Французький політолог *Ж. Шарло* визначає партії виборців як міжкласові і міжідеологічні рухи, цілком звернені до електорату. Партії виборців (їх ще називають «універсальними», або «інтеркласовими») прагнуть виражати загальнонаціональні інтереси, відстоюють ідеї солідарності, згоди і прогресу.

Наведені вище позиції належать до т.зв. **класичних підходів** до розуміння партій. Політична партія в класичному розумінні була орієнтована на агрегування, артикуляцію і задоволення інтересів соціальних груп, розробку та реалізацію політичної програми, ведення виборчої кампанії та здійснення впливу на громадську думку з метою здобуття влади. З-поміж найбільш виражених тенденцій, які впливають на зміну розуміння політичних партій, можна виокремити такі: послабилася роль ідеологічної складової в діяльності партій; в організаційному плані партії перестали опиратися на низові структури, послабилася потреба в розгалуженій партійній організації; членські внески перестали бути фінансовою основою партійної діяльності; партії перестали перейматися питаннями збільшення кількості членів; збільшився вплив інформаційних технологій на функціонування партій.

Відповідно до вимог і потреб сучасного суспільства партії змушені кардинально змінюватися.

«Політичні партії створили демократію, і сучасна демократія без партій немислима» (**Е. Шатшнайдер**).

Типологізація політичних партій та її критерії. Один з найбільш поширених критеріїв класифікації – ідеолого-політична приналежність і **програмні установки партії**. У багатьох випадках ідентифікація партії стає очевидною, виходячи з її назви, яка відображає програмно-ідеологічний характер партійної діяльності. Вже більше століття ліберальні, консервативні, соціал-демократичні, соціалістичні партії представлені у всіх європейських країнах. З кінця ХХ ст. поширюються і здобувають вплив нові партійні ідеології – екологічні (зелені), євроскептичні, популістичні.

Ідеологічно партії відрізняються за своєю програмою. Сучасні партії інколи складно типологізувати з точки зору традиційних індикаторів ідеології. Традиційні політичні партії («старі ліві» та «старі праві») не змогли ідеологічно задовольнити запити, пов'язані з постматеріальними інтересами в рамках «нової політики», що обумовило вихід на політичну арену **партій «нової політики» («нових лівих» і «нових правих»)** як

інституціональних представників носіїв постматеріальних цінностей. Поняття **«мейнстрим»** стосовно партій вказує на ту принципову межу, яка відділяє традиційні партії та партійні системи від популістських і екстремістських сил, які останнім часом стали активними учасниками політичного процесу.

Протистоять політиці мейнстриму антисистемні політичні сили. Поняття антисистемної партії було введено **Дж. Сарторі**, під яким він розумів радикальні, екстремістські партії ультраправої чи ультралівої спрямованості, які виступали проти існуючого політичного укладу.

Ознаки антисистемних партій: значна ідеологічна дистанція між системними й антисистемними партіями; віддаленість від політичного й партійно-ідеологічного центру, визначеного у політико-конституційній площині певної країни; надмірна поляризація політичного процесу й міжпартійної конкуренції; низький коаліційний потенціал антисистемних сил; тактика надмірної делегітимізації політичного процесу антисистемними партіями; ідеологічне дистанціювання виборців антисистемних партій відвиборців мейнстримних партій. В ідеологічному контексті варто наголосити на проблемах ідентифікації та типологізації **популістських партій**. **П. Таггарт** зазначає такі основні характеристики популізму: антиелітарність і ворожість до представницької демократії; адаптивність до навколишнього оточення; пропонує прості рішення складних проблем; відсутність фундаментальних цінностей; популізм є реакцією на кризові явища та ін.

Наступний вагомий критерій класифікації партії – за **їхніми цілями та функціями в політичній системі**. **К. Стром** запропонував вважати ключовими три цілі партій: боротьба за голоси виборців, потрапляння в законодавчий орган та участь в уряді.

За цілями діяльності **С. Волінетц** поділяє сучасні політичні партії на три групи: партії політичних цінностей, електоральні партії та офісні партії.

У політичній науці поширеною є типологія партій, що відбиває їхню історичну трансформацію, зокрема виокремлення «кадрових» і «масових», «всеохоплюючих» і «картельних» партій. Крім того, як перспективне продовження еволюції інституту партії на сучасному етапі дослідники пропонують нові типологічні розробки, наприклад, партії «нової політики» (партії постматеріальних цінностей), «флеш-партії» (їх поява супроводжується неочікуваним і короткостроковим електоральним успіхом), «кіберпартії» (діяльність базується на мережевих комунікаціях) та ін.

Поява нових партій і трансформація старих обумовлена динамічною структурою суспільно-політичних розмежувань, яка дедалі більше ускладнюється в мінливих умовах інформаційного суспільства.

Особливість класифікацій політичних партій в умовах транзиту Вона полягала в тому, що для різних стадій транзиту були характерні й різні типи партій. Кожний етап транзиту ставив перед політичними рухами та партіями нові вимоги: спочатку партії були засобом комунікації всередині політичної еліти й інструментом мобілізації ресурсів у боротьбі між ними, потім партії все

частіше виконували роль каналу представництва соціальних інтересів, стаючи вирішальним агентом інституційної легітимації.

С. Рішой виокремив такі типи політичних партій після падіння комуністичних режимів: 1) «нові партії-рухи» – політичні сили, що виникли спонтанно в умовах колапсу старих політичних режимів і згодом припинили свою діяльність через внутрішні розбіжності; 2) історичні партії – т.зв. «відроджені» партії, які діяли в міжвоєнний період, але були заборонені за часів комунізму; 3) посткомуністичні партії, які за часів комунізму діяли як формально незалежні політичні сили, співпрацюючи з комуністами в межах національних фронтів і парламентів, а після 1989 р. намагались трансформуватися в оновлені партії; 4) неререформовані або частково реформовані комуністичні партії; 5) партії влади; 6) протестні партії, які протиставляли себе діючим партіям та системі правління загалом.

Поширеним є підхід **Г. Кітчельта**, який виокремив три (ідеальних) типи партій у контексті переходу до демократії в ЦСЄ: програмні партії, які мають ідеологічну та/або світоглядну основу і пов'язані з певними суспільними верствами, конфліктними лініями; харизматичні партії, ідентичність яких визначається особою лідера, майже не зачіпаючи змістову складову політичної діяльності; клієнтелістські партії – попри загальнозначущі обіцянки, ці партії дбають насамперед про інтереси своєї клієнтели (своїх виборців) за допомогою розподілу різних ресурсів: податкових пільг, робочих місць, соціальних благ, субвенцій. **А. Рьоммеле** зазначає, що в посткомуністичних країнах тип програмних партій поширився значно слабше, ніж харизматичних чи клієнтелістських, які не спроможні забезпечити стабільні соціетальні та політичні зв'язки для тісної програмної координації між прибічниками партії та лідерами.

Партійні системи: спроба типологізації. **У. Андерсен і В. Войке** запропонували т.зв. «вузьке» розуміння партійної системи як «взаємопов'язаності відносин між сукупністю партій». **М. Дюверже** розглядав партійну систему крізь призму співвідношення таких її елементів: число партій, їх кількісні параметри, внутрішньопартійна структура, партійні союзи, географічна локалізація, розташування у політичному спектрі. В ажливе значення має аналіз структурних елементів партійної системи, до яких належать: партії, включені в механізм реалізації державної влади; партії, які займають домінуюче положення в системі партійно-владних зв'язків; взаємовідносини між суб'єктами партійної системи, як між правлячими та опозиційними партіями, так і між партнерами по коаліції.

Для включення політичної партії до партійної системи необхідна наявність у неї таких ключових ознак: по-перше, представництво партії в державних органах (насамперед, парламенті); по-друге, вираження партією значних інтересів суспільства та її підтримка громадянами; по-третє, дотримання партією політичних і правових норм, що регулюють міжпартійну конкуренцію.

У розумінні природи партійних систем важливим є питання про їх **типологію**. Дослідники підходять до типологізації партійних систем на основі кількісних і якісних критеріїв. На основі кількісного критерію **М. Дюверже** виокремив однопартійні (неконкурентні) системи, які, своєю чергою, поділяються на деспотичні та демократичні типи, і багатопартійні (конкурентні) системи – з однією домінуючою партією, двопартійні та мультипартійні типи. Пізнавальну цінність мають типології, які базуються на використанні якісних та комбінованих кількісно-якісних критеріях. За якісної характеристики партійної системи до уваги беруться форми взаємодії між партіями, характер міжпартійної конкуренції, коаліційний потенціал партій, ідеологічна дистанція та ін. **Р. Далтон** класифікував партійні системи за критерієм агрегації інтересів, виокремлюючи змагальні, які намагаються вибудувати електоральну підтримку, та авторитарні партійні системи, які прагнуть керувати суспільством. Типологізація партійних систем, запропонована **Ж. Блонделем**, враховує дві ключові змінні – кількість партій та їх політичний вплив. Дослідник виокремив двопартійну систему, систему двох з половиною партій, багатопартійну систему з домінуючою партією і багатопартійну без домінуючої партії.

У теорії партійних систем широке застосування отримала типологія **Дж. Сарторі**, який в основу визначення партійної системи ставив систему взаємних впливів, що виникають у результаті суперництва між партіями. Отже, вчені виокремлюють такі основні характеристики, як-от: число партій, ідеологічна дистанція, характер міжпартійної конкуренції, механізм взаємодії партій із владними інститутами, потенціал партійного впливу та ін.

Групи тиску у політичній теорії.

На відміну від партій, групи тиску не прагнуть оволодіти державними структурами, а обмежуються впливом, тиском на владу, залишаючись при цьому все ж таки зовні неї. Вони володіють значними можливостями чинити необхідний натиск на політичних діячів і органи влади для ухвалення ними необхідного рішення. Ці групи можуть бути офіційно організованими або складатися неофіційно в ході яких-небудь політичних кампаній. Маючи в своєму розпорядженні сильну економічну владу, групи тиску здатні мобілізувати на політичні акції значні маси населення, підготувати громадську думку.

Для позначення «груп тиску» використовуються різні терміни: «лобізм», «союзи» або «групи інтересів» і т.д. Так, поняття «лобізм» спочатку означало окремі кулуари в парламентському приміщенні, а лобістом звалась людина, що прагнула здійснювати вплив безпосередньо на парламентарія. Лобі як синонім групи інтересів - дуже вузьке поняття, оскільки основне значення покладається на локальний і безпосередній вплив - дія на парламентське законодавство. Поняття «група тиску» означає лише форму дії, тобто метод для підтримки або зриву певних політичних рішень (наприклад, страйки, демонстрації).

Групами інтересів називаються всі добровільні об'єднання людей, колективів і організацій з формальною основною структурою, в яких особисті вимоги поєднані з матеріальною і духовною громадською користю і які вони висловлюють усередині своєї організації або за допомогою співробітництва і впливу висловлюють стосовно інших груп і політичних інститутів. Термін «союз» (об'єднання) також незручний для користування, тому що він особливо підкреслює організаційний і соціологічний аспект, нагадує про бюрократичний апарат і створену на тривалий термін організацію. Тим самим межами поняття «союз» залишаються всі види стихійних об'єднань (наприклад, таких, як «громадські ініціативи», які не завжди мають жорсткі організаційні структури).

Дискурс концепту «група тиску» Включення у політичну теорію поняття «група тиску» зумовлено прагненням подолати обмеженість інституційного підходу, згідно якого політичне життя зводиться до діяльності офіційних інститутів влади, які приймають рішення на основі своїх конституційних повноважень.

Теорія зацікавлених груп А.Бентлі. Артур Бентлі розглядає політичний процес в контексті взаємовідношення зацікавлених груп, що чинять тиск на уряд з метою примусити його підкорятися їхній волі. В основі теорії А. Бентлі і його підходу до вивчення державного управління лежить поняття «діяльність людей». У житті ця діяльність зумовлена інтересами людей і спрямована на їх реалізацію. Свої цілі люди досягають не індивідуально, а через групи, до яких вони залучені на основі спільності інтересів. Таким чином, політика постає як *взаємодія зацікавлених груп, які домагаються* власних цілей. Ці групи (тобто втілювані ними суспільні сили) примушують уряд приймати вигідні для них рішення.

Теорія Д. Трумена: група, потенційна група, рівновага. Д. Трумен для розуміння механізму і логіки владної взаємодії вводить до аналізу політики три нові поняття: «група», «потенційна група» і «рівновага». Група - «ця безліч індивідів, які взаємодіють між собою з певним ступенем частоти», - писав Трумен. Ключовим поняттям при визначенні груп є «взаємодія». «Групу» він поділяв на власне «групу» і «зацікавлену групу». Для кожної з них характерна наявність інтересу, який зумовлюється основними установками членів групи. Особливість «зацікавленої групи» - існування у неї вимог до інших груп, що висувуються на основі базових установок її членів з метою формування і закріплення певних типів поведінки.

«Потенційна група» є конгломератом індивідів з певними загальними установками, але які не взаємодіють між собою, і отже, не є фактичною групою. «Потенційні групи» в одному випадку представляють інтереси місцевого або професійного значення, в іншому - виражають більш широкі інтереси, які випливають із загальних моральних і ціннісних ідеалів і принципів суспільства (права і свободи особи, демократія, справедливість і т.д.). **Рівновага** соціальна в суспільстві – це стан стабільної взаємодії різних груп, який настає тоді, коли «потенційні групи» дотримуються встановлених «правил гри», відповідно до яких повинні взаємодіяти різні групи і на основі

яких повинна вибудовуватися їх внутрішня організація.

Теорія зацікавлених груп розглядає суспільство як як міжособистісну взаємодію груп, а політичний процес - як боротьбу груп за владу, можливість розподіляти ресурси.

Концепція Р. Дала. Головними суб'єктами політики Дал вважав зацікавлені групи, що є об'єднанням індивідів з єдиними цінностями, вимогами і цілями. Ступінь впливу груп на політичний процес зумовлений обсягом ресурсів (багатств, статусів, інформації і т.д.), якими вони володіють. Проте політична ініціатива і реальний політичний вплив здійснюються не самою групою, а її лідером, що спирається на підтримку вузького кола осіб. Перешкодою на шляху узурпації влади якою-небудь групою є, на думку Дала, визнання громадянами і елітами демократичних цінностей і наслідування їхнім нормам і «правилам гри» (закріпленим в конституції і інших правових актах).

Ознаки групи тиску. Групу тиску характеризують наступні ознаки: оформленість організаційної структури (організації); захист власних інтересів (тобто цілі тиску є її власними цілями); існування її як автономного центру ухвалення рішень, а не як інструменту в руках іншої організації; здійснення групою ефективного тиску. **Окресленість організаційної структури.** Для здійснення тиску необхідна **організація**. Якщо ж демонстрація організована групою, то вона виступає як один із способів дії групи тиску. Американські політологи **Г. Алмонд і Д. Пауелл** виділили чотири типи груп інтересів за ступенем їхньої спеціалізації та організованості: **спонтанні** групи інтересів; **неасоціативні** групи інтересів; **інституційні** групи інтересів; **асоціативні** групи інтересів добровільних і організацій.

Група тиску як автономний центр прийняття рішень. Групи тиску, маючи спільність інтересів, прагнуть їх захистити. Кожна група, постійно стикаючись з інтересами інших груп, вимушена дбати про збереження своїх інтересів. Для цього вона використовує всі засоби дії на зовнішній світ. Тому будь-яка група, що відстоює свої інтереси, виявляється насправді групою тиску. Проте ефективність дій у різних груп неоднакова.

Групу тиску можна визначити як організацію, створену для захисту інтересів і створення тиску на владу з метою добитися від неї ухвалення таких рішень, які відповідають її інтересам.

3. Типологія груп тиску. Групи, що відстоюють моральні інтереси, більш різноманітні і багатоманітні. Їх можна структурувати, виділяючи особливості інтересів і засобів тиску, які вони використовують. 1). *Об'єднання за подібністю умов життя.* 2). *Конфесійні об'єднання.* 3). *Організації, які відстоюють специфічні інтереси.* Гуманістична спрямованість цілей і діяльності таких організацій привернула увагу до них значної частини виборців. От чому політичні партії прагнуть впливати на ці об'єднання і використовувати їх в політичній боротьбі.

Типологія за значущістю інтересів і за суб'єктом носія. Існує суспільний інтерес і приватний інтерес. Не дивлячись на те, що інститути держави теоретично не повинні виступати як групи тиску, проте на практиці різні

служби суспільства, апарат, урядовці впливають на законодавців, на громадську думку або уряд з метою прощтовхування вигідного лобістам політичного курсу. Такі групи тиску Г. Алмонд назвав «**групами організованих інтересів**», або «групами інституційних інтересів», пов'язаних з організаціями (адміністрацією, законодавцями, військовими і т.д.).

Функції груп тиску. Відмінність функцій груп тиску від функцій політичних партій незначна, за винятком, мабуть, функції участі в політичних виборах і висунення кандидатів в депутати. Це зумовлено тим, що групи тиску представляють особливі, специфічні інтереси.

Функції артикуляції і агрегування інтересів. Вплив групи тиску зумовлений тим, як вона формулює вимоги. *Алмонд і Пауелл виділили чотири стилі артикуляції інтересів*: вимоги можуть бути виражені явно або неявно; вони можуть бути окреслені розпливчато; вимоги можуть бути загальними; вираження інтересів може бути детально проробленим і реалістичним або емоційним. **Функція агрегації (узгодження) інтересів** у груп тиску виражена менш явно, ніж у партій. Це зумовлено тим, розкид вимог в зацікавлених групах не є на стільки значним, оскільки вони виражають специфічні інтереси.

Функції інтеграції і адаптації. Групи тиску забезпечують публічне вираження прагнень тих спільнот, які інакше не можуть заявити про них. Групи тиску можуть виконувати і деструктивну функцію, наполягаючи на односторонній перевазі тільки корпоративних інтересів.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте типологізацію політичних партій та її критерії
2. Охарактеризуйте конфесійні об'єднання
3. Проаналізуйте концепцію Р. Дала
4. Дайте коротку характеристику організаціям, які відстоюють специфічні інтереси

РОЗДІЛ 5. Теорія суспільно – політичних трансформацій, світової політики і міжнародних відносин

ТЕМА 18. Модернізація як теоретична модель політичного розвитку(2год.)

Зміст

1. Політичні зміни як об'єкт теорії політики
2. Творення концепту теорії модернізації
3. Основні напрями сучасної модерністської парадигми
4. Моделі модернізації як політична практика
5. Кризи політичного розвитку

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Спектральне застосування методологічних підходів у дослідженні перехідних (транзитивних) процесів посткомуністичних, порадянських суспільств *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 2020. Вип.14..С.90– 96.
2. Вонсович С. Г. Специфіка і перебіг політичного транзиту: центрально східно-європейський варіант. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. зб. наук. праць. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2013. Вип. 114 (II). Київ, 2013. С. 3–9.
3. Вонсович С.Г. Ретроспективний аналіз теоретичних підходів до трактування транзитивних процесів. *Літопис Волині*.2021.Вип.24. С.196– 200.
4. Кутуєв П. Модерн, модернізація, розвиток: ідеї та практики: монографія. Київ: Талком, 2015. 467 с.
5. Лисенко О. Є. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за ред. А.Г. Бульвінського. Київ : ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України, 2017. 288 с.
6. Пояркова Т.К. Кризовий синдром модернізації незалежної України: причини виникнення та засоби подолання: монографія. Суми : Університетська книга, 2015. 351 с.
7. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна О. Г. Данильян та ін.; За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна Харків: Право, 2008. 320 с.
8. Шевель І. Політична модернізація: сутність, теорії, розвиток, порівняльно-соціологічний аналіз. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2018 (2), С. 236–242.
9. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 547 с.
10. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майборода. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 478 с
11. Siaroff A. «Development and Political Development.» *Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics, Third Edition*, University of Toronto Press, 2013, pp. 23–48.
12. Gundelach B. «Political Consumerism: A Comparative Analysis of Established and Developing Democracies.» *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, vol. 41, no. 2, 2020, pp. 159–173.
13. Kaufman-Osborn T.V. «Political Theory as Profession and as Subfield?» *Political Research Quarterly*, vol. 63, no. 3, 2010, pp. 655–673.

1. Політичні зміни як об'єкт теорії політики: основні теми і напрями.

Політичні зміни як лінійний процес. Політичний процес як динамічна характеристика політики існує у якості політичних змін і політичного розвитку. Політичні зміни – визначаються появою нових характерних рис у способі і характері взаємодії між політичними суб'єктами, політичною системою і зовнішнім середовищем. **Політичний розвиток** - це поступова зміна якісних станів політичної системи загалом та її окремих складників. **Типами політичних змін** є: політична реформа, революція, державний переворот, реставрація, частковий або повний перегляд конституції.

Сучасні позиції щодо політичного розвитку визначаються трьома підходами. Представники першого, У.Ростоу і С.Ліпсет як головну причину політичного і соціального розвитку виокремлюють розвиток економіки. Як

чинник розвитку С.Ліпсет виділяє, також, ступінь урбанізації і рівень освіти. Д. Аптер, К.Дойч, Р.Інглгарт, які репрезентують другий підхід. Основним чинником вважають зміни у системі цінностей і моделях поведінки. **К.Дойч** вважав основним чинником політичного розвитку залучення громадян до політичного процесу. Автори третього підходу, зокрема **Т.Парсонс**, вважають, що основний зміст розвитку полягає в адаптативній здатності політичної системи у результаті функціональної диференціації і ускладнення соціальної організації. Представники цих підходів утворюють перший напрям, який виходить із того, що політичний розвиток здійснюється або однолінійно, або у наслідок розвитку рівних політичних систем досягається однаковий результат.

Науковці, які складають другий напрям, виходять із нелінійного розвитку та з можливості досягнення різних результатів. **С.Гантінгтон** зазначає, що основним чинником розвитку є ступінь інституціоналізації інтересів і специфіка політичних інститутів у країнах. Також провідну роль політичних інститутів в процесі політичного розвитку підкреслюють Г.О'Доннел, Ф.Шміттер, А.Пшеворські, Т.Скокпол та ін.

Люсіан Пай визначає критерії розвитку: структурна диференціація і спеціалізація; зростаюча адаптивність системи; тенденція до «рівності»; поява універсальних норм і призначення на державні посади за принципом компетентності.

Сучасні підходи до теорії розвитку. «Синдром розвитку» Джеймса Коуелмена і Люсіана Пая, за яким політичний розвиток є поєднанням процесів структурної диференціації, інтегративної, адаптивної, відповідальної функцій політичної системи. У теорії політичного розвитку **Альберта Хіршмана** як критичний чинник розглядається співвідношення між інституційними можливостями системи і потребами громадян. Процес політичного розвитку може проходити через **модернізаційні провали** у вигляді **криз**: кризи ідентичності; кризу легітимності; кризу участі внаслідок притоку нових акторів у політичне життя; кризу управління; кризу розподілу.

Типи політичних змін. Це: зміни у світовій політиці; мирне врегулювання як вирішення на національному або міждержавному рівні спірних питань; зміни у суверенітеті над територією. Мирні зміни у межах нації-держави: реформа, революція.

Ознаки революції: - докорінні, всеохопні зміни засад суспільного порядку; наявність ідеології та програми щодо її реалізації; наявність структурних носіїв ідеології, як-то партії, громадські рухи; задіяність великих мас змобілізованих людей; наявність політичних вимог; обов'язкове насильство. **Ш.Ейзенштадт** виокремлює такі основні риси революції: насильство, розрив з минулим, перерва у поступальному розвитку, новизна, набуття розвитком нової динаміки,

всезагальність перетворень, духовна складова образу революції, усвідомленість дій акторів. Неосновні: зміни у складі та структурі еліти, зміни форми правління або політичного режиму. **Ж.Л.Кермон** уточнює і конкретизує ознаки революцій: революція завжди спрямована проти пануючого режиму; революція призводить у дію натовп, який ототожнює себе з народом; якщо революційна ініціатива належить меншості, то остання заявляє, що діє від імені всього народу або ж від гнобленого чи мажоритарного класу.

Класифікація революцій: політична революція на рівні держави; революції, перед якими стоять завдання перетворення суспільства; революції як продукт розпаду багатонаціональної імперії або деколонізації, або, які створюють нову державу.

Функції революцій. Позитивні і негативні результати революцій. До **позитивних** відносимо: можливість справедливішого перерозподілу національного продукту; подолання синдрому покірності у громадян; скидання надмірної соціальної напруги; катарсис, вихід назовні пригноблених почуттів і потреб; стимулювання до зміни і розвитку; ротація, оновлення політичної еліти; набуття громадянами навичок самоорганізації та боротьби за свої права, розвиток громадянського суспільства; подача сигналів зворотнього зв'язку керуючим системам суспільства; висування конструктивних гасел та ідей, які призводять до позитивних змін.

Ш.Ейзенштадт доповнює цей перелік: насильницька зміна існуючого політичного режиму, основ його легітимності та його символіки; радикальний розрив із минулим; внесення змін у моральність і виховання, творення або породження нової людини.

Негативні зміни у вигляді небезпек, що породжують революції: небезпека того, що у кривавій боротьбі за соціальну справедливість жертви перевершать допущену соціальну несправедливість; небезпека втрати навичок соціальної дисципліни та відповідальності; небезпека неконтрольованого соціального вибуху і насильства; небезпека ескалації емоцій і ворожих почуттів серед громадян; небезпека хаосу і анархії; небезпека приходу до влади кар'єристів і маніпулянтів, демагогів; небезпека виходу громадських акцій за рамки закону і сповзання до охлократії; небезпека застосування насильства владою, перехід до диктатури; небезпека застосування насильства опозицією, перехід до революційної диктатури; небезпека маніпуляцією масами за допомогою привабливих, але популістських, гасел.

Державний переворот – раптове неконституційне захоплення влади, незаконна зміна правлячої еліти загалом. Синонімом державного перевороту може бути **путч**: повалення законної влади, уряду, за допомогою армії. **Реставрацією** називають процес політичних змін, спрямованих на

відродження способу правління (політичного режиму), раніше зліквідованого революцією або державним переворотом.

Перегляд конституції. Процедура одночасного ревізування основоположного закону держави застосовується як політико-юридичний інструмент, який допомагає розпочати процес мирної зміни віджившого політичного режиму.

Елізабет Ноель-Норман, оцінюючи стан суспільства під час змін, звертає увагу на «спіраль мовчання». Перший напрям аналізу політичних змін – виокремлення **домінуючого** чинника, який їх обумовлює. Послідовники детерміністського підходу інтерпретують політичні зміни як *лінійний процес*. Перший підхід: основна причина соціального і політичного розвитку – розвиток економіки (У. Ростоу, С. Ліпсет і ін.). Другий підхід: *основний чинник – зміна в системі цінностей, моделях поведінки, ступені політичної участі населення* і т.д. (Д. Ептер, К.Дойч, А.Інкельс і ін.). Третій підхід: *основна причина політичного розвитку функціональна диференціація усередині суспільної системи в цілому і політичної зокрема* (Т. Парсонс і ін.).

Політичні зміни як нелінійний процес Представники другого напрямку аналізу політичного розвитку виходять з нелінійного розвитку, з можливістю досягнення різних результатів (Г. Алмонд, Р. Пауелл, С. Гантінгтон, Б. Мур, Р. О'Доннел, Ф. Шміттер, А. Пшеворські і ін.).

С.Гантінгтон відзначав, що основним чинником політичного розвитку є ступінь інституціоналізації інтересів і специфіка політичних інститутів в тій або іншій країні. **Л. Пай** розглядав політичний розвиток як *становлення інститутів і виховання громадян*. **Г. Алмонд і Р. Пауелл** запропонували *концепцію еволюції політичних систем*, засновану на трьох показниках: а) зростання субсистемної автономії; б) збільшення структурної диференціації; в) культурна секуляризація.

2. Теорії модернізації: складання концепту. П. Штомпка, що модернізація можлива в трьох ключових вимірах. У загальному сенсі модернізація – це синонім усіх прогресивних соціальних змін. Другий сенс – ідеї модернізації є тотожними «сучасності». Сюди належать класичні теорії модернізації (ранні теорії модернізації), (О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгайм, Ф. Тьонніс та ін.). Третій сенс відноситься до існування відсталих та слаборозвинених суспільств (незахідних суспільств) направлених на те, щоб наздогнати найбільш розвинуті країни (модернові країни), які співіснують з ними в одному історичному часі, в рамках єдиного глобального (всесвітнього) суспільства. Теоретичні підходи, які сформувалися на підґрунті класичних теорій соціальних змін, відомі як теорії *модернізації, неомодернізації та конвергенції*. Водночас пізні теорії конвергенції (демократичної трансформації)

вже не нагадували стале транслювання еволюціоністських ідей, радше навпаки, під дією щільної критики змінювали вектори власного методологічного розвитку, в першу чергу у напрямку технологічного детермінізму (мається на увазі сукупність концептуальних гіпотез, які досліджують залежність між домінуючими технологіями в суспільстві та появою «синдрому сучасності»). Головні положення критики **імітаторських моделей** полягали у: відсутності адекватного розуміння специфіки різноманітних суспільств і характеру духовних цінностей, що склалися в суспільстві; недооцінці значення підтримки стабільності і єдності суспільства; недооцінці ролі культурної і історичної спадщини; неможливості врахувати і пояснити той факт, що вплив розвинених країн на нерозвинені у ряді істотних відносин виявляється негативним, що веде до посилення залежності і відсталості, до «контрмодернізації», зростання архаїчних, застійних і деградуючих компонентів. В своїй негативній функції традиція виявилася не надбанням ще неподоланого минулого, а навпаки, продуктом сучасності, негативною реакцією на її згубне вторгнення і руйнування умов буття значних верств населення;• ігноруванні важких соціальних наслідків, зумовлених посиленням в суспільстві, що розвивається, соціальної нерівності, розшарування і погіршення становища мас, а також чинника підтримки стабільності та єдності, консолідації суспільства на єдиній соціокультурній основі. «Відкат» від модернізації є природним засобом самозахисту суспільства (народу, нації, культури) від руйнівної дії західної моделі.

Другим етапом розвитку теорії модернізації став етап істотного переосмислення підданих критиці євроцентричних еволюційних. Другий етап розвитку теорій модернізації, умовно має два напрями: «консервативний» та «ліберальний». Представники «консервативного» напрямку (С. Гантінгтон, Дж. Нельсон, Х. Лінц та ін.) вважали, що головною проблемою модернізації є конфлікт між мобілізованістю населення, його включенням у політичне життя та інституціоналізацією, наявністю необхідних структур і механізмів для артикуляції й агрегування їх інтересів. У свою чергу прибічники «ліберального» напрямку (Р. Дал, Г. Алмонд, Л. Пай та ін.) під основним змістом модернізації розуміли формування відкритої соціальної і політичної системи шляхом інтенсифікації соціальної мобільності й інтеграції населення у політичне співтовариство. Головним критерієм політичної модернізації вони вважали ступінь залучення населення в систему політичного представництва: характер і динаміка модернізації залежать від відкритої конкуренції вільних еліт й ступеня залучення пересічних громадян в політичний процес. Умовою успішної модернізації, на їх думку, було забезпечення стабільності й порядку й політичної мобілізації мас.

Третій етап характеризувався протиставленням сучасності та традиційності в суспільному розвитку. У рамках цього напрямку щодо можливостей перспектив модернізації Ален Турен формулює категоріальні історичні феномени «контрмодернізація» та «антимодернізація». **Контрмодернізація** як поняття повертало дослідницький фокус на простори історичної емпірики повоєнного періоду та повоєнного періоду. **Антимодернізація** проілюстрована активними протидіями процесу модернізації.

У відповідь на заклик відродити дослідження модернізації (Ш. Ейзенштадт, М. Леві) були запропоновані: «**теорії неомодернізації**» (Е. Тирикьян); «**теорії постмодернізації**» (Дж. Александер); «**теорії екологічної модернізації**» (Е. Гідденс, У. Бек).

Дослідники, визначивши теорії модернізації як концептуальне продовження раціональної теорії у широкому сенсі, згрупували їх у єдиний теоретично-парадигмальний континуум за двома напрямками: - інтерпретативні теорії діяльності та - теорії практичної раціональності. До *першого напрямку* вони віднесли: «класичні» інтерпретаційні теорії діяльності (концепція соціальної дії М. Вебера, загальна теорія дії Г. Зіммеля); «модерністські» теорії діяльності (теорія загальної системи дії Т. Парсонса, концепція типології дій Ю. Габермаса, дослідницька програма символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда, феноменологічна теорія соціальної дії А. Шюца, конструктивістська версія інтерпретативної програми П. Бергера та Т. Лукмана); сучасні інтерпретативні теорії діяльності (концепція драматургічної соціології І. Гофмана, програма етнометодологічного дослідження Х. Гарфинкеля, теорія структурації Е. Гідденса).

Другий напрямок дослідники наповнили такими теоретичними конструктами. «Класичні» теорії практичної (інструментальної) раціональності (концептуальні ідеї Дж. Бентама та Дж. С. Мілля, теорії класичної політекономії: політекономічна доктрина А. Маршала, теорія маржиналістської економіки Л. Вальраса, концепція колективної раціональності В. Парето). «Модерністські» теорії практичної раціональності (бігевіоралістська теорія Б. Скіннера, теорія соціального обміну Дж. Хоманса, теорія обмінів П. Блау, теорія ефективності Г. Емерсона). «Постмодерністські» теорії практичної раціональності (теорія колективних рішень Дж. С. Коулмена, концепція імітаційного моделювання еволюції поведінкових стратегій, теорія норм та колективної дії Дж. Елстера).

Вольфганг Цапф виокремлює **чотири мегашляхи** модернізаційного теоретизування. **1. «Теорія особливого шляху»**. Другий норматив полягає у тому, що політичні навантаження, проблеми національного розпаду, етнічних конфліктів, екологічні проблеми є фатальними бар'єрами на шляху

модернізації. Третій норматив полягає у розумінні «керованості» процесів модернізації та у тому, що країни, які намагаються наздогнати Захід вже втратили зиск від суперництва часів холодної війни. До класичних апологетів цього **теоретико-дискурсивного** напрямку відносяться представники «школи залежності» (Dependencia), світ-системного аналізу, аналізу світових систем та ін. «**Теорія перехрестя**» або модель шляхів, що розходяться. «**Теорія різних шляхів розвитку**». «**Теорія наступності базових економічних інститутів**». Отже, теорії модернізації являють собою колосальний дискурсивний масив, який включає оригінальні та інноваційні схеми, моделі, побудови, концепції, теорії.

Зміст модернізації і, як наслідок, утворення основ **сучасного суспільства**, спирається на наступні передумови. Приведення до одноманітності кодів внутрішньо національного спілкування, консолідація територіального, етнічного, мовного простору, що створює сприятливі умови для становлення нації-держави і політичної системи сучасного типу; проведення індустріалізації, що зумовить якісні зрушення у соціальній структурі, які вмотивують осучаснення політичної сфери; формування загальнонаціонального відновлюваного комплексу, здатного функціонувати у режимі само підтримки росту, підкріпленого об'єднаною транспортною та інформаційною інфраструктурами; урбанізація, яка сприяє появі міської культури як способу життя і стилів поведінки, що визначають спрямованість розвитку суспільства; зростання соціальної і територіальної мобільності населення як наслідок встановлення індустріальних форм господарської діяльності і, як наслідок, розмивання жорстких суспільних та інституціональних зв'язків традиційного типу; перетворення під впливом зазначених структурних зрушень політики в одну із сфер самореалізації особи, а індивіда - в автономного, самостійно мислячого і дієвого суб'єкта політичного процесу, вивільненого від обмежень замкнених груп; утвердження нових політичних інститутів, які починають діяти у режимі представництва всього розмаїття наявних у суспільстві інтересів.

Однією із найвагоміших складових теорії модернізації стало визнання залежності політичного розвитку від соціально-економічного зростання. Більшість авторів теорії модернізації 50-60-х років виходила з **ідеї технологічного детермінізму**. Вони вважали, що в основі суспільного розвитку лежить прогрес в економіці і технології.

Політична модернізація на першому етапі розвитку теорії зводилася до наступного: демократизація країн, що розвиваються, за західним зразком; зміна системи цінностей і способів легітимації влади.

Сприятливі і несприятливі чинники цього процесу в країнах, які розвиваються *Сприятливі*: успішний соціально-економічний розвиток країн

третього світу, а також активне співробітництво з розвиненими державами Західної Європи і США. *Несприятливі*: збереження елементів традиційного суспільства, небажання правлячих еліт поступитися своїми інтересами заради оновлення країни, неписьменність, відсутність раціональної свідомості у більшості населення, існування традиційних соціальних прошарків і традиційного сектора виробництва. **Критика і переосмислення теорії модернізації.** В кінці 70-х -90-х років ХХ ст. переосмислення теорії модернізації йшло двома шляхами: шляхом критики власне самої ідеї модернізації; шляхом подолання внутрішньої обмеженості модернізаторських концепцій. Процеси модернізації незахідних суспільств протягом всього ХХ століття проходили через подолання суперечностей, кризових станів і поворотних процесів. Такі процеси призвели до переосмислення ранніх незрілих теорій модернізації, заснованих на уявленні про універсальність шляху розвитку різних суспільств.

Основні напрями сучасної модерністської парадигми. Ліберальне спрямування. Прихильники (Р. Дал, Г Алмонд, Л. Пай і ін.) під основним змістом модернізації розуміли формування *відкритої* соціальної і політичної системи шляхом інтенсифікації соціальної мобільності і інтеграції населення в політичне співтовариство. Головним критерієм політичної модернізації вони вважали **ступінь залученості** населення в систему політичного представництва: характер і динаміка модернізації залежать від відкритої конкуренції вільних еліт і ступеня замученості пересічних громадян в політичний процес. Умовою успішної модернізації, на їх думку, було забезпечення стабільності і порядку за допомогою діалогу між елітою і населенням і мобілізація мас.

Консервативне спрямування. Представники (С.Гантінгтон, Дж. Нельсон, Х. Лінц та ін.) вважали, що головною проблемою модернізації є конфлікт між змобілізованістю населення, його включенням у політичне життя, з одного боку, і інституціоналізацією, наявністю необхідних структур і механізмів для артикуляції і агрегування їхніх інтересів - з іншого. **С. Гантінгтон** розглядає модернізованість політичних інститутів не у зв'язку з рівнем їхньої демократизації, а у залежності від їхньої стійкості та організованості.

Багато авторів, не заперечуючи важливість таких чинників, як технологічний прогрес, упровадження «західних» інститутів і норм, відзначають вторинність цих чинників і їхню залежність від пануючих в тому або іншому суспільстві соціальних відносин і соціокультурних цінностей.

Теорія «модернізації в обхід модерніті». Третій етап. Теорія «модернізації в обхід модерніті», тобто концепт політичного розвитку, заснована на збереженні соціокультурних традицій без нав'язування чужих (західних)

зразків (А. Дель-Мальок, А. Турен, С. Гантінгтон, Ш. Ейзенштадт і ін. В рамках концепції не заперечується універсальність суспільного і політичного розвитку. Разом з тим принцип універсалізму поєднується з **партикуляризмом** (політичною роз'єднаністю окремих частин держави), а їх органічний синтез розглядається як запорука успіху модернізаційного процесу. Модернізація розглядається як процес, що саморозвивається, залежний не тільки від діяльності політичних еліт, але й від впливу об'єктивних обставин і поведінки рядових членів суспільства.

Неможливість уподібнити ендогенні соціокультурні цінності Сходу цінностям «модерніті» змусили теоретиків модернізації просуватися далі у напрямі визнання соціокультурної специфіки і традицій як самостійного чинника модернізації. **Ш. Ейзенштадт** вважає, що відбулося усвідомлення того факту, що руйнування старого не обов'язково сприяє виникненню нового і супроводжується ним. Як показує практика, традиція і сучасність можуть взаємодіяти в трьох формах: **симбіоз** - як мінімальна взаємодія, за якої підтримується відносно незалежне співіснування традицій і сучасності у взаємно ізольованих сферах, а це призводить до виникнення анклавів сучасних устроїв життя, оточених з усіх боків морем традиційності; **конфлікт культур** - модернізація проти традиційності; **синтез культур** - взаємне пристосування сучасності і місцевої специфіки, властивої кожної з країн, що розвиваються.

Відомий теоретик модернізації **А. Абдель-Мальок** наголошував на специфіці, властивій найрізноманітнішим суспільствам, яка проявляється як в ході їхнього зіткнення, так і в процесі модернізації, сприяв затвердженню концепції ендогенності в розвитку країн незахідного світу. Ця концепція має на меті використання творчого потенціалу, культурної спадщини і тих форм культури, які збереглися в способі життя різних народів. **Ш. Ейзенштадт** вважає, що нова парадигма модернізації ґрунтується на положеннях: значущості соціокультурних типів, що склалися як основ стійкості, самостійності суспільств; стійкості ціннісно-сміслових чинників в регуляції політичного і економічного життя; значною варіативністю інституційних, символічних, ідеологічних інтерпретацій, які різні суспільства дають реальним процесам модернізації. **Данкварт Растоу** визначає **ключові цілі модернізації**: національна єдність; стабільна влада; рівність. **Формування теорій структурної модернізації**, що має на увазі розвиток на основі єдності диференціації і інтеграції власне модернізаційних процесів та підтримка самобутності суспільства (Ш. Ейзенштадт і ін.)

На початку ХХІ ст. теорія модернізації все частіше поступається своїм провідним місцем у науковому і політичному світі Заходу новій парадигмі – **неолібералізму**. На відміну від теорії модернізації центральна теза сучасного

неолібералізму - «демократія – це тільки необхідна попередня або паралельна умова розвитку, а не його підсумок».

4. Моделі модернізації: політична практика. Модель класичної хаотичної модернізації (країни Західної Європи, США, Австралія). Модель можна характеризувати і як **органічну** модель через синхронність і органічність дозрівання умов і чинників модернізації у вигляді економічних, соціальних, правових, політичних і культурних передумов.

Протяжність процесу модернізації в часі - він продовжувався протягом п'яти століть (XIV-XIX), що зумовило його поступальність, еволюційність і відносну стійкість. Синхронне перетворення всіх сфер суспільного життя зажадало наявності стабілізуючих чинників. Чинником стабілізації виступила система соціальних амортизаторів, які формувалася за рахунок надприбутка, який вивозився з колоній і розподілявся між різними групами населення. Найважливішими елементами, що прагнули зрівноважити надмірно диференційоване суспільство, були релігія (особливо протестантизм), розвинені культурні традиції, що сприяли виробленню культури консенсусу і розвитку.

Модель запізнлої модернізації і неорганічної (Японія, Бразилія, Аргентина, балканські країни, Іспанія). Розвиток модернізаційного процесу відрізнявся відсутністю розвиненого ринку, громадянського суспільства, правової держави. Влада носила авторитарний характер. незрілість економічних передумов компенсувалася і врівноважувалася надмірним впливом політичних чинників. Генераторами змін стають держава, її лідери. Незрілість або відсутність певних передумов модернізації визначають особливу логіку, стратегію і темпоритм перетворень.

Сучасний досвід запізнлої модернізації країн Південної Європи (Іспанії, Португалії) дозволяє виявити ряд її закономірностей. Перехід до сучасного суспільства починався з вирішення фундаментальних політичних питань: формування державних інститутів, укладання конституції, визначення загальних принципів національно-державного устрою; питання економічної модернізації вирішувалися тільки після врегулювання політичних проблем; послідовність і темпоритм проведення модернізації регулювалися авторитарним політичним режимом; концентрація ресурсів в руках авторитарного режиму дозволяла успішно вирішувати задачі, що дісталися у спадщину від різних історичних етапів.

Особливість модернізувати суспільство в Іспанії в тому, що у якості домінуючої виступила політична модернізація, а не економічна. В умовах відсутності розвиненої демократичної політичної культури в Іспанії лібералізація соціальних відносин загострила ситуацію в суспільстві, посилила політичне протистояння різних політичних сил.

Форсована модель модернізації (країни Південно-східної Азії: Південна Корея, Сінгапур, Тайвань)

Модель показала себе достатньо ефективною, вона застосовувалася в країнах, де перетворення проводилися тоталітарними і авторитарними режимами в обмежені терміни (30-35 років). Політичні режими не тільки були ініціаторами реформ, але й забезпечували стабільність, правопорядок, оберігаючи загал від конфліктів. Реформи за такої моделі починалися із перетворювань в одній із галузей економіки – сільському господарстві.

Країни Південно-східної Азії пробивалися на світовий ринок в тих галузях, які були вже монополізовані західними компаніями (радіоелектроніка, суднобудування, текстильна промисловість і т.д.). Проте досвід форсованої моделі також знаходить ряд проблем. Одна з них полягає в необхідності подолання постійно виникаючої суперечності між ринковою економічною системою і тоталітарним або авторитарним режимом. Інша проблема модернізації в рамках форсованої моделі полягає в наявності розвиненої культурної традиції, яка спроможна компенсувати відсутність деяких цивілізаційних передумов модернізації і допомогти суспільству успішно адаптуватися до постійних змін в умовах ринку і конкуренції.

Розвинена культурна традиція дозволяє навіть країнам Сходу ефективно трансформуватися в сучасні суспільства, інтегрувати індивідуалістично орієнтовані цінності, зберігаючи прихильність національним формам організації економічного, соціального і політичного життя.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте політичні зміни як лінійний процес
2. Проаналізуйте основні напрями сучасної модерністської парадигми
3. Дайте коротку характеристику теоріям модернізації
4. Опишіть кризи політичного розвитку

ТЕМА 19. Демократизація як глобальний процес: етапи, моделі і стратегії транзиту у політичній теорії (2 год.)

Зміст

1. Глобальна демократизація: способи інтерпретації
2. Теорія «хвиль демократизації» (С.Гантінгтон, Ф.Шміттер)
3. Стратегія і чинники демократичного транзиту
4. Теоретичні моделі транзиту
5. Чинники консолідації та стабільності суспільства в умовах транзиту
6. Демократизація в умовах становлення нового світового порядку

Список використаних джерел

1. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: підручник. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. 2017. 203 с.
2. Вонсович С.Г. Окреслення інституціонального ландшафту політичного транзиту в Україні. *Політологічний вісник*: зб. наук. праць. Київ: 2014. Вип. 73. С. 304–313.
3. Вонсович С. Дескрипція засад політичної транзитології. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2013. Вип. 6-7. С. 26-32.
4. Вонсович С.Г. Спектральне застосування методологічних підходів у дослідженні перехідних (транзитивних) процесів посткомуністичних, порадянських суспільств *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 2020. Вип. 14. С. 90–96.
5. Вонсович С.Г. Вектори трактування політичного процесу в політичній науці *Політикус*. 2021. № 5. С. 7–12.
6. Гантінгтон С. Політичний порядок в мінливих суспільствах. / переклад Цимбал Т. Київ: Наш Формат. 2020. 448 с.
7. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
8. Милосердна І.М. Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір. *Актуальні проблеми політики*. № 61. 2018. С. 67-76
9. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і докринальний підходи: підручник: у 2-х т. /за заг. Ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів: Новий світ - 2000, 2016. Т. 1. 516с.
10. Andersen D. «Comparative Democratization and Democratic Backsliding: The Case for a Historical-Institutional Approach.» *Comparative Politics*, vol. 51, no. 4, 2019, pp. 645–663.
11. Che A., Adekola O. G. Incoherent democratization and inter-state belligerence: contemporary evidence. *International Journal on World Peace*, 2016. 33(3), 7–35.
12. Flockhart T., Korosteleva A. War in Ukraine: Putin and the multi-order world, *Contemporary Security Policy*, 2022, 43:3, pp.466-481
13. Miller L. E., et al. «Democratization and Democracy Promotion: Trends, Theories, and Practices.» *Democratization in the Arab World: Prospects and Lessons from Around the Globe*, RAND Corporation, 2012, pp. 9–34.
14. Norris P., Inglehart R. Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 554 с.
15. Thompson DF. Democratic Theory and Global Society. In: Restoring Responsibility: Ethics in Government, Business, and Healthcare. Cambridge: Cambridge University Press; 2004. p. 318–336.

Глобальна демократизація: способи інтерпретації. Демократизація - процес, що протікає між двома полюсами: свободою й обмеженнями. Сучасна політична теорія виділяє сукупність зовнішніх обставин, що впливають на хід суспільно-політичних трансформацій: поширення в сучасному світі нормативного ставлення до демократії як до декларованого ідеалу й мети передбачуваних суспільних перетворень; виникнення нового міжнародного інституціонального середовища демократизації; значний культурний вплив держав вестернізованої гілки цивілізаційного розвитку; розширення демократичних прав і свобод, які реально відбувається в багатьох країнах світу; доведення в 80-90-і роках ХХ ст. в деяких країнах економічної неефективності авторитаризму й делегітимація альтернативних (авторитарних) моделей розвитку; руйнація біполярної міжнародної системи; утворення міжнародного

контексту, що специфічно сприятливий для стимулювання переходу від авторитаризму до більш демократичних форм правління.

Демократизація суспільства – це певна спрямованість політичного процесу, яка характеризується розширенням прав і свобод громадян та їх організацій, участю народу в політичному житті і його впливом на прийняття політичних рішень, посиленням контролю з боку суспільства за діяльністю держави, забезпеченням вільної конкуренції різних політичних сил, ідеологічного і політичного плюралізму. Американський політолог **Сенфорд Лакофф** виокремив історичні моделі становлення демократії: **революційний, еволюційний, нав'язаний ззовні, демократична трансформація, що здійснюється згори.**

Дві парадигми: транзитологи й регіоналісти *Міжнародний фактор* став у центрі дискусії в порівняльній політології між *транзитологами* (Л. Вайтхед і Ф. Шміттер), з одного боку, і *регіоналістами*, особливо пострадянологами (В.Банс) – з іншого. Питання полягало в тому, чи коректно взагалі порівнювати між собою перехідні періоди відповідно в Південній Європі, Латинській Америці (Південь - Португалія, Іспанія, Греція) і в Східній і Центральній Європі (Схід - колишній СРСР, країни Східної й Центральної Європи).

На думку *В. Банс* міжнародний фактор завжди відігравав значнішу роль у перетвореннях на Сході, насамперед у Росії й колишньому Радянському Союзі, ніж на Півдні. Справа в тому, на Півдні, в умовах стабільної міжнародної обстановки, коли міжнародні інститути, регіональні й світові держави були готові сприяти зм'якшенню труднощів переходу, питання про інтеграції у світову економіку було вже давно вирішеним. Перетворення ж на Сході розгортаються в міжнародній системі, яка сама перебуває в перехідному стані - катастрофа комунізму зруйнувала й світову, і внутрішньорегіональну системи.

Транзитологічна парадигма інакше інтерпретує вплив міжнародного фактора. *Ф. Шміттер* і *Л. Вайтхед* виділяють чотири аналітичні категорії опису способів, за допомогою яких здійснюється вплив міжнародних факторів на внутрішньополітичний результат: *контроль, дифузія, згода, «приручення».*

Вплив міжнародного середовища може виступати в таких варіантах: *пряме примушення, переконання, використання системи різних стимулів.*

Уніфікація політичної карти світу або диверсифікованість демократії . Два підходи до пояснення феномена глобальних поставторитарних змін: чи буде автократія змінена демократією?; яким типом демократії буде змінена автократія?

Відповідно до **другого підходу**, процес демократизації трактується як *диверсифікованість* демократії, як розширення розмаїтості демократичних варіантів розвитку. *Г. Вайнштейн* відзначає, що весь досвід трансформаційних

процесів підтверджує правомірність й необхідність розгляду «глобальної демократизації» в такій площині.

2. Теорія хвиль С. Гантінгтона. Циклічна модель глобальної демократизації.

С. Гантінгтон характеризував процес переходу авторитарних режимів до демократії як третю хвилю демократизації. Головним змістом є поширення демократичних принципів й інститутів у значній групі країн. Запропонована періодизація процесу світової демократизації починається з поширення й утвердження демократичних принципів з ХІХ ст. як перший етап, а закінчується поширенням ліберальних ідей на Південну Європу й Латинську Америку, а потім на ряд країн Азії, Центральної й Східної Європи та СРСР.

Демократизація як циклічний процес. Концепція «*третьої хвилі*» демократизації була розроблена С.Гантінгтоном під впливом роботи О. Тоффлера «Третя хвиля», у якій розглядаються зміни у всіх сферах соціального життя, породжені електронною й інформаційною революціями. У роботі «Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ століття» С.Гантінгтон дав розгорнуту й цілісну картину змін, що відбуваються в сучасному світі, проаналізувавши передумови, хід і перспективи переходу від тоталітаризму й авторитаризму до демократії. Для опису глобальних політичних змін він уводить поняття «*демократична хвиля*» (або «хвиля демократизації»):

Хвиля демократизації є перехід групи країн від недемократичних режимів до демократичних, що протікає в певний період часу й по чисельності істотно переважаючий ті країни, у яких за цей же період часу розвиток протікає в протилежному напрямку. Ця хвиля включає також *лібералізацію* й часткову *демократизацію* політичної системи. Однак одночасно з демократизацією відбуваються зворотні процеси. Ці етапи в історії Гантінгтон називає «*зворотньою хвилею*» (або «хвилею відкату від демократизації» –«reverse wave»). Отже, демократизація розглядається як *циклічний* процес.

С. Гантінгтон виокремлює наступні хвилі демократизації: перша тривала хвиля демократизації (1828-1926), перша хвиля відкату (1922-1942). Друга коротка хвиля демократизації (1943-1962), друга хвиля відкату (1958-1965), третя хвиля демократизації, яке почалася з демократичної революції (1974) у Португалії.

Перша хвиля демократизації починається від американської та французької революцій, проте поява сучасних демократичних інститутів є феноменом ХІХ ст. **Умовними критеріями** його виступають: поступове поширення виборчого права серед більшості дорослого населення **із зменшенням та ліквідацією** майнового цензу; становлення і розвиток відповідальних представницьких інститутів та підзвітних їм виконавчих органів. Перша

хвиля відкату умовно починається 1922 року, з маршу Муссоліні на Рим і захопленням влади та встановленням фашистської диктатури. **Друга хвиля демократизації** починається під час Світової війни 1939-1945 рр., а становлення демократії визначається перемогою над фашизмом, нацизмом і перемогою антиколоніального руху. До початку 60-х друга хвиля демократизації себе вичерпала. **Починається друга хвиля відкату** від демократизації. 1967 року у Греції в результаті воєнного перевороту постала воєнна диктатура «чорних полковників». Хвиля відкату охопила значну кількість країн третього світу, у яких у наслідок воєнних переворотів або узурпації влади правлячою елітою утворилися авторитарні режими, багато з яких мали відверто диктаторський характер.

Третя хвиля демократизації починається з руйнування авторитарних режимів в Греції (1974), Португалії (1975) і Іспанії (1977), потім вона захоплює Латинську Америку (Домініканська Республіка - 1975, Гондурас - 1982, Перу - 1988), деякі країни Азії (Туреччина - 1983, Філіппіни - 1986, Південна Корея - 1988) і, нарешті, «валом» обрушується на Східну Європу (Угорщина, Польща, Чехословачія, Болгарія - 1989, росія, Україна - 1991 і т.д.)

Концепція третьої хвилі демократизації засновується на таких передумовах: перехід до демократії в різних країнах потрактовується як глобальний процес; глобалізація процесу демократизації полягає у тому, що жодна країна не може не перебувати поза впливом загального демократичного руху; відносна стійкість демократичних орієнтацій, демократія розглядається як самоцінність; різноманіття форм демократичного порядку породжує подвійну задачу: з одного боку, захист і оновлення європейського лібералізму, з іншого - формування толерантності до інших форм демократичного устрою; демократичний процес набуває вигляду синусоїди: можливість зворотного руху і подальшої, четвертої хвилі демократизації в світі, розвиток нових форм демократії; формується переконання в непереборності руху до демократії в різних країнах.

С. Гантінгтон виділяє п'ять загальних **умов** третьої хвилі демократизації, що визначали глобальний демократичний процес у 1970-1980-е роках: криза легітимності авторитарних і тоталітарних систем; зростання світової економіки у 60-і роки, а також зростання освіти і збільшення міського середнього класу; зміни в доктрині католицької церкви в 60-і роки; поворот політичного курсу провідних світових політичних сил; демонстраційний ефект, посилений новими засобами міжнародної комунікації.

С. Гантінгтон не виключав можливості зворотної хвилі авторитаризму в світі. Причинами цього є: труднощі в молодих демократіях, які набувають системного характеру; світова, регіональна, національна, економічна

криза; перехід до авторитарного правління однієї з демократичних держав, що може викликати ефект «снігової кулі» в інших країнах, які входять в орбіту їх впливу; розчарування провідних впливових елітних груп у демократичних цінностях; соціальна і політична напруга, що виникає при здійсненні безлічі реформ у стислий час; порушення законності і правопорядку в наслідок тероризму, повстанських рухів, дій опозиції; зовнішня загроза.

Концепція хвиль П. Шміттера. П. Шміттер виділяє **чотири хвилі** глобальної демократизації. Відмінна позитивна риса цієї періодизації - виокремлення періоду після Першої світової війни як окремої хвилі демократизації.

Три групи транзитологічних моделей. Транзитологічні моделі можна умовно поділити на три групи: **оптимісти (Д. Растоу, С. Гантінгтон)** - з теорією переходу до демократії; **песимісти (Х. Лінц)** - з теорією розпаду демократичних режимів; **помірковані песимісти (Г. О'Доннелл)** - з теорією делегативної демократії.

Теоретичні моделі транзиту: Концепція Д. Растоу. Д. Растоу вважає, що будь-який перехід до демократії починається і здійснюється під зовнішнім впливом, що простежується у різноманітних формах (військові дії, різноманітні контакти і т.д.). Демократичний перехід повинен починатися лише з набуттям країною національної єдності і національної ідентичності. Сам перехід включає: «підготовчу фазу»; «фазу ухвалення рішень»; «фазу звикання».

Концепція А. Пшеворського. Адам Пшеворський характеризує перехід до демократій і саму демократію як «царство невизначеності», оскільки вона не спроможна окреслити майбутнє. Головна риса сучасної демократії - її **консолідованість**, тобто гарантія визначеності демократичних процедур. Він виділяє два періоди процесу переходу до демократії: *лібералізацію*, яка характеризується нестабільністю і різноспрямованістю внутрішніх процесів; її результатом стає або посилення існуючого авторитарного режиму, або перехід до першої стадії наступного періоду. *Демократизацію*, яка включає стадію вивільнення від авторитарного режиму і стадію конструювання демократичного правління.

У процесі демократизації він вирізняє **демократизацію держави** як процесу, що торкається політичних інститутів і **демократизацію режиму** як процесу, що стосується сфери соціальних відносин, які відбуваються паралельно, але в той же час впливають один на одного. Велике значення, на думку А. Пшеворського, в перехідний період відіграє **опозиція**.

Політолог виокремлює **п'ять можливих варіантів** розвитку ситуації. За будь-якої ситуації, надзвичайно важливим є встановлення **пакту між усіма діючими політичними** силами. Аналіз проблеми трансформації політичного

режиму Пшеворський здійснює з використанням теорій ігор і раціонального вибору. Кожна з фаз демократизації є грою чотирьох політичних груп: тверді консерватори, реформатори, помірковані і радикальна опозиція. Перехід являє собою ланцюг послідовних ігор цих чотирьох акторів і може закінчитися status quo: диктатурою, твердою диктатурою, пом'якшеною диктатурою, повстанням, демократією без гарантій і демократією з гарантіями.

Моделі демократизації С. Гантінгтона. Гантінгтон виокремлює три варіанти демократизації країн «третьої хвилі». **«Трансформація».** Уряд має бути сильнішим за опозицію, оскільки повинен відігравати провідну роль у процесі переходу. Останній складається з п'яти основних фаз, чотири з яких припадають ще на авторитарний режим: поява реформаторів; прихід їх до влади; лібералізація; **«зворотна легітимність»** - заміна реформаторів консерваторами; власне демократизація, за якої відбуваються перемовини із опозицією. Гантінгтон наголошує, що після проходження четвертої стадії демократизацію можна вважати практично незворотною. Проте за невеликого проходження п'ятої фази процес може завершитися поверненням до попереднього стану.

«Заміна». Цю модель характеризує цілковитий розрив з минулим і остаточний відхід колишніх правителів з політичної арени. Уряд формують консерватори або він являє особисту диктатуру вождя. Процес переходу складається із трьох фаз: боротьби опозиції, руйнації старого режиму і боротьби після розпаду режиму. **«Трансрозстановка» (або вивільнення).** Це змішаний варіант транзиту, за якого процес демократизації здійснюється в результаті сумісних дій еліт і опозиції.

С. Гантінгтоном виокремлено **п'ять моделей сучасної демократизації в історичному контексті: циклічна модель; модель «другої спроби»; модель «перерваної демократії»; модель прямого переходу; модель деколонізації.**

Як підсумок транзиту С. Гантінгтон виділяє варіанти результату процесу демократизації: зависання країни між авторитаризмом і демократією, коли немає можливості зробити певний вибір на користь якого-небудь із режимів; прагнення до нових спроб демократизуватися; переривання демократичного процесу; прямий перехід від стабільного авторитаризму до стабільної демократії; затвердження демократії у наслідок деколонізації і т.д.

Шестиетапна концепція Р. Кортарело. Іспанський політолог Р. Кортарело запропонував модель переходу до демократії. Головні роль в ній відіграють політичні, ідеологічні та культурні чинники. Сам процес переходу займає шість етапів: **криза диктатури; принципова модифікація етично-правових засад взаємовідносин між особою і державою; усунення від управління старих кадрів і заміна символіки колишнього режиму;**

«перший консенсус: угода щодо минулого»; «другий консенсус: встановлення тимчасових норм для обговорення, в атмосфері свободи, норм остаточних»; «третій консенсус: остаточне визначення правил гри нового режиму».

Авторитарний транзит Ф.Шміттера: диктабланда і демокрадура. О'Доннелл і Ф. Шмітгер виділяють фази лібералізації і демократизації, а також додається ресоціалізація: **лібералізація** - процес інституціалізації громадянських свобод, але без зміни владного апарату, результатом чого стає побудова так званої «опікунської демократії», тобто контроль частіше всього військового апарату над демократичними інститутами; **демократизація** - інституціалізація демократичних норм і правил, успішність якої залежить від демонтажу колишнього авторитарного режиму і свідомого вибору політичними силами демократичних інститутів; відбувається зміна всієї структури політичної влади і підготовка вільних виборів змагань, які формують основу демократичної політичної системи; **ресоціалізація** - засвоєння громадянами нових демократичних норм і цінностей унаслідок їх адаптації до нових соціально-політичних умов.

Шміттер вважає, що крім руху суспільства або до автократії, або до демократії, існує, принаймні, ще дві інші можливості: **гібридний режим** та **стійка, але неконсолідована демократія**. Якщо відбувається *лібералізація без демократизації* утворений гібридний режим називається **диктабланда** (dictablanda), якщо ж проводиться демократизація без лібералізації - **демокрадура** (democradura). Ф. Шміттером описана модель **неконсолідованої демократії** як режиму, що встановлюється після смерті автократії.

Делегативна демократія Г. О'Доннелла. Г. О'Доннелл розробив теорію **делегативної демократії**. Делегативна демократія є проміжним режимом, що перебуває між авторитаризмом і представницькою демократією. Г.О'Доннелл виділяє **п'ять необхідних критеріїв консолідації демократичного режиму**: наявність політичної демократії (поліархії за Р. Далем; соціальні і політичні актори; звична політична практика повинна підтримувати «процедурний консенсус» на визнання не окреслених наперед результатів чесних і змагальних виборів; такий комплекс політичних відносин повинен узгоджуватися з розширенням подібних демократичних правил на інші сфери соціального життя; політичні еліти повинні підпорядкувати себе розподіленню між публічною і приватними сферами.

Невизначеність процедур і результатів транзита. Концепція «авторитарної ситуації». Підсумком транзиту не обов'язково стає консолідована демократія. Це зумовлено тим, що крім вказаних характеристик, політичний транзит володіє і такою істотною особливістю, як **невизначеність**

його процедур і результатів.

Цю обставину можна пояснити за допомогою *класифікації переходів*, яку запропонували американські дослідники **Тері Лінн Карл і Ф. Шміттер**. Розглядаючи варіанти переходів в країнах Латинської Америки, Південної і Східної Європи, вони виділяють як підстави для класифікації: а) переважаючий тип акторів; б) основні стратегії, до яких вони вдаються. Дослідники виділяють чотири моделі трансформації: **пакт; реформа; революція; «нав'язаний» перехід, або «накладання».**

Автори виокремлюють **чотири ідеально типові моделі** постперехідної демократії залежно від домінуючих центрів влади і характеру ухвалення політичних рішень: **корпоративна модель, консоціальна модель, популістська модель, електоральна модель.**

Концепція розпаду демократичних режимів Х.Лінца Х. Лінц розробив концепцію **розпаду демократичних режимів**. Вихідним станом режиму є неконсолідована демократія. Лінц виділяє такі процеси, які сприяють цьому: поява проблем, які неможливо водночас розв'язати і криз, зумовлених цими проблемами; відмова уряду від завоювань демократії, втрата ним реальної влади; зміцнення нелояльної до режиму опозиції, поширення її впливу на нейтральні верстви населення і помірковану частину опозиції; роль політичного насилля в ході розпаду демократії, поступова втрата урядом монопольного володіння органами державного силового примусу і т.д., а також наступні проблеми, зумовлені редемократизацією і набуттям нової політичної рівноваги.

Лінц вважає, що можливі **п'ять вірогідних шляхів краху** демократичного режиму: неконституційна заміна демократично вибраного уряду; захоплення влади коаліцією з представників недемократичних структур правління; встановлення нового авторитарного режиму; не утворюються нові політичні інститути; перехід влади до рук добре зорганізованої нелояльної опозиції; перехід влади, який зумовлений жорстким протистоянням демократичного уряду; високого ступеня суспільно-політичної мобілізації.

Концепція авторитарної ситуації розроблена Х. Лінцем і визначена як явище, що вирізняється від цілком інституціоналізованого і консолідованого авторитарного режиму. Х. Лінц вважає, що в рамках авторитарної ситуації успішні уряди можуть управляти суспільством і економікою, поєднуючи адміністрування, маніпулювання, арбітражні рішення і кадрові перестановки, продовжуючи існування цієї ситуації і залишаючи політичний вакуум в майбутньому.

Важливе значення має **імітаційний** характер авторитарної ситуації, за якого існуючі демократичні інститути лише прикривають реальні механізми ухвалення рішень. Організаційну основу таких взаємостосунків складає

клієнтизм. Лінц вважає, що для переходу від авторитарної ситуації до авторитарного режиму необхідно забезпечити «формулу легітимності».

Стартові умови транзиту: три типи недемократичних режимів (Х. Лінц, А. Степан). Транзитологи зазначають, що при переході до демократії незалежно від результату важливими є два чинники: тип недемократичного режиму, від якого починається процес перетворень; послідовність демократичних реформ.

Хуан Лінц і Альфред Степан вирізняють три типи сучасних недемократичних режимів, що є вихідними точками демократичних трансформацій: тоталітарний; авторитарний; посттоталітарний. Характер посттоталітарного суспільства, а також його конкретного різновиду, що виникає в тій або іншій країні, залежить від двох обставин: а) який вид тоталітаризму панував в країні, на зміну чого приходить посттоталітарне суспільство; б) які суспільно-політичні сили здійснюють руйнування тоталітаризму, його заміну іншими порядками, хто є гегемоном усередині цих сил, які цілі він при цьому ставить.

Четверта хвиля транзиту. Невідповідність транзитологічної парадигми реаліям посткомуністичних трансформацій докладно проаналізував у своїй статті «Четверта хвиля демократизації та диктатури: неузгоджені переходи в посткомуністичному світі» **Макфол**. Аналізуючи в межах усталеного в транзитології процедурного підходу процес переходів, що відбуваються у посткомуністичному світі, він звернув увагу на його наступні особливості.

По-перше, посткомуністичні трансформації *одночасно демонструють як переходи до демократії, так і переходи до автократії*. По-друге, Макфол підкреслив, що демократичні трансформації в посткомуністичному світі мали не еволюційний характер, а *революційний*. По-третє, на думку Макфола посткомуністичні трансформації спростовують уявлення про обов'язкові процедури переходів до демократії. Макфол охарактеризував посткомуністичні переходи як «неузгоджені». По-четверте, найбільш сприятливі умови для розвитку демократичного процесу у країнах Південної Європи та Латинської Америки створювалися тоді, коли співвідношення сил між політичними супротивниками було рівноважним. Натомість у посткомуністичних країнах *демократія встановлювалася тоді, коли в момент переходу перевага сил була на боці демократичної опозиції*.

Німецький дослідник **Клаус Оффе** попередив, що посткомуністичні трансформації нестимуть у собі гострі проблеми, які не знали ранні переходи. До таких він відніс: *реформування економіки; розбудову національних держав*. Ці проблеми, резюмував Оффе спричиняють «потрійний перехід»: 1) до політичної демократії, 2) до ринкової економіки, 3) до національної

державності. Хуан Лінц і Альфред Степан висловили думку, що для наукового аналізу варто розмежувати проблеми створення державності та формування нації, оскільки ці процеси, хоча й перетинаються, але є «концептуально й історично різними». У контексті структури транзитивних процесів проблему формування політичних (громадянських) націй докладно проаналізував **Тарас Кузьо**, присвятивши їй статтю «Перехід у посткомуністичних державах: потрійний чи четвертий?». Кузьо зазначив, що трансформації постюгославських та пострадянських держав здійснюватимуться через «четвертий перехід»: до демократії; до ринкової економіки; до національної державності; до громадянської нації.

Демократизація в умовах становлення нового світового порядку. Світовий порядок визначається як узагальнена назва сукупності процесів, явищ, тенденцій розвитку та політичних практик, що визначають системні глобальні зрушення. Він втілюється через систему взаємовідносин діючих акторів сучасності та об'єктивних процесів, що можуть проходити безсуб'єктно. Світопорядок є *динамічною системою*, він має здатність до саморозвитку та проходить у своєму становленні фази хаосу (нерівноваги) і порядку (рівноваги). Після стадії порядку не обов'язково настає фаза хаосу. Зміни, що приводять систему до нового порядку (стану), можуть бути також і плавними. Асинхронна динаміка трендів світового порядку означає, що можливості їх прогнозування, централізованого управління та контролю обмежені. В пріоритеті моделі аналізу *мегатрендів* як стійких, довгострокових і охоплюючих весь світ тенденцій розвитку. Завдяки ним уряди, бізнес і громадськість мають можливість готуватися до змін і приймати стратегічні рішення, щоб ефективно впоратися з викликами та використати можливості, що надає світовий розвиток.

Для демократизації як тренду світопорядку характерна власна динаміка та ритм, що призводить до асинхронності політичних трансформацій у сучасному світопорядку. Вона, серед іншого, проявляється у такому: *асинхронність демократизації на рівні окремих регіонів і держав*. Розповсюдження демократичних режимів у світі не є однорідним. Сучасний економічний каркас світу, що трансформується в бік цифрової економіки, вимагає від політичних режимів прозорості та зрозумілості правил гри для залучення інвесторів та людського капіталу. Ці процеси не супроводжуються і не вимагають демократизації політичних інститутів як необхідної передумови. - *запозичення авторитарними режимами демократичних інституцій*. На тлі асинхронності тренду демократизації, самі **демократичні інститути поступово трансформуються** під впливом інших елементів світопорядку, як-от економічний каркас світу, розвиток інформаційно-комунікаційних систем,

міграційні потоки, тощо. Така трансформація спостерігається. *Децентралізація контролю за символічними полями та продукування політичних дискурсів. Пошук нових моделей публічної політики і вироблення консенсусу на тлі зростання поляризації та антагонізму.* Відповідно до концепції **агоністичної демократії** (Шанталі Муфф), консенсус у суспільстві можливий лише коли сторони конфлікту вважають себе належними до єдиного символічного простору, всередині якого й точиться конфлікт. *Криза політичного представництва і потреба у нових конвенційних форматах політичної участі.* Вибори, як найпоширеніший механізм політичної участі, все частіше сприймаються як несправедливі, а їх можливості як інструменту контролю обмежені. Поступово втрачають свою роль рушійних сил артикуляції політичних інтересів і політичні партії, членство у яких «знаходиться у третьому десятиріччі повільного та неухильного спаду». Онлайн-мережі стають новим політичним інститутом участі, формують нову політичну культуру, що в результаті відображається на характері функціонування політичних інститутів. *Трансформація розуміння громадянських і політичних свобод та «культурна контратака».* **П.Норріс та Р.Інглхарт** досліджують явище «культурної контратаки» як реакцію на такі зміни у суспільстві.

Питання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику демократизації в умовах становлення нового світового порядку
2. Обґрунтуйте стартові умови транзиту :три типи недемократичних режимів (Х. Лінц, А. Степан)
3. Розкрийте моделі і фази політичної трансформації

Тема 20. Світова політика (2год.)

Зміст

- 1.Теорія світової політики та її проблемні комплекси. Поняття «новий світовий порядок»
- 2.Теорія міжнародних відносин
- 3.Тенденції та специфіка міжнародних відносин ХХІ століття
4. Чинники детермінації сучасної світової політики
5. Аналіз моделей сучасної світової політики

Список використаних джерел

1. Брусиловська, О. Теорії міжнародних відносин у наукових дискусіях: уявний діалог між Оле Вейвером та Кнудом Еріком Йоргенсенем. *Міжнародні та політичні дослідження*, 2020. (33), С. 39–51.
2. Вонсович С.Г. Трансформації і мирне врегулювання конфліктів для України: спроба аналізу можливих викликів. *Гібридні загрози в сучасному світі : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 22 січня – 3 березня. 2024 року.* – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С.27-32
3. Вонсович С.Г. Політичний транзит у контексті синергетичного підходу. *Політологічний вісник: зб. наук. праць.* Київ: 2013. Вип. 70. С. 200–210.

4. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
5. Кукарцев О. Грамшанський поворот у теорії міжнародних відносин. *Гуманітарні візії*. Львів, 2019. Вип. 2. С. 33-37.
6. Міжнародні відносини та світова політика : підручник / кер. авт. кол. В. Ю. Крушинський ; за ред. В. А. Манжолі. Київ: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2010. 863 с.
7. Романюк Н. А. Еволюція підходів до розуміння гегемонії в теорії міжнародних відносин / Н. А. Романюк, М. Р. Пурій Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ, 2016. № 129. С. 34-47.
8. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків. : Право, 2016. 540 с.
9. Шергін С.О. Політологія міжнародних відносин. 2-ге видання, виправ. і доповн. / За наук. ред. В.А. Гошовської. Київ, Центр учбової літератури. 2019. 256 с.
10. Barnett, M. N. What is international relations theory good for? In R. Jervis, F. J. Gavin, J. Rovner, D. N. Labrosse, G. Fujii. *Chaos in the Liberal Order: The Trump Presidency and International Politics in the Twenty-First Century* 2018. pp. 8–21.
11. Mansbach, R. W. Integrating Normative Theory in Teaching International Relations. *International Studies Perspectives*, 2012.13(1), 10–12.

1. Теорія світової політики та її проблемні комплекси. Поняття «новий світовий порядок»

Світова політика є результатом взаємодії широкого кола політичних акторів, які володіють різними ресурсами. Рівні аналізу світової політики: **індивідуальний, рівень окремої держави, глобальний рівень**. Теорія світової політики розглядає *міждержавні* взаємодії як найістотніший компонент світової політики. Це призвело до диференціації світової політичної теорії на комплекси знань: *світову політику і теорію міжнародних відносин*. Модель міжнародних відносин, що склалася після укладення Вестфальського миру, називають **державно-центристською**.

Поняття «світова політика» і «міждержавні відносини» різняться за обсягом, як і комплекси знань про них. **Міжнародні відносини** являють собою систему економічних, політичних, соціальних, дипломатичних, правових, військових і культурних зв'язків і взаємодій, які виникають між суб'єктами світової спільноти. **Світова політика** складає ядро міжнародних відносин і є політичною діяльністю суб'єктів міжнародного права, пов'язаною з вирішенням питань війни і миру, забезпечення загальної безпеки, охорони навколишнього середовища, подолання відсталості і убогості, голоду і хвороб. Вона є важливим чинником стабільності і миру, розвитку рівноправних міжнародних відносин.

Новий світовий порядок. Світовий порядок визначається як узагальнена назва сукупності процесів, явищ, тенденцій розвитку та політичних практик, що визначають системні глобальні зрушення. Він втілюється через систему взаємовідносин діючих акторів сучасності та об'єктивних процесів, що можуть проходити безсуб'єктно. Він має здатність до саморозвитку та проходить у своєму становленні фази хаосу (нерівноваги) і порядку (рівноваги). Відповідно

до **синергетичної парадигми** (Г. Хакен, І.Прігожин), кожна динамічна система час від часу потрапляє в пастку біфуркаційних станів, тобто знаходиться у стані постійної критичності, далекої від стану рівноваги, та має можливість обрати свою подальшу траєкторію розвитку, усвідомлюючи, як мінімум, два ймовірних сценарії. Цей стан активізує зовнішні та внутрішні атрактори – події, процеси, явища що здатні змінити стан системи, телеологічним чином (звичайні/традиційні атрактори) або несвідомо (дивні атрактори).

Зміни, що приводять систему до нового порядку (стану), можуть бути також і плавними та поступовими, тобто відбуватися еволюційно. Під категорією «новий світопорядок» розуміється умовна назва перехідної моделі світу, що формується як результат проміжних результатів модернізації світопорядку у вигляді: системи світової політики, що відповідає за глобальний розподіл влади; домінуючої форми організації влади, що декларує глобальний дискурс на захист демократичних цінностей; моделі економічного формату світу, що визначає правила гри та структуру взаємовідносин між ключовими акторами та обумовлює міграційні процеси сучасності; домінуючі моральні та етичні цінності парадигми розвитку, що визначають ставлення людини до іншої людини, до природи, до світу. Для світопорядку як системи характерна асинхронність розвитку (трансформації) його окремих елементів (сфер), що мають свою власну динаміку та ритм розвитку. Така асинхронність описана у **дилемі 3-х часів** Р.Дарендорфа. Відповідно до неї, значні політичні зміни можуть відбутися відносно швидко (6 місяців), і той час як зміни в економічній політиці займають більше часу до 6 років. Зміни в суспільних поглядах, нормах і цінностях можуть тривати поколіннями – 60 років і більше.

Процес формування нового світопорядку характеризується асинхронним трендом демократизації, що проявляється через нерівномірність розповсюдження демократичних інститутів і практик на рівні окремих регіонів і держав, співіснування монархічних і республіканських форм державного правління, а також запозичення авторитарними режимами окремих демократичних інституцій і практик. Самі демократичні інститути трансформуються під впливом інших складників світопорядку і стають предметом конкуренції за контроль над політичними дискурсами. Зростання поляризації, антагонізму, кризи політичного представництва та акцій прямої дії за глобальну справедливість спонукають до пошуку нових моделей публічної політики та вироблення консенсусу.

Трансформація світопорядку є складною та багаторівневою мозаїкою асинхронних змін. Асинхронна динаміка трендів світового порядку означає, що можливості їх прогнозування, централізованого управління та контролю обмежені. В сучасній політичній науці у пріоритеті моделі аналізу **мегатрендів** як стійких, довгострокових і охоплюючих весь світ тенденцій розвитку. Одним із мегатрендів є демократизація як процес поширення політичної демократії в суспільстві, що передбачає утворення інституцій для забезпечення участі громадян у прийнятті рішень та розповсюдження демократичних цінностей і практик серед населення.

Це означає, що на поточний момент на глобальному рівні домінують визнані більшістю Акторів світопорядку дискурси і практики представницької демократії, поваги до прав людини, рівності усіх громадян перед законом і захисту меншин; активної співпраці між державами на принципах міжнародного права і угод; сприяння відкритим ринкам, забезпечення соціальної справедливості, боротьби з корупцією і нерівності. Навіть коли окремі держави чи інші актори кидають виклик цим принципам, демократія залишається телеологічним (традиційним) атрактором світопорядку.

Як відзначає професор політології **Дж. Айкенберрі**, саме проблема порядку – як він влаштований, як руйнується та як відновлюється – є центральною проблемою міжнародних відносин. Це визначає класичне розуміння світового порядку як відносно стійкого і досить стабільного, хоч і обмеженого в історичному часі, стану міжнародної системи, що характеризується пануванням визнаних більшістю акторів (державних і недержавних) правил поведінки на міжнародній арені. Світовий порядок заснований на балансі сил і інтересів провідних світових держав і політичних сил.

Інтерпретації категорії «світовий порядок» можна систематизувати до трьох ключових підходів: **інституційний, ідеологічний (або аксіологічний), акторний.** **2.Теорія міжнародних відносин.** Відносини між державами на міжнародній арені ніколи не були рівноправними. Роль кожної держави визначалася її економічними, технологічними, військовими, інформаційними можливостями. Ці можливості обумовлюють характер і тип системи міжнародних відносин. В міжнародній теорії політики існують різні інтерпретації природи міжнародних відносин, що складаються між державами. У середині XVII ст. в Європі проходять міжусобні війни, найбільш значимою серед яких була Тридцятирічна війна за участі значної частини європейських держав. Підписання після її закінчення **Вестфальського миру 1648 р.** стало найважливішою історичною подією, що поклала початок формуванню нової політичної системи, в основу якої лягла **ідея національної держави**. Ця система отримала розповсюдження на інших світових континентах, проіснувавши більше, ніж 350 років і, у трансформованому вигляді, збереглася до наших днів. Основним принципом Вестфальської світової системи став **національний (державний) суверенітет**, який визнавав незалежність і самостійність держави. Держава отримала право на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь-якої іншої сили.

Принцип національного суверенітету означає, що кожна держава володіє всією повнотою влади на власній території, визначає внутрішню і зовнішню політику. Вона отримала право формувати економічну, культурну та соціальну стратегію. Суверенні національні держави, взаємодіючи між собою, створювали **систему міжнародних відносин**.

У рамках Вестфальської системи світу формується система міжнародних відносин, яка отримала назву **«Європейський концерт», або Віденська система міжнародних відносин**. Європейські держави намагалися співпрацювати в рамках Віденської системи, щоб запобігти новим війнам на

континенті. Вона базувалася на спільній згоді провідних європейських країн щодо територіального і політичного статусу-кво в Європі; можливості колективного втручання у справи тих держав, яким загрожували революції. На початку ХХ ст. на політичну арену виходять нові держави.

Перша світова війна (1914-1918 рр.), яка закінчилась поразкою Німеччини та її союзників, розвалом окремих європейських імперій, показала ілюзорність стабільного існування людства. В червні 1919 р. у **Версалі** був підписаний мирний договір, який зафіксував нові територіальні кордони Німеччини. Основним політичним інститутом Версальської системи була Ліга Націй – міжурядова організація, створена 1919 р. Своїми основними цілями вона оголосила розвиток співробітництва між народами, гарантію їх миру та безпеки. Завершення формування системи міжнародних відносин після закінчення Першої світової війни відбувається на **Вашингтонській конференції** 1921-1922 рр., скликаній за ініціативою США. Вона зафіксувала нову розстановку сил у Тихоокеанському регіоні. Сама ж система міжнародних відносин, яка була створена між двома світовими війнами, отримала назву **Версальсько-Вашингтонської, чи міжвоєнної**. Як і «Європейський концерт», вона знаходилась в рамках Вестфальської моделі (політичної системи світу). Вперше була сформована така система міжнародних відносин, яка вийшла за рамки одного континенту й охопила в цілому весь світ. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, сформована, в основному, країнами-переможницями, ігнорувала інтереси переможених, а також новоутворених країни (9 держав). Вона мала багато протиріч, була нестабільною, що призвело до розв'язання Другої світової війни (1939-1945 рр.).

Початком нової системи міжнародних відносин – **Ялтинсько-Потсдамської** (післявоєнної), яка також була частиною Вестфальської моделі світу, стало закінчення Другої світової війни. Основою післявоєнної системи були договори держав-переможниць у Другій світовій війні, підписані на Ялтинській (4-11 лютого 1945 р.) і Потсдамській (17 липня-2 серпня 1945 р.) конференціях. У рамках Ялтинсько-Потсдамської системи позитивним моментом було створення ООН. Це була друга спроба реалізації ідеї колективної безпеки. Основні цілі ООН стосувалися підтримки міжнародного миру та безпеки; розвитку дружніх відносин між націями; міжнародного співробітництва і вирішення міжнародних проблем.

Післявоєнний період характеризувався конфронтацією між двома світовими блоками, які очолили СРСР і США. Система їх протистояння отримала назву **«біполярної»**. Обидва блоки сформували воєнні союзи – Організація Північноатлантичного договору (НАТО), створена в 1949 р., та Організація Варшавського договору (ОВД) – в 1955 р. Гонка озброєнь, її обмеження, проблеми воєнної безпеки стали центральними питаннями міжнародних відносин. Загалом, жорстка конкуренція між СРСР і США, яка неодноразово могла скінчитися новою світовою війною, отримала назву **«холодної війни»**.

Періодові 70-х років ХХ ст. належить особливе місце в радянсько-американських відносинах. Він позначився розвитком розрядки міжнародної напруги. Найважливішою подією цього часу стало підписання в 1975 р. Гельсінського заключного акту Наради з безпеки та співробітництву в Європі. Таким чином була сформована **політика детанту** – послаблення міжнародної напруги між СРСР та США, Варшавським договором і НАТО.

Кінець 80 – початок 90-х років ХХ ст. ознаменувався розпадом СРСР і воєнно-стратегічного блоку Організації Варшавського договору (ОВД); кардинальними змінами в країнах Східної Європи і державах колишнього СРСР. На цих територіях було створено низку незалежних держав. Світ вступив у нову стадію свого розвитку, пов'язану із закінченням холодної війни. У зв'язку із розпадом біполярної системи і фундаментальними змінами в розстановці сил на міжнародній арені, виникає потреба теоретичного осмислення глобальних трансформацій.

Початок 90-х рр. ХХ ст. приніс Європі несподівані конфлікти, що викликало стурбованість і європейців, і американців. 1993 р. **Самуель Гантінгтон** у статті «Зіткнення цивілізацій» передбачив конфлікти на цивілізаційній основі. Вони виникають через різні цивілізаційні цінності та переконання, які примирити *буде важче, ніж національні інтереси держав*. Відбувається процес формування нової системи міжнародних відносин. Вона набувала обрисів **однополярної міжнародної системи**.

3. Тенденції та специфіка міжнародних відносин ХХІ століття.
Концепція «двох зон». Американські науковці **М. Зінгер і А. Вилдавські** відзначають розподіл світу на дві частини - зони миру, добробуту і демократії і зони війни, бродіння і розвитку. Найвірніший шлях до успіху - переконання, а не присилування. В умовах якісної економіки самі люди, а не речі стають головною цінністю. Звідси витікає, що жертвувати людьми в ім'я завоювання територій і джерел сировини, оскільки люди є більшою цінністю ніж ці придбання.

Концепція «кінця історії». Американський соціолог **Ф. Фукуяма** вважає, що в ХХІ століття світ увійде розділеним на дві частини: розвинений «центр» і навіки відсталу «периферію». Фукуяма намагався довести незаперечні, із його точки зору, переваги країн ліберальної цивілізації, їхнє монопольне право «робити історію». Завдання «периферії» - поставляти «центру» енергоносії і бути звалищем для отруйних відходів. В обмін на це розвинені країни надаватимуть відсталим державам гуманітарну допомогу. Таким чином, на думку Фукуями, досягатиметься стабільність міжнародних відносин.

Як зазначає **Марк Заксер**, неможливо передбачити, чи світ від завтра буде двополярний, чи багатополарний.

Прихильники так званого «концерту великих держав» нагадують, що свого часу збереження за наддержавами ексклюзивних зон впливу запобігло переростанню холодної війни (зокрема, Карибської кризи) в гарячу. Проте ціна відносної стабільності в імперських центрах і тоді, й зараз – нескінченні проксі-війни на периферії. Відмова від неоімперського порядку впливає також з

небажання переважної більшості держав підпорядковуватися одному з полюсів «і в горі, і в радості».

Всередині Заходу **ліберальний універсалізм** перебуває під тиском **неліберального партикуляризму**. Партикуляризм означає принцип соціальної та політичної активності, орієнтованої насамперед на захист приватних та вузькогрупових інтересів. Ультраправі намагаються деконструювати верховенство права й перетворити ліберальні республіки з сильними правами меншин на неліберальні демократії більшості. Їхня мета – обмежити участь у демократичних процесах і доступ до благ для тих, хто не належить до більшості за національною ознакою.

Пронизуючи державну політику Заходу, партикуляризм підриває його вірність універсальним нормам. Втрата легітимності й влади послаблює Захід, позбавляє його можливості бути наполегливим. Там, де до влади приходять ізоляціоністські або націоналістичні сили, також бракує політичної волі обстоювати міжнародне право і права людини в усьому світі.

Глобальний Південь впроваджує вестфальські принципи. Ця система базується не на ієрархічному порядку, в якому васальні держави групуються довкола імперських полюсів, а на юридичній рівності суверенних національних держав. Принцип територіальної цілісності має покласти край імперським амбіціям центрів. Водночас обстоюється принцип невтручання, спрямований проти гуманітарних інтервенцій ліберальних інтернаціоналістів і структурної перебудови інститутів глобального управління. Суть **Вестфальської системи** полягає у відсутності центральної влади.

XXI сторіччя у міжнародних відносинах характеризується тим, що відбулося не повне руйнування Вестфальської системи, а «накладання нової конструкції міжнародних відносин, нової архітектури світового порядку і нових вузлів протиріч на колишні конструкції і колишні конфлікти». У підсумку традиційні конфлікти доповнилися новими, з'явилися нові джерела напруженості у світовій практиці, нові виміри безпеки, намітилося ускладнення системи факторів, що впливають на процес формування нової системи. До кінця першого десятиліття XXI ст. змінилася природа міжнародних відносин і оформилися такі нові **системні характеристики**: 1) безполюсність і мультиакторність світової системи XXI ст.; 2) транснаціоналізація – процес, що визначає сучасний світовий розвиток і забезпечує багаторівневість і взаємозалежність світової системи XXI ст.; 3) взаємопроникнення зовнішньої і внутрішньої політики; 4) наявність глобальних проблем і поява у світовій політиці «нових викликів і загроз. Зазначені характеристики є об'єктивними реаліями сучасного світового розвитку і дають підстави говорити про те, що перехідний період в еволюції міжнародної системи до початку другого десятиліття XXI ст. в основному завершився. Класична Вестфальська міжнародна система не була глобальною, оскільки, по-перше, основним її елементом виступала виключно національна держава, а, по-друге, світовий політичний простір являв собою єдине, взаємозалежне ціле аж до середини XX ст. Однак у кінці її існування намітилися перші кроки з формування першої у

світовій історії глобальної політичної системи. Підсумком процесів глобалізації другої половини ХХ ст. стало завершення тривалого процесу становлення світу як цілісного, внутрішньоєдиного політичного організму. Вже до другої половини ХХ ст. розвиток кожної окремої частини був пов'язаний зі станом світу в цілому і, навпаки, стан всієї міжнародної системи залежав від стану справ в кожній окремо взятій частині й у всіх разом.

Поступово формується нове транснаціональне середовище глобальної взаємодії. Таким чином, під «**глобальною системою**» розуміється система глобальної взаємодії всіх акторів світової політики (державних і недержавних), яка об'єктивно складається в епоху глобалізації і заснована на сукупності домінуючих у світовій політиці політичних принципів, міжнародних правових норм, умов інформаційно-технічного й економічного обміну, що формуються під впливом об'єктивних процесів світового розвитку. Глобальна система складна і динамічна. Новий глобальний стан вимагає пошуку нових форм співпраці та нового інструментарію для управління всіма зазначеними процесами. Як вважає британський дослідник **Пол Мейсон**, існує правова й геополітична суперструктура, яку вже не може підтримувати зруйнована економічна структура в її основі.

4. Чинники детермінації сучасної світової політики. ХХІ століття стало часом складання нової геополітичної економічної і цивілізаційної ситуації, яка обумовлена впливом ряду глобальних і локальних чинників.

Формування системи однополярного світового порядку. Формування системи однополярного світового порядку пов'язано із зростанням могутності США – єдиної наддержави. Глобальний перерозподіл політичних сил в світі став результатом краху комунізму і СРСР.

Злиття національних економік у загальносвітову. Глобалізація ринку, зростання взаємозалежності на засадах комунікаційного зближення, планетарної наукової революції, міжнаціональних соціальних рухів, нових видів транспорту, телекомунікаційних технологій, інтернаціоналізація освіти створюють нові можливості політичного впливу і домінування. Центром зусиль в ХХІ ст. стає освіта, розвиток інфраструктури, заняття конкурентноспроможних позицій на світовому ринку інформатики, мікроелектроніки, біотехнології, телекомунікацій, космічної техніки, комп'ютерів.

Дифузія державного суверенітету держав-націй. Державний суверенітет держав-націй підірваний зростаючим впливом ТНК, неурядових організацій, сепаратизмом регіонів, міжнародною злочинністю. Дифузія (розмивання) державного суверенітету призвела до ситуації хаосу, некерованості міжнародних відносин.

Крах колишньої системи світосприйняття. Крах колишньої системи світосприйняття, що розглядала міжнародні відносини у термінах «холодної війни», зажадав пошук нових сенсів, нової ідентичності. Холодна війна була конфліктом соціалізму і неокласичного капіталізму. Крах комунізму і закінчення холодної війни поставили питання про фундаментальні цінності і

значення людської цивілізації.

Як зазначав С. Гантінгтон, актуальним стає зіткнення цивілізацій: «культурні розділові лінії цивілізацій стануть фронтovими лініями майбутнього».

5. Аналіз моделей сучасної світової політики.

20-ті роки ХХІ століття ознаменувалися не лише початком світової пандемії (Covid-19), а й в умовах російсько-української війни, виразною кризою міждержавного співробітництва щодо вироблення й дотримання спільних типів поведінки на основі сформованих правил, збереження встановленої вертикалі влади, авторитету наддержавних організацій та структур неурядового походження. Такі міжнародні організації як ООН, ВООЗ, СОТ зазнали нищівної критики через відсутність адекватних і швидких дій щодо зупинення поширення пандемії та вироблення загальних підходів щодо протоколів лікування хворих, порятунку національних економік.

Застосування державами протекціоністських заходів, які не збігаються із взятими ними зобов'язаннями перед фінансово-економічними організаціями (СОТ, МВФ, СБ тощо), але вимушеними йти на такі кроки через зниження темпів економічного зростання. Такі дії доводять зміну тренду – від прагнення приєднання до міжнародних організацій вкінці 2000-х до ігнорування й порушення правил членства задля національних інтересів.

Англійський дослідник **Г. Веллс** зазначав, що новий світовий порядок (після 1940 років) має ґрунтуватися на трьох базових принципах: соціалізмі, законі, знаннях. Світ має бути побудований на повному світовому соціалізмі, науково спланованому й керованому, а крім цього критично важливим має стати неухильне й жорстке дотримання законів, повага до прав людини, свобода слова, друку, критики тощо. Такий собі спосіб примирити монархію і республіку, капіталізм і соціалізм, демократію і комунізм.

Основні характеристики світового порядку: легітимність, механізм внесення змін, баланс сил. **Р. Хаас** визначає міжнародний порядок як комплекс зусиль різних держав, спрямованих на те, щоб не допускати використання військової сили задля досягнення зовнішньополітичних цілей. **Концепція «Світового порядку 1.0» Р.Хааса** ґрунтувалася на «підтримці та утвердженні найкращих рис суверенного порядку. Р. Хаас визнає, що таке сприйняття стабільності світу надто застаріле. **Г. Кіссінджер** у доповненій праці «Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті» (2017), підтримує ідею, що сформований після Другої світової війни баланс сил та визначені критерії й правила збереження миру у світовому масштабі вичерпали себе. Він звертає увагу на те, що загроза хаосу співіснує з безпрецедентною взаємозалежністю: йдеться про поширення зброї масового знищення, розпад держав, наслідки хижачького ставлення до навколишнього середовища, не викорінені практики геноциду, а також поширення нових технологій, що загрожують вивести конфлікти за межі людського контролю чи розуміння. На думку **Дж.Нейма**, для *подолання хаосу світового масштабу* важливо усвідомити: загрози від руйнування старого устрою й відсутності нового прямо

чи опосередковано чинять тиск на абсолютно усіх міжнародних акторів; конфлікти, кризи, нестабільність або безлади безпосередньо впливають на усіх учасників регіональної політики, а в подальшому залучають й світових гравців до ескалації або вирішення проблемної ситуації, що доводить взаємозалежність світу; глобалізація породжує з одного боку всеосяжну взаємозалежність держав; крім національних акторів, у сучасній системі міжнародних відносин функціонують й інші суб'єкти; формування «нового світового порядку» можливе за спільної згоди акторів до вироблення загальноприйнятих правил взаємодії, поведінки, які отримають реальні гарантії та набір усвідомлено визнаних усіма гравцями санкцій за їх порушення. Професор світової політики Джорджтаунського університета, автор книги «Ізоляціонізм: як Америка прагнула відмежуватися відсвіту» **Ч. Купчан** стверджує, що західний порядок не зміниться новою політичною силою чи домінантною політичною моделлю. Уперше в історії світ стане взаємозалежним, але без центру тяжіння чи глобального правителя. **Р. Хаас** пропонує власну концепцію «нового світового порядку», називаючи її «**Світопорядок 2.0**» (2019), до якого міжнародна спільнота рухається надзвичайно динамічними темпами. В основі цього «порядку» критика застосування силових методів (прямих і гібридних) та агресії, що занурює світ в небезпеку й нестабільність. «Світопорядок 2.0» ґрунтується на принципі «суверенних зобов'язань» - це зобов'язання держави перед іншими державами і через них перед громадянами інших держав. **Р. Хаас** доводить необхідність зберегти окремі елементи старої системи: повага до державних кордонів; механізм покарання (фізичний чи фінансовий) за його порушення; індивідуальний підхід до локальних проблем; право лише гуманітарних інтервенцій; консенсус про неприпустимість тероризму; легітимізація превентивних дій щодо недопущення поширення ядерної зброї; кібербезпека за єдиними правилами тощо. Тайванський дослідник **Кай Фу Лі** у дослідженні «**Китай, Силіконова долина**» (2020), вважає, що держави як національні утворення в майбутньому зникнуть під тиском дій транснаціональних корпорацій, які просувають різноманітні типи продукції, побудовані на штучному інтелекті. Це має змінити не лише природу виробництва, де людина буде звільнена від виробничої й рутинної праці, а й характер взаємодій між державами, адже розвиток інновацій нівелюватиме застосування високотехнологічної зброї, що зменшуватиме кількість конфліктів та війн. Отже, «новий світовий порядок» рухається до багатополярності.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте чинники детермінації
2. Опишіть державно-центристську модель
3. Розкрийте новий світовий порядок
4. Дайте коротку характеристику специфіці міжнародних відносин ХХІ століття

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ

Семінарське заняття № 1.

Тема. Теорія політики як наукова дисципліна (2 год.).

Мета: визначити ступінь усвідомлення здобувачами вищої освіти теоретичного комплексу знань про політику.

Ключові слова: теорія політики; інструментарій; методологія; еволюція; закони і закономірності.

Питання для обговорення

1. Теорія політики та інструментарій її дослідження.
2. Методологія та методи теорії політики.
3. Поняття політики та її еволюція.
4. Закони і закономірності політики.
5. Формування різних образів політики.

Питання для дискусії

- визначте методи політичної науки, які співвідносяться з теорією політики.
- що вивчає, або яким є предмет «теорія політики»?
- уявлення сучасних політологів про сутність політики.

Завдання для самостійної роботи

1. Дайте відповідь на питання: «У чому суть етатистського і кратологічного підходів до предмету «Теорія політики»?»
2. Складіть розгорнутий план на тему: «Предмет «Теорія політики» та його специфіка».

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. У процесі самостійної роботи, доцільно використати поданий навчальний посібник: Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. С. 11-21.

До завдання № 2. Складіть розгорнутий план за поданою схемою:

- Уважно прочитати назву теми плану, текст параграфа.
- З'ясувати зміст матеріалу в цілому.
- Відібрати текст, який висвітлює тему, з якої потрібно скласти план.
- Продумати, сформулювати й записати головні, на ваш погляд, думки тексту.
- Виділити 2-3 провідні ідеї (думки) і перегрупувати матеріал так, щоб він відповідав цим ідеям.
- Порівняти головні думки між собою і записати їх у вигляді основних пунктів.
- Знайти положення, які розкривають, пояснюють, висвітлюють кожен з виділених вами головних ідей і записати їх у вигляді підпунктів плану.

- Перевірити, чи розкриває план тему, чи є у ньому своя логіка і завершеність, яка дозволить вам краще засвоїти матеріал, уявити картину історичної події, зрозуміти причини історичних подій і явищ, зробити висновки.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
2. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Концептуальні основи теорії політики: Навчальний посібник. Рівне: Вид. Зень О.М., 2008. 307 с.
3. Дей М.О., Ткач О.І. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях: навчальний посібник / МОН України: Національна академія наук України, Київський ун. - т права. Київ: Іра, 2017. 172 с.
4. Кадлубович Т. І. Вивчення теорії політики як чинник формування політичної культури. *Дослідження проблем гуманітарної освіти* : зб. наук. пр. за підсумками дискусій на міжкафедральному науковому семінарі (15 листопада 2018 р., м. Київ) / ред.: А. В. Сакун, Т. І. Кадлубович, Ф. М. Проданюк, Д. С. Черняк. Київ : КНУТД, 2018. С. 49-68.
5. Політична система сучасного суспільства: навчальний посібник / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко, Київ : КНУТД, 2015. 229 с.

Додаткова

1. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП Арал, 2018. 540 с.
2. Холод В. Прояви закономірного в плавному і бурхливому плині політики. *Політичний менеджмент* 2007. № 2. С. 55-67.
3. Dunn W. Public Policy Analysis: An Introduction. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1994. 400 p.
4. Galston, William A. «Realism in Political Theory.» *European Journal of Political Theory* 2010.9 (4): 385–411.
5. Leopold D. Stears M. Political Theory: Methods and Approaches. Oxford University Press; 2008. 236 p.

Семінарське заняття №2

Тема. Світ політичного як об'єкт теоретичного дослідження (2 год.).

Мета: з'ясувати рівень засвоєння здобувачами вищої освіти теми заняття: «Політичне» як категорії політичної науки та об'єкта теоретичного дослідження».

Ключові слова: властивості політики; світ політичного; політика і політичне; цілі і засоби у політиці.

Питання для обговорення.

1. Політика як особливий вид соціальної діяльності, її функції та інтерпретації.
2. Світ політики та його структура.
3. Характеристика основних підходів щодо визначення політики.
4. Співвідношення цілей і засобів у політиці.

Питання для дискусії

- чи є політика мистецтвом можливого?
- як співвідноситься політика і мистецтво владарювання?
- чи можна заохочувати прояви моральності у політиці?

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть співвідношення цілей і засобів у політиці за Н.Мак'явеллі, Т.Джеферсоном і М.Вебером.
2. Розкрийте функціональні тлумачення політики.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Використавши запропонований навчальний посібник, дайте відповідь на запитання. Герасимчук Т. Ф. Концептуальні основи теорії політики : навчальний посібник. Київ, 2008. С. 54-67

1. **До завдання № 2.** Зверніть увагу! Москалюк М.Ф. Політологія: Загальна теорія політики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. С. 34-52

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Герасимчук Т. Ф. Концептуальні основи теорії політики : навчальний посібник. Київ, 2008. 307 с.
2. Гняздовський А. Феноменологія як трансцендентальна теорія політичного світу. *Філософ. думка*. 2009. № 1. С. 66-79
3. Мармазова Т. Прикладні аспекти реалізації функцій політики. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 44-50.
4. Москалюк М.Ф. Політологія: Загальна теорія політики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 76 с.
5. Попков В. Сіт-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. *Міжнародні та політичні дослідження*, (2020). (33), 52–67.

Додаткова

1. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 288 с.
2. Сазонов М. І. Загальна теорія політики: комплекс навчально-методичних матеріалів з курсу для студентів спеціальності «Політологія». Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 76 с.

3. Jill.F. «Circulating Authority: Plato, Politics, Political Theory.» *Radical Future Pasts: Untimely Political Theory*, edited by Romand Coles et al., University Press of Kentucky, 2014, pp. 333–50.

4. Ruth G, W. «Political Theory, Political Science, and Politics.» *Political Theory*, vol. 30, no. 4, 2002, pp. 577–95.

5. Sheldon W.S. «Political theory as a vocation». *Fugitive Democracy: And Other Essays*, edited by Nicholas Xenos, Princeton University Press, 2016, pp. 3–32.

Семінарське заняття № 3

Тема. Періодизація розвитку знань про політику та її критерії (2год.).

Мета: сприяти засвоєнню здобувачами вищої освіти етапів розвитку теорії політики.

Ключові слова: етапи розвитку; теорія політики; основні концепти; антична політична філософія, Середньовіччя; Новий час; етап раціоналізації; класичний етап; сучасний етап.

Питання для обговорення

1. Періодизація розвитку знання про політику та її критерії.
2. Політичне знання у Древній Греції і Римі; природа та зміст.
3. Розвиток політичного знання доби Середньовіччя.
4. «Батько» політичної науки - Н. Макіавеллі.
5. Становлення ідеологій: етап раціоналізації (Новий час).

Питання для дискусії

- чи виходила політична доктрина лібералізму із цінностей природного права, свободи слова?

- чим відрізняється науковий аналіз політики від політичної філософії?

Завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте концепцію хвиль Ф.Шміттєра
2. Опишіть формулу індикатора демократії Т.Ванханена

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. У процесі самостійної роботи, використати навчальний посібник: Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. С.186.

До завдання № 2. Увага! Використайте інтернет-джерела та навчальний посібник Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. С.96-110.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Герасимчук Т. Ф. Концептуальні основи теорії політики : навчальний посібник. Київ, 2008. 307 с.
2. Головатий М. Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. С. 3-10.

3. Гняздовський А. Феноменологія як трансцендентальна теорія політичного світу. *Філософ. думка*. 2009. № 1. С. 66-79

4. Москалюк М.Ф. Політологія: Загальна теорія політики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 76 с.

5. Попков В. Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. *Міжнародні та політичні дослідження*, (2020). (33), с.52–67.

Додаткова

1. Сазонов М. І. Загальна теорія політики: комплекс навчально-методичних матеріалів з курсу для студентів спеціальності «Політологія». Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 76 с.

2. Яковлев М. Методології дослідження концептополів політичної науки: порівняльний аналіз. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії* № 2 (4) 2018. С.72-79.

3. Femia J. V. «Pareto, Machiavelli, and the critique of ideal political theory.» *Revue européenne des sciences sociales*, vol. 51, no. 2, 2013, pp. 133–148.

4. Jill. F. «Circulating Authority: Plato, Politics, Political Theory.» *Radical Future Pasts: Untimely Political Theory*, edited by Romand Coles et al., University Press of Kentucky, 2014, pp. 333–350.

5. Ruth G.W. «Political Theory, Political Science, and Politics.» *Political Theory*, vol. 30, no. 4, 2002, pp. 577–595.

Семінарські заняття № 4

Тема. Інтерпретація політики у контексті її сутності й соціального змісту (2 год.).

Мета: визначити рівень знань здобувачів вищої освіти щодо теоретичних підходів до інтерпретації політики її сутності і соціального змісту.

Ключові слова: соціальний зміст; герменевтична, функціональна, поведінкові й психологічні, технократичні інтерпретації політики; структуралізм, модернізм, постмодернізм.

Питання для обговорення

1. Політика як специфічний спосіб життєдіяльності людей (Арістотель).
2. Політика як особливий тип соціального ставлення «друг - ворог» (К. Шмідт).
3. Герменевтична парадигма та її зміст.
4. Політика як відносини щодо державної влади.
5. Суб'єктивні мотиви політичної поведінки.
6. Політика як спосіб заміщення власної неповноцінності (Г. Лассвел).
7. Політика як діяльність із виробництва й споживання інформації (Е. Тоффлер).

Питання для дискусії

- у чому суть символічного капіталу?

- чим відрізняється поняття «модерн» у політичній теорії М. Вебера та Е. Гідденса?

- у чому особливість інтерпретації модернізму Юргена Габермаса?

Завдання для самостійної роботи

1. Користуючись рекомендованою літературою, розкрийте еволюцію понять нації й націоналізму.

2. Складіть таблицю: « Теоретичні підходи трактування нації»

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Використайте інтернет-джерела та рекомендовану літературу: Геллнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: пер. з англ. Київ: Таксон, 2003. 300с.

До завдання № 2. Заповніть таблицю, використовуючи рекомендовану літературу: Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М.Климчука і Т.Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2006. 320 с.

Автори	Теоретичні підходи трактування нації

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Вонсович С.Г Теоретичні домінанти дискурсу владних еліт *Грані: наук.– теорет. і громад.– політ. альм.* / Дніпров. нац. ун–т ім. Олеся Гончара Дніпропетров. регіонал. ін– т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ГО. Центр соц.– політ. дослідж. Дніпро: Грані, Т. 24.№10.С.25–33.

2. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор , 2017. 226 с.

3. Дей М.О., Ткач О.І. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях: навчальний посібник / МОН України: Національна академія наук України, Київський ун. - т права. Київ: іра, 2017. 172 с.

4. Кадлубович Т. І. Вивчення теорії політики як чинник формування політичної культури. *Дослідження проблем гуманітарної освіти* : зб. наук. пр. за підсумками дискусій на міжкафедральному науковому семінарі (15 листопада 2018 р., м. Київ) / ред.: А. В. Сакун, Т. І. Кадлубович, Ф. М. Проданюк, Д. С. Черняк. Київ : КНУТД, 2018. С. 49-68.

5. Москалюк М.Ф. Політологія: Загальна теорія політики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 76 с.

6. Попков В. Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. *Міжнародні та політичні дослідження*, 2020. (33), 52–67.

Додаткова

1. Сазонов М. І. Загальна теорія політики: комплекс навчально-методичних матеріалів з курсу для студентів спеціальності «Політологія». Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 76 с.
2. Anter A. «Max Weber's Concept of Nature and the Ambivalence of Modernity.» *Max Weber Studies*, vol. 11, no. 2, 2011, pp. 217–229.
3. Gimbel E. W. «Interpretation and Objectivity: A Gadamerian Reevaluation of Max Weber's Social Science.» *Political Research Quarterly*, vol. 69, no. 1, 2016, pp. 72–82.
4. Kastoryano R, and Schader M. «A Comparative View of Ethnicity and Political Engagement.» *Annual Review of Sociology*, vol. 40, 2014, pp. 241–260.
5. O'Donovan N. «Causes and Consequences: Responsibility in the Political Thought of Max Weber.» *Polity*, vol. 43, no. 1, 2011, pp. 84–105.

Семінарське заняття № 5

Тема. Політична влада та її призначення у суспільстві (2 год.).

Мета: з'ясувати розуміння здобувачами вищої освіти питань, пов'язаних із феноменом політичної влади.

Ключові слова: політична влада; маніпулювання; гармонізація; легальність; концепт влади з комою директивні концепції влади; бінарна, функціональна концепції; типи влади.

Питання для обговорення

1. Влада як соціальне явище і як засаднича категорія теорії політики.
2. Влада як суспільний феномен. Її виміри і форми.
3. Структура механізму владних відносин.
4. Інтерпретація концепту влади у політиці.
5. Бінарна концепція влади М. Дюверже.
6. Типи влади.

Питання для дискусії

- як концепція «обміну» впливає на розподіл ресурсів?
- які владні відносини відображено у концепції «розподілу сфер впливу»

Д. Ронга?

- який принцип лежить в основі соціологічної моделі влади П. Бурдьє?
- у чому суть антропологічного принципу ресурсів влади?

Завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте співвідношення моралі і політики, раціоналізму у політиці, використовуючи праці Аристотеля «Політика» і Н.Макіавеллі «Державець».
2. Опишіть бінарну концепцію влади М.Дюверже.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Використайте подане літературне джерело:
Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.

До завдання № 2. Зверніть увагу: книга Нікколо Макіавеллі. Державотворець. Про військово мистецтво./ переклад. Валентина Балог. Київ. Арії. 2020. 223с.

Рекомендована література :

1. Бульбенюк С. С. Соціопсихологічна природа політичної влади: монографія. Київ. : КНЕУ, 2013. 215 с
2. Жаровська І. М. Теорія влади : навч. посіб. Харків. : Право, 2016. 240 с.
3. Колбеч Г. К. Політика: Основні концепції в суспільних науках. Пер. з англ. Київ. Видавничий дім КМ Академія, 2004.127 с.
4. Польовий М.А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М.А. Польовий. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
5. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Бульбенюк С. С. Соціопсихологічна природа політичної влади: монографія. Київ. : КНЕУ, 2013. 215 с
2. Вонсович С.Г. Влада як ресурс спроможності держави: політологічний дискурс. *Літопис Волині*. №29. 2023. С. 142-147.
3. Жаровська І. М. Теорія влади : навч. посіб. Харків. : Право, 2016. 240 с.
4. Колбеч Г. К. Політика: Основні концепції в суспільних науках. Пер. з англ. Київ. Видавничий дім КМ Академія, 2004.127 с.
5. Allen D. «Invisible citizens: political exclusion and domination in Arendt and Ellison.» *Nomos*, vol. 46, 2005, pp. 28–76.
6. Wiley J. «Sheldon Wolin on Theory and the Political.» *Polity*, vol. 38, no. 2, 2006, pp. 211–234.

Додаткова

1. Польовий М.А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
2. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.
3. Atack I. «Nonviolent Political Action and the Limits of Consent.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, no. 111, 2006, pp. 87–107.
4. Van der Eijk C. «Political Power.» *The Essence of Politics*, Amsterdam University Press, 2018, pp. 85–102.
5. Baldwin D. A. «Analyzing Power.» *Power and International Relations: A Conceptual Approach*, Princeton University Press, 2016, pp. 49–90.

Семінарське заняття № 6

Тема. Взаємодія і взаємозалежність влади і суспільства. (2год.)

Мета: виявити рівень знань та розуміння теми заняття здобувачами вищої освіти.

Ключові поняття: взаємодія і взаємозалежність влади; суспільство; процеси у політичній сфері.

Питання для обговорення.

1. Виникнення теорії систем як цілісної уяви про процеси у політичній сфері.
2. Функції політичної системи за Т. Парсонсом.
3. Модель політичної системи Д. Істона.
4. Концепція політичної системи Г. Алмонда й Д. Пауелла.
5. Модель політичної системи К. Дойча.
6. Концепція політичної системи Ч. Ендрейна.
7. Підходи до структурування політичної системи.
8. Класифікація політичних систем Г. Алмонда.

Питання для дискусії

- спільне та відмінне між мажоритарними та консенсусними політичними системами (за А. Лейпхартом).
- у чому суть легітимності політичної системи?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть порівняльну таблицю рольової концепції політичної системи Г.Алмонда і Д.Пауелла.
2. Опишіть комунікативну модель політичної системи К.Дойча.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1.Наприклад:

	Система Г. Алмонда	Система Д.Пауелла
Спільне		
Відмінне		

До завдання № 2. У процесі самостійної роботи, використовуйте: **К. Дойч** виділяє в політичній системі три основні типи комунікацій:

- особисті неформальні комунікації (face-to-face), наприклад, персональний контакт кандидата в депутати з виборцем в невимушеній обстановці;
- комунікації через організації і групи тиску, наприклад, коли контакт з урядом здійснюється за допомогою діяльності політичних партій, громадських рухів і т. п. ;
- комунікації через засоби масової інформації (друковані або електронні).

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
2. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і докринальний підходи: підручник: у 2-х т. /за заг. Ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів: Новий світ – 2000, 2016. Т. 1. 516с.
3. Політологія: сучасні терміни і поняття / Короткий навчальний словник-довідник / Уклад. В. М. Піча. Львів: Новий світ. 2015. 516 с.
4. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи : інституційний вимір / А. Романюк. Львів : Тріада плюс, 2004. 392 с.
5. Domingues J. M. "Political Systems and Political Regimes." *In Authoritarian Collectivism and 'Real Socialism': Twentieth Century Trajectory, Twenty-First Century Issues*, Anthem Press, 2022. pp 41-46.

Додаткова

1. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
2. John J.T. *A Theory of System Justification*. Harvard University Press, 2020. P 352
3. Joseph S. *Political Theory and Power*. 2nd ed. Foundation Books; 2004. p. 166
4. Kumar M. «Revisiting political theory and political systems oriental and occidental.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 75, no. 1, 2014, pp. 9–16.
5. Waldron J. *Political Theory: Essays on Institutions*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. Pp. 403.

Семінарське заняття № 7

Тема. Політичний режим та його основні компоненти (2год.).

Мета: визначити рівень знань студентами питань політичного режиму та його основних компонентів.

Ключові слова: політичний режим; принцип легітимності; форми правління.

Питання для обговорення.

1. Категорія «політичний режим» та її трактування.
2. Компоненти політичного режиму.
3. Залежність типів політичних режимів від державної влади та індивідів.
4. Класифікація політичних режимів за Х. Лінцом.
5. Теорія тоталітаризму та видів тоталітарних режимів.
6. Теорія автократизму, її напрямки та різновиди.

7. Особливості недемократичних режимів, їх типи і специфіка у ХХІ столітті.

Питання для дискусії

- як ви розумієте гасло тоталітаризму: «Хто не з нами, той проти нас» та гасло посттоталітаризму: «Той, хто не проти нас, той з нами»?
- як використовується поняття «авторитарна дифузія»?

Завдання для самостійної роботи.

1. Складіть тези виступу на тему: «Сучасні політичні режими».
2. Використовуючи мережу Інтернет, доберіть та занотуйте додаткові джерела з теми: «Політична опозиція».

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Зверніть увагу! Політологія: навч. посібн. Т. В. Гончарук-Чолач, О.М.Рудакевич, В. Я. Томахів, М. І. Гурик, Р. Ю. Чигур За ред. Т. В. Гончарук-Чолач. Тернопіль: Астон, 2019. 219 с. Тема 6.

До завдання № 2. При відповіді на питання, використайте мережу інтернет.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Батюк Д.А., Кисленко Р.В. Типологія гібридних політичних режимів. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6 (І). С. 18–23.
2. Більченко Є.В. Неототалітаризм як світоглядний феномен: культурологічний дискурс. *Схід*. 2017. № 2 (148), березень-квітень. С. 83–90.
3. Вонсович С.Г. Ремінісценції теорії революції у ретроспективно – політологічному дискурсі *Регіональні студії: наук. зб.* Ужгород: Гельветика. Вип. 27. 2021. С.111–115.
4. Гаврилюк Г.І. «Дефектні демократії» та пізнавальні можливості транзитологічної парадигми. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2008. № 825. Вип. 25. С. 94–101.
5. Morlino L. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? *European Political Science Review*. 2009. Vol. 1. № 2. P. 273–296.
6. Merkel W. Embedded and Defective Democracies. *Democratization*. 2004. Vol. 11. № 5. P. 33–58.

Додаткова

1. Романюк О.І. Що таке «дефектні демократії» і якими вони бувають. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені*

Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 2 (33). С. 114–123.

2. Калиніна А.О. Від класичного тоталітаризму до тоталітарної демократії. *Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 52. С. 281–288.*

3. Levitsky S., Way L. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War. *Problems of International Politics. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 493 p.*

Семінарські заняття № 8

Тема. Демократія як модель суспільного устрою (2год.).

Мета: з'ясувати розуміння студентами - бакалаврами фундаментальних ідей демократії як моделі суспільного устрою.

Ключові слова: демократія; суспільний устрій; джерела демократії; концепції демократії; теорії демократії.

Питання для обговорення.

1. Історичні засади формування поняття «демократія».
2. Еволюція значення терміну «демократія».
3. Основні підходи до визначення сутності демократії.
4. Демократичний політичний режим та специфіка функціонування демократії.
5. Теорії демократії.

Питання для дискусії

- на якій традиції ґрунтується ліберальна демократія?
- за допомогою яких компонентів А. Лейпхарт визначає новий тип демократичного правління (демократія спільнот)?

Завдання для самостійної роботи.

Опишіть механізми формування політичної демократії.

Методичні рекомендації щодо виконання завдання

У процесі самостійної роботи, зверніть увагу. Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи сучасної політології: Підручник для студентів ВУЗів. Київ: Кондор, 2009. С.218-300.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: підручник. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. 2017. 203 с.
2. Гантінгтон С. Політичний порядок в мінливих суспільствах. / переклад Цимбал Т. Київ: Наш Формат. 2020. 448 с.
3. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.

4. Милосердна І.М. Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір. *Актуальні проблеми політики.* № 61. 2018. С.67-76
5. Ketcham, R. «Liberal Democracy in the Twentieth Century.» *The Idea of Democracy in the Modern Era*, University Press of Kansas, 2021, pp. 90–110.

Додаткова

1. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і докринальний підходи: підручник: у 2-х т. /за заг. Ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів: Новий світ - 2000, 2016. Т. 1. 516с.
2. Brownlee J. «Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions.» *American Journal of Political Science*, vol. 53, no. 3, 2009, pp. 515–532.
3. Shin D. Conceptions of Democracy. *In: Confucianism and Democratization in East Asia*. Cambridge: Cambridge University Press; 2011pp.221-266.
4. Park S. Thucydides on the Fate of the Democratic Empire. *Journal of International and Area Studies*, 2008.15(1), pp.93–109.
5. Saffon, M. P. Urbinati N. Procedural Democracy, the Bulwark of Equal Liberty. *Political Theory*, 2013. 41(3),pp. 441–481.

Семінарське заняття № 9

Тема. Формування теорій інституціоналізму (2 год.).

Мета: визначити рівень засвоєння студентами теорій інституціоналізму.

Ключові поняття: інститут; інституція; інституціоналізм.

Питання для обговорення.

1. Сутність термінів «інститут», «інституція».
2. Генеза формування теорій інституціоналізму.
3. Напрямки неоінституціоналізму.
4. Політичні інститути.

Питання для дискусії:

- що М. Оріу називав «інститутами - речами» і що називав «інститутами - корпораціями»?

- за якої умови «тіньові» політичні інститути перестали бути суто інституціями?

Завдання для самостійної роботи.

Складіть структурну схему видів внутрішніх функцій Української держави.

Методичні рекомендації щодо виконання завдання

При самостійній роботі над завданням, зверніть увагу на підручник. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : (енциклопедичний курс): підручник для студ. вищих навч. закладів освіти / О.Ф. Скакун. Харків : Еспада, 2006. 776с.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Вонсович С. Теорія інституціоналізму: рефлексії ретроспективного дискурсу. Грані. 2021. Вип. 24. № 9. С. 55–64.
2. Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі. Сучасне суспільство. 2014. Вип. 1. С. 15–28.
3. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
4. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія Київ: Академія, 2014. 220 с.
5. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів ВНЗ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини Україна. Київ : Ун-т Україна, 2014. 560 с.

Додаткова

1. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с
2. Фісун О. А. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. Агора. 2016. Вип. 17. С. 9-13.
3. Фукуяма Френсіс. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до 11 Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута. – 2-ге вид. Київ : Наш формат, 2019. 576 с.
4. Levi M. Reconsiderations of rational choice in comparative and historical analysis Comparative politics: Rationality, culture, and structure / ed. by I. M. Lichbach, A. S. Zuckerman. New York: Cambridge University Press, 2008. P. 117-133
5. Peters G. Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism. London; New York : Pinter. 1999. 183 p.

Семінарське заняття № 10

Тема. Теорії походження держави (2 год.).

Мета: визначити рівень засвоєння здобувачами вищої освіти теорії походження держави, характерних ознак держави, форм політичного правління і державного устрою.

Ключові слова: теорія держави; національна держава; форми правління.

Питання для обговорення

1. Традиційна і сучасна держава.
2. Національна держава. Націоналізм.
3. «Ідеальні» типи держави (за Оттоном Гінцем).
4. Сучасна політична наука про основні риси держави.

5. Державний суверенітет, його сутність і типологія.

Питання для дискусії

- чи є суверенна держава правовою?
- чи володіє суверенна держава верховною владою, що здійснюється без відповідальності?

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть концепцію соціетального суспільства Т.Парсонса.
2. Розкрийте взаємозв'язок держави і громадянського суспільства.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Зверніть увагу: Т. Парсонс виводить чотири функціональні категорії або форми виміру структури та процесу конституювання системи: «досягнення цілей», «інтеграція», «адаптація» та «збереження форм і управління напруженістю».

До завдання № 2. При відповіді на запитання, використайте підручник: Політологія: історія та теорія: Підручник / П.П. Шляхтун. Київ: Центр учбової літератури, 2010. С. 264.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Вонсович С.Г. Вектори трактування політичного процесу в політичній науці *Політикус: наук. журнал*. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса: Гельветика, 2021. № 5. С.7–12.
2. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
3. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія Київ: Академія, 2014. 220 с.
4. Рудик П. А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник, - 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Алерта, 2015. 288 с.
5. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів ВНЗ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини Україна. Київ : Ун-т Україна, 2014. 560 с.
6. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с

Додаткова

1. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до 11 Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута. – 2-ге вид. Київ : Наш формат, 2019. 576 с.
2. Corbett R. J. «Political Theory within Political Science.» *PS: Political Science and Politics*, vol. 44, no. 3, 2011, pp. 565–570.

3. Dauber N. «The penal state and the commonwealth of conscience: Thomas Hobbes and The Elements of Law.» *State and Commonwealth: The Theory of the State in Early Modern England, 1549-1640*, Princeton University Press, 2016, pp. 189–228.

4. Elkins J. «Political Science, Political Theory, and the Liberal Arts.» *Polity*, vol. 46, no. 1, 2014, pp. 92–97.

5. Salzborn S. «No Sovereignty without Freedom: Machiavelli, Hobbes and the Global Order in the Twenty-First Century.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 62, no. 144, 2015, pp. 19–39.

6. Steinberger P. J. «Hobbes, Rousseau and the Modern Conception of the State.» *The Journal of Politics*, vol. 70, no. 3, 2008, pp. 595–611.

Семінарське заняття №11

Тема. Держава і громадянське суспільство (2 год.).

Мета: виявити рівень засвоєння студентами теми заняття, зокрема класичних теорій громадянського суспільства, конституціоналізму.

Ключові поняття: громадянське суспільство; конституціоналізм; держава.

Питання для опрацювання

1. Концепція громадянського суспільства.
2. Визначення громадянського суспільства у політичній теорії Заходу.
3. Класичні теорії громадянського суспільства.
4. Концепція соціетального суспільства Т. Парсонса.
5. Теорія соціалістичного громадянського суспільства.
6. Конституціоналізм і парламентаризм.

Питання для дискусії

- чи взаємодоповнюють один одного громадянське суспільство і держава?

- чи впливає соціокультурне середовище на формування громадянської самосвідомості?

Завдання для самостійної роботи.

Складіть структурну схему видів внутрішніх функцій Української держави.

Методичні рекомендації щодо виконання завдання

При самостійній роботі над завданням, зверніть увагу на підручник. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : (енциклопедичний курс): підручник для студ. вищих навч. закладів освіти / О.Ф. Скакун. Харків : Еспада, 2006. 776с.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Андрійчук Т. Громадянське суспільство і держава як суб'єкти демократичного процесу *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С.116-125.
2. Безклубенко С. Громадянське суспільство як продукт соціокультурного розвитку. *Культурологічна думка*, 2018.13(1), С.24–36.

3. Вонсович С.Г Теорія інституціоналізму: рефлексії ретроспективного дискурсу *Грані: наук.– теорет. і громад.– політ. альм.* / Дніпров. нац. ун– т ім. Олеся Гончара, Дніпропетров. регіонал. ін– т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ГО. Центр соц.– політ. дослідж. Дніпро: Грані, Т. 24.2021.№9.С.55– 64.

4. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналіт. доп. / В. М. Яблонський та ін. ; за ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 112 с.

5. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв та ін. ; за ред. М. П. Требіна ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2013. 536 с.

6. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: монографія / за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2017 .675 с.

Додаткова

1. Мацюк А. Історичні витоки громадянського суспільства та ідей суспільного договору. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 231-238.

2. Яковлєв П. О. Правові засади участі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні інформаційної безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2019. №4. С. 142-146.

3. Bernhard M, et al. «Introduction: Civil Society and Democracy in an Era of Inequality.» *Comparative Politics*, vol. 49, no. 3, 2017, pp. 297–309.

4. Ehrenberg J. «Civil Society and the State.» *Civil Society, Second Edition: The Critical History of an Idea*, NYU Press, 2017, pp. 128–165.

5. Thomson, P. Globalizing the Rustbelt and Public Schools. *Counterpoints*, 2005. 280, 79–92.

6. Vinod M. J. «The changing dimensions of civil society in the twenty-first century : theory versus reality.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 67, no. 4, 2006, pp. 783–92.

Семінарське заняття № 12

Тема . Політична культура та політична соціалізація (2 год.).

Мета: з'ясувати розуміння студентами питань щодо політичного процесу, політичної культури та соціалізації.

Ключові поняття: політична культура; політична соціалізація; політичний процес.

Питання для обговорення

1. Теорія політичної культури.
2. Структура політичної культури та її зміст.
3. Моделі політичної соціалізації.

Питання для дискусії

- що являє собою структура політичної культури?

- які підходи до політичної культури існують у політичній теорії?

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть концепцію «політичної підтримки» Д. Істона та Дж. Денніса.
2. Складіть таблицю на тему: «Типологія політичних стилів».

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. При самостійній роботі, використовуйте підручник: Політологія: історія та теорія: Підручник / П.П. Шляхтун. Київ: Центр учбової літератури, 2010. С. 164.

До завдання № 2. Зверніть увагу на літературне джерело. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина : монографія. Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ: МАУП, 2004. С.318.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Бельська Т. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. С. 66–72.

2. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації. *Гілея*. 2013. Вип. 65. С. 515–522.

3. Гордієнко М. Еволюція феномена політичної культури в процесі соціальної модернізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Культурологія*. 2010. Вип. 5. С. 276–291.

4. Городенко Л.М. Політична культура: до визначення понять. *Українське журналістикознавство*. 2014. Вип. 15. С. 19–25.

5. Дембіцький С. С. Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів: монографія; НАН України, Ін-т соціології. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 195 с.

Додаткова

1. Нагорна. Л. Політична культура і культура політики: етичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6. С. 14–24.

2. Точицький М. С. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. *Політикус*. 2019. Вип. 6. С. 49-53.

3. Пасісниченко В.Л. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 105–116.

4. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія; Терноп. нац. екон. ун-т. Т.: ТНЕУ, 2013. 350 с.

5. Elkins D. Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? *Comparative Politics*. 1979. Vol. 11. № 2. P. 127–145.

6. Reisinger W. The Renaissance of a Rubric: Political Culture as Concept and Theory. *International Journal of Public Opinion Research*. 1995. Vol. 7. № 4. P. 328–352.

Семінарське заняття № 13

Тема. Сутність та функції політичної ідеології (2 год.).

Мета: з'ясувати розуміння здобувачами вищої освіти питань, пов'язаних із сучасними підходами до розуміння сутності та функцій політичної ідеології.

Ключові поняття: Політична ідеологія; функції ідеології; тотальні і нетотальні ідеології.

Питання для обговорення.

1. Сутність ідеології її роль та специфіка її функціонування.
2. Структура політичної ідеології, функції
3. Формування і трактування ідеологій.
4. Моделі розробки політичної ідеології.
5. Класичні і сучасні ідеології у політичній теорії.

Питання для дискусії.

- яку систему цінностей виділяє лібералізм?
- соціалізм і комунізм: спільне та відмінне.

Завдання для самостійної роботи.

1. Опишіть кібернетичну модель політичної системи К. Дойча.
2. Використовуючи мережі Інтернет, підберіть довідкову літературу щодо основних функцій політичної системи.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Зверніть увагу на рекомендоване джерело. Політична система сучасного суспільства : навчальний посібник / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко Київ: КНУТД, 2015. С 205-210

До завдання № 2. Використовуючи мережі Інтернет, підберіть довідкову літературу.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. Вид. друге. Київ: Дух і Літера, 2020. 480 с.
2. Іванишин П. Ідеологія і держава: націософська інтерпретація. Тернопіль. Крила, 2022. 534с .
3. Кирилюк Ф. Філософія політичної ідеології: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 520 с.
4. Колісниченко А. Політична ідеологія: сутність, функції та чинник міжнародної політики. *Емінак*, 4 (2), 2018. С. 126–131.
5. Корабльова В. Соціальні смисли ідеології: монографія. Київ: ВАДЕКС, 2014. 350 с.

Додаткова

1. Лютий Т. Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади. Київ: НаУКМА, 2016. 200 с

2. Feldman S. Johnston C. «Understanding the Determinants of Political Ideology: Implications of Structural Complexity.» *Political Psychology*, vol. 35, no. 3, 2014, pp. 337–358.

3. Fuchs C. «Ideology.» *Communication and Capitalism: A Critical Theory*, vol. 15, University of Westminster Press, 2020, pp. 217–234.

4. Porter R. «“Ideology.”» *Political Concepts: A Reader and Guide*, edited by Iain MacKenzie, Edinburgh University Press, 2005, pp. 525–552.

5. Rosenwald M. «Research on political diversity and social work.» *Political Ideology and Social Work*, Columbia University Press, 2023, pp. 61–86.

Семінарське заняття №14

Тема. Політичний процес у політичній науці і масовій свідомості (2 год.).

Мета: з'ясувати розуміння студентами питань щодо політичного процесу, його сутності, змісту та інтерпретації.

Ключові поняття: політичний процес; політична участь; суб'єкти політичного процесу; форми політичних процесів.

Питання для обговорення

1. Політичний процес як категорія політичної науки.
2. Розмежування політичних процесів західного і незахідного типу (за Л. Паєм).
3. Теорія «ідеальних типів» політичного процесу.
4. Типи політичного процесу.

Питання для дискусії

- від чого залежить ефективність управлінських рішень?
- чи відрізняються між собою політичні революції та кардинальні реформи?

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть типологію груп тиску за цілями
2. Використовуючи комп'ютерну техніку, мережі інтернет та довідкову літературу, складіть тези до теми: «Основні категорії і базові концепти політичного режиму» .

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Зверніть увагу на навчальний посібник. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. Київ: Знання, 2011. 415 с.

До завдання № 2. Увага ! Використайте 9 простих кроків написання тез.

- Поставте цілі
- Сформулюйте назву
- Пишіть із чистого аркуша
- Формулюйте простіше
- Кожна теза – закінчена думка
- Дотримуйтеся структури

- Дбайте про грамотність і правдивість
- Зважайте на актуальні вимоги
- Один раз напишіть, сім раз перечитайте

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Ауліна О. В. Політична міфологія в інформаційних війнах : монографія. Київ : Бихун В. Ю., 2018. 168 с.
2. Вонсович С.Г Вектори трактування політичного процесу в політичній науці *Політикус: наук. журнал. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського*. Одеса: Гельветика, 2021. № 5.С.7–12.
3. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
4. Новакова О.В., Пашина Н.П. Політичні процеси та політичні відносини Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2016. 398 с.
5. Пасісниченко В.Л. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 105–116.
6. Schroeder, R. Media systems, digital media and politics. In *Social Theory after the Internet: Media, Technology, and Globalization* 2018. pp. 28–59.

Додаткова

1. Young, M., McFarland, A.. Neopluralism: The Evolution of Political Process Theory Review of *Neopluralism: The Evolution of Political Process Theory*. *The Journal of Politics*, 2007.6 9(3), P. 889–890
2. Точицький М. С. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. *Політикус*. 2019. Вип. 6. С. 49-53.
3. Choi, T., & Robertson, P. J. Deliberation and Decision in Collaborative Governance: A Simulation of Approaches to Mitigate Power Imbalance. *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, 2014.24(2),P. 495–518.
4. Mintz, A., & Wayne, C. The Polythink Syndrome and Elite Group Decision-Making. *Political Psychology*, 2016.37(S1),P. 3–21.

Семінарське заняття № 15

Тема. Феномен політичної поведінки та політичної дії. (2 год.).

Мета. Перевірити засвоєння студентами – бакалаврами теми семінарського заняття, розуміння категорій «політична поведінка», «політична дія».

Ключові поняття: політична поведінка; політична дія; чинники детермінації політичної поведінки; соціологічна модель; «кумулятивна піраміда».

Питання для обговорення.

1. Категорії політичної активності людей у політичній науці.
2. Феномен політичної поведінки.
3. Соціологічна модель політичної поведінки (А. Лейпхарт, П. Бурдье).
4. Психологічна модель політичної поведінки.
5. Теорія раціонального вибору.

6. Типологія форм політичної дії.

Питання для дискусії

- у яких формах відбуваються політичні дії?
- Із чим пов'язана поява поняття «політична участь»?

Завдання для самостійної роботи

1. Чинники детермінації політичної поведінки
2. Опишіть теорію раціонального вибору Даусона.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. При підготовці завдання, звернути увагу: Політичні трансформації сучасного суспільства: колективна монографія / за наук. редакцією Т. Шаравари. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. С. 201-204

До завдання № 2. Увага! Використайте політичну енциклопедію. *.В. Константинов, В. Солошенко.* «Раціонального вибору» теорія. *Політична енциклопедія.* Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. с.625

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Бурдьє П. Практичний глузд; пер. з франц. Київ: Укр. Центр духов. культури, 2003. 503 с.
2. Бучинська А. Категорія «політична участь» у західному політологічному дискурсі: еволюція та сучасний стан. *Політичні дослідження.* 2022. № 2. С. 26-41.
3. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
4. Політичні трансформації сучасного суспільства: колективна монографія / за наук. редакцією Т. Шаравари. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 216 с
5. Северинюк В.М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ ; Запоріжжя : КПУ, 2009. 432 с.

Додаткова

1. Ярош О.Б. Загальна теорія політики. Луцьк: РВВ Вежа Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005, 240 с.
2. Barabas J, et al. «The Question(s) of Political Knowledge.» *The American Political Science Review*, vol. 108, no. 4, 2014, pp. 840–855.
3. Beckwith J, and Morris C. A.. «Twin Studies of Political Behavior: Untenable Assumptions?» *Perspectives on Politics*, vol. 6, no. 4, 2008, pp. 785–791.
4. Berinsky A.J. «Education and Political Participation: Exploring the Causal Link.» *Political Behavior*, vol. 33, no. 3, 2011, pp. 357–373.
5. Cooper R. A., and Dougherty K. L. «The Consistency of James Madison's Politics.» *American Political Thought*, vol. 6, no. 2, 2017, pp. 201–227.

Семінарське заняття № 16

Тема. Теорії еліт та призначення лідерства (2 год.).

Мета: з'ясувати розуміння студентами різних підходів до визначення змісту і завдань теорії еліт, концепту лідерства, класичних та сучасних теорій еліт.

Ключові поняття: еліти; лідерство; політична стратифікація; організаційний підхід; типи політичного управління; психологічна теорія еліт; система гільдії.

Питання для обговорення

1. Ідеї про неминучість поділу суспільства на управлінців і керованих. Класичні теорії еліт.
2. Доктрина «політичного класу» Г. Моски.
3. Психологічна теорія еліт В. Парето.
4. Концепція «олігархії» Р. Міхельсона.
5. Різноманітність підходів у дослідженні структури влади.
6. Класовий підхід до аналізу еліт.
7. Теорія рис (за Ф. Гольтоном).

Питання для дискусії

- як проявляється лідер, використовуючи компульсивний політичний стиль?
- яка із типологій лідерства класифікує лідерів за іміджем?

Завдання для самостійної роботи

1. Визначте сучасні концепції лідерства. Складіть план.
2. Розкрийте психологічну теорію еліт В. Парето. Напишіть тези.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Увага! Використайте інтернет-джерела. Зверніть увагу на навчальний посібник. Гелей С. Д., С. М. Рутар Політологія: навчальний посібн., 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. С. 225-230.

До завдання № 2. Звернути увагу на пропонований підручник. Елітознавство : підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2013. С. 39-58.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / пер. з нім. М. Култаєвої, М. Бойченка. Київ: СтилоС, 2008. 396 с.
2. Вонсович С.Г Теоретичні доміанти дискурсу владних еліт *Грані: наук.–теорет. і громад.–політ. альм.* / Дніпров. нац. ун–т ім. Олеся Гончара Дніпропетров. регіонал. ін–т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ГО. Центр соц.–політ. дослідж. Дніпро: Грані, Т. 24.№10.С.25–33
3. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
4. Елітознавство: підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. 268 с

5. Пірен, М. І. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві: навч. посібник. Київ: УН-т Україна, 2012. 232 с

6. Pierzchalski F. «Class resentment and leadership: manipulation of negative emotions in political leadership practices.» *Politeja*, no. 68, 2020, pp. 63–82.

Додаткова

1. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Київ: Артек, 2001. 224 с.

2. Andre, A. Depauw S. «The Quality of Representation and Satisfaction with Democracy: The Consequences of Citizen-Elite Policy and Process Congruence.» *Political Behavior*, vol. 39, no. 2, 2017, pp. 377–397.

3. Cole Rose. «Shaping (Global) Leaders or Creating (Global) Citizens? Considering the Competing Purposes of Higher Education.» *The Good Society*, vol. 25, no. 2–3, 2017, pp. 289–312.

4. Landa D Tyson.A. «Coercive Leadership.» *American Journal of Political Science*, vol. 61, no. 3, 2017, pp. 559–574.

5. Rotberg R.I. «The Need for Strengthened Political Leadership.» *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 652, 2014, pp. 238–256.

Семінарське заняття № 17

Тема. Теорія політики про інтерпретації поняття «партії» і «групи тиску» (2 год.).

Мета: визначити рівень розуміння студентами - бакалаврами поняття «партії», партійні системи та групи тиску у політиці.

Ключові поняття: партії; партійні системи; групи тиску у політиці; патологія; структурний підхід; електоральний підхід; партії виборців.

Питання для обговорення

1. Партія як політична реальність у XX і XXI століттях.
2. Структурний і електоральний підходи до трактування політичних партій та їх ключові ознаки. Сутність партії виборців.
3. Типологізація політичних партій та її критерії.
5. Антисистемні партії, їхні ознаки.
6. Популістські партії: сутність і значення у XXI столітті.
7. Партійні системи, їх типологія.
8. Групи тиску у політичній теорії.

Питання для дискусії

- що об'єднує групи тиску?
- що лежить в основі поділу сучасних політичних партій (за С. Воліненцом)?

Питання для самостійної роботи

1. Опишіть партійні системи.
2. Складіть таблицю: «Структурний підхід М.Дюверже щодо функцій партій».

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. При виконанні завдання, використовуйте: Політологія: Підручн. / І.С. Дзюбко, К.М. Левківський, В.П. Андрущенко та ін. Київ, 1998. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – 2-ге вид. Київ., 2006. 415с.

До завдання № 2. У процесі самостійного виконання завдання, використайте навчальний посібник. Політичні партії: теорія та функціональні практики: Навчальний посібник / Новакова О. В., Агафонова Г. С., Моїсеєва А. С., Струнін П. А. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. С. 198-215.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Байковський П. Загальноєвропейські партії в політичній системі Європейського Союзу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей*. 2019. № 19–20. С. 224–228.
2. Бусленко В. Взаємовідносини влади і опозиції в державах Вишеградської групи: монографія. Вінниця, 2020. 320 с.
3. Горбатенко В. П. Еволюція політичних партій від кадрових і масових до картельних і новітніх. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2016. Вип. 20. С. 49-55.
4. Караман К. В. Проблема типології партій в сучасній партології. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. 2019. Вип. 26. С. 114-123
5. Watts D. «Pressure Groups»' *British Government and Politics: A Comparative Guide*, NED-New edition, 2, Edinburgh University Press, 2012, pp. 282–315.

Додаткова

1. Нікогосян О. Політичні партії в системі сучасної демократії. Сучасна українська політика. 2018. № 18. С. 187-194
2. Bawn K, et al. «A Theory of Political Parties: Groups, Policy Demands and Nominations in American Politics.» *Perspectives on Politics*, vol. 10, no. 3, 2012, pp. 571–597.
3. Dogra N.K., Singh V. «Democracy and political parties.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 75, no. 1, 2014, pp. 17–22.
4. Hoffman M. «Sources of Anxiety About the Party in Radical Political Theory.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 63, no. 149, 2016, pp. 18–36.
5. Leeper T. J., Slothuus R. «Political Parties, Motivated Reasoning, and Public Opinion Formation.» *Political Psychology*, vol. 35, 2014, pp. 129–156.

Семінарське заняття № 18

Тема. Теорія модернізації. Політичні зміни і політичний розвиток у політиці(2 год.).

Мета: визначити рівень засвоєння студентами теми: «модернізація як теоретична модель політичного розвитку».

Ключові поняття: модернізація; політичні зміни; політичний розвиток; політичний процес; теорії розвитку; класифікація революцій.

Питання для обговорення.

1. Теорії політичного розвитку.
2. Політична зміна та її типи.
3. Сучасні підходи до теорій розвитку.
4. Негативні політичні зміни.
5. Теорія модернізації: складання концепту.

Питання для дискусії

- на що опираються концептуальні побудови «Теорії різних шляхів розвитку» (за В. Цапфом)?

- чим характеризується універсалізм і технологічний детермінізм як етапи розвитку теорії модернізації?

1. Опишіть моделі модернізації.
2. Розкрийте концепцію «авторитарної ситуації» Т. Карла і Ф. Шміттєра.

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Виконуючи завдання, використайте рекомендовану літературу. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна О. Г. Данильян та ін.; За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна Харків: Право, 2008. С.67-83.

До завдання № 2. Увага! Використайте навчальний посібник. Політичні режими сучасності : інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посібник / В. С. Литвин. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С.504-510

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Вонсович С.Г. Спектральне застосування методологічних підходів у дослідженні перехідних (транзитивних) процесів посткомуністичних, порадянських суспільств *Вісник Прикарпатського університету. Політологія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано – Франківськ: Плай, Вип.14. 2020.С.90– 96.*

2. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.

3. Кутуєв П. Модерн, модернізація, розвиток: ідеї та практики: монографія. Київ: Талком, 2015. 467 с.

4. Лисенко О. Є. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за ред. А.Г. Бульвінського. Київ : ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України, 2017. 288 с.

5. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна О. Г. Данильян та ін.; За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна Харків: Право, 2008. 320 с.

6. Kaufman-Osborn T.V. «Political Theory as Profession and as Subfield?» *Political Research Quarterly*, vol. 63, no. 3, 2010, pp. 655–673.

Додаткова

1. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 547 с.
2. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 478 с
3. Шевель І. Політична модернізація: сутність, теорії, розвиток, порівняльно-соціологічний аналіз. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти, 2018 (2), С. 236–242.
4. Siaroff A. «Development and Political Development.» *Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics, Third Edition*, University of Toronto Press, 2013, pp. 23–48.
5. Gundelach B. «Political Consumerism: A Comparative Analysis of Established and Developing Democracies.» *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, vol. 41, no. 2, 2020, pp. 159–173.

Семінарське заняття №19

Тема. Глобальна демократизація: способи інтерпретації (2 год.).

Мета: з'ясувати розуміння студентами - бакалаврами глобальних демократичних процесів.

Ключові поняття: демократизація; теорія «хвиль демократизації»; теоретичні моделі транзиту; глобальна демократизація.

Питання для обговорення

1. Історичні моделі становлення демократії (за Стенфордом Лакоффом).
2. Вплив зовнішніх факторів на процес демократизації.
3. Диверсифікованість демократії і циклічна модель глобальної демократизації.
4. «Хвилі» демократизації.
5. Моделі і фази політичної трансформації.
6. Теоретичні моделі транзиту.

Питання для дискусії

- чи є головною рисою сучасної демократії консолідованість?
- чи є вагомую роль лідерів у трансформаційній моделі?
- у чому полягає особливості політичного транзиту у ХХІ столітті?

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть концепцію розпаду демократичних режимів Х.Лінца.
2. Напишіть тези на тему: «Теоретичні моделі транзиту».

Методичні рекомендації щодо виконання завдань

До завдання № 1. Виконуючи завдання, використовуйте навчальний посібник. Політичні режими сучасності : інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посібник / В. С. Литвин. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С.602-612

До завдання № 2. Зверніть увагу! **Написання тез.**

1. Поставте цілі
2. Сформулюйте назву
3. Пишіть із чистого аркуша
4. Формулюйте простіше
5. Кожна теза – закінчена думка
6. Дотримуйтеся структури
7. Дбайте про грамотність і правдивість
8. Зважайте на актуальні вимоги
9. Один раз напишіть, сім раз перечитайте

Використайте рекомендоване джерело. Вонсович С. Г. Політична транзитологія: історія, методологія: монографія. Кам'янець - Подільський: видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. С. 183-208.

Список основної та додаткової літератури

Основна

1. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: підручник. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. 2017. 203 с.
2. Гантінгтон С. Політичний порядок в мінливих суспільствах. / переклад Цимбал Т. Київ: Наш Формат. 2020. 448 с.
3. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2017. 226 с.
4. Милосердна І.М. Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір. *Актуальні проблеми політики.* № 61. 2018. С.67-76
5. Thompson DF. Democratic Theory and Global Society. In: Restoring Responsibility: Ethics in Government, Business, and Healthcare. Cambridge: Cambridge University Press; 2004. p. 318–336.

Додаткова

1. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і докринальний підходи: підручник: у 2-х т. /за заг. Ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів: Новий світ - 2000, 2016. Т. 1. 516с.
2. Andersen D. «Comparative Democratization and Democratic Backsliding: The Case for a Historical-Institutional Approach.» *Comparative Politics*, vol. 51, no. 4, 2019, pp. 645–663.
3. Che A., Adekola O. G. Incoherent democratization and inter-state belligerence: contemporary evidence. *International Journal on World Peace*, 2016. 33(3), 7–35.
4. Flockhart T., Korosteleva A. War in Ukraine: Putin and the multi-order world, *Contemporary Security Policy*, 2022, 43:3, pp.466-481
5. Miller L. E., et al. «Democratization and Democracy Promotion: Trends, Theories, and Practices.» *Democratization in the Arab World: Prospects and Lessons from Around the Globe*, RAND Corporation, 2012, pp. 9–34.
6. Norris P., Inglehart R. Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 554 с.

Форми поточного і підсумкового контролю та критерії оцінювання

Поточний контроль здійснюється з метою перевірки рівня підготовки здобувачів вищої освіти за визначеною темою; забезпечення зворотного зв'язку між викладачем та здобувачами вищої освіти, управління навчальною мотивацією здобувачів. Поточний контроль здійснюється у формі усного опитування, виступів здобувачів при обговоренні теоретичних питань, виконанні практичних завдань. Форма модульного контролю: модульна контрольна робота.

Формою підсумкового контролю є екзамен.

Критерії оцінювання результатів навчання

Поточний і модульний контроль (60 балів)			Екзамен	Сума
Змістовий модуль 1 (60 балів)			40	100
Поточний контроль	Самостійна робота	МКР		
25 балів	10 балів	25 балів		

Поточний контроль здійснюється з метою перевірки рівня підготовки здобувачів вищої освіти за визначеною темою; забезпечення зворотного зв'язку між викладачем та здобувачами вищої освіти, управління навчальною мотивацією здобувачів.

Оцінювання на семінарських заняттях відбувається за 12 бальною системою відповідно до критеріїв визначених «Положенням про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». Максимальний бал оцінки поточної успішності здобувачів вищої освіти на навчальних заняттях рівний 12.

Відповіді студентів на практичних заняттях оцінюються за 12-бальною системою за наступними критеріями

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді „так” чи „ні”. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	2	Здобувач вищої освіти мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить

		спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; може самостійно знайти в підручнику відповідь. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	3	Здобувач вищої освіти намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі властивості; робить спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру; за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
Середній (репродуктивний)	4	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його, провести за зразком розрахунки; орієнтується у поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	5	Здобувач вищої освіти знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але окремі висновки не логічні, не послідовні. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	6	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами. Здобувач переважно дотримується

		принципів академічної доброчесності.
Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Здобувач вищої освіти правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими теоріями і фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; за допомогою викладача може скласти план реферату, виконати його і правильно оформити; самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; скласти таблиці, схеми. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	8	Знання здобувачем вищої освіти досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	9	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття, категорії, нормативні документи; формулює закони; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
Високий (творчо- професійний)	10	Здобувач вищої освіти володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних ситуаціях; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; самостійно визначає мету власної діяльності; розв'язує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як

		альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	11	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї пізнавальної діяльності; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	12	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

Відвідування занять. Очікується, що всі студенти відвідають лекційні та семінарські заняття курсу. Студенти мають інформувати викладача про неможливість відвідати заняття. У будь-якому випадку студенти зобов'язані дотримуватися термінів виконання усіх видів робіт, передбачених курсом.

«Положення про організацію освітнього процесу в КПНУ імені Івана Огієнка» URL: <https://drive.google.com/file/d/1ZbMN35h-7ZSJBBOVvL2bTcaLtRbcQA86/view>

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Після вивчення освітнього компоненту здобувачі пишуть модульну контрольну роботу.

Модульна контрольна робота виконується у письмовій формі. До її написання допускаються усі студенти. Позитивну оцінку за МКР не рекомендується покращувати.

Невиконання МКР оцінюється 0 балів.

Здобувачі вищої освіти, які за результатами виконання модульних контрольних робіт отримали рейтинговий бал менший 60 % від максимальної кількості балів, виділених на цей вид роботи, а також ті, що не з'явилися для виконання або не виконали завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

Формою проведення модульної контрольної роботи є письмова відповідь на запропоновані запитання. Максимальна кількість балів за МКР – 25. Для зарахування модульної контрольної роботи мінімальна кількість набраних балів повинна становити не менше 15, у іншому випадку МКР потрібно виконати повторно.

Оцінювання модульної контрольної роботи

Шкала ECTS	Бали	Критерії оцінювання
«відмінно»	25-23 бали	Здобувач вищої освіти у відповідях на варіант МКР демонструє глибокі знання з Політичної регіоналістики, повною мірою володіє матеріалом, що дозволяє виявляти розуміння змісту предмету, його основних положень, категоріального апарату тощо, може обґрунтовувати свої судження, аргументуючи правильну відповідь, логічно та послідовно формулює текст відповідей на поставлені завдання.
«добре»	22-19 балів	Результати відповідей здобувача вищої освіти на варіант МКР відповідають тим самим вимогам, що й для оцінки «відмінно», але при цьому здобувач допускає певні неточності та незначні помилки. Здобувач володіє матеріалом, правильно відповідаючи на поставлені завдання, логічно формулює відповіді, намагаючись аргументувати їх.
«задовільно»	18-15 балів	Відповіді здобувача вищої освіти на варіант МКР дозволяють виявити знання і розуміння основних положень предмета, певне володіння категоріальним апаратом, проте характеризуються фрагментарністю, відсутністю повноти та аргументованості. Здобувач допускає помилки при відповідях на питання МКР, не вміє достатньо

		обґрунтувати свої судження.
«незадовільно»	14 і менше	Відповіді здобувача вищої освіти на варіант МКР не виявили знань та розуміння основних положень предмета, що спричинило значну кількість помилок або, взагалі, повну/часткову відсутність відповідей. Здобувач не вміє логічно побудувати відповідь, обґрунтовувати свої судження, плутається у розумінні категоріального апарату тощо.

Критерії оцінювання самостійної роботи (завдання репродуктивного, частково-пошукового, творчого характеру)

Завдання оцінюється в 10-8 балів, якщо: автором чітко поставлена проблема і представлена власна точка зору стосовно її вирішення; проблема розкрита на високому теоретичному рівні, простежені системні зв'язки предмету дослідження, подані обґрунтування заявлених характеристик з коректним використанням соціологічних та політологічних термінів, що мають відношення до теми завдання; надана аргументація власної думки з опорою на соціально-політичний аспект в контексті проблематики завдання; відповідь розгорнуто розкриває заявлену тему.

Завдання оцінюється в 6-8 балів, якщо: представлена власна точка зору (позиція, ставлення) стосовно вирішення проблеми; тема розкрита з конкретним використанням соціологічних та політологічних та спеціальних понять у контексті відповіді (теоретичні зв'язки та обґрунтування явно не простежуються); надана аргументація власної думки з опорою на факти розвитку соціально-політичних уявлень з проблематики завдання; відсутня відповідь на одне із запитань або запитання не розкрито в повній мірі, зокрема не проаналізовані деякі суттєві характеристики предмету розгляду.

Завдання оцінюється в 4-6 балів, якщо: представлена власна точка зору (позиція, ставлення) при розкритті проблеми; проблема розкрита при формальному використанні соціологічних та політологічних та спеціальних термінів; дана аргументація своєї думки з опорою на факти розвитку соціально-політичних уявлень без теоретичного обґрунтування; відсутня відповідь два питання або заявлена тема розкрита не до кінця, а саме: опущена значна частина суттєвих характеристик явища, тобто розкриті лише деякі суттєві характеристики предмету дослідження.

Завдання оцінюється в 2-4 бали, якщо: представлена власна точка зору (позиція, ставлення) при розкритті проблеми; проблема розкрита на буденному (а не теоретичному) рівні; аргументація власної думки слабо пов'язана з розкриттям проблеми; опущений аналіз суттєвих характеристик явища, тобто розкриті лише несуттєві характеристики предмету дослідження.

Завдання оцінюється в 0 балів, якщо: відповідь має реферативний характер без соціологічного та політологічного аналізу; вона є плагіатом, тобто коли автор скористається нечесним шляхом представлення чужих думок власними.

Академічна доброчесність. Очікується, що роботи студентів будуть їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел списування, втручання в роботу інших студентів становлять, але не обмежують приклади можливої академічної недоброчесності. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її не зарахування викладачем, незалежно від масштабів плагіату чи обману.

URL: <https://integrity.kpnu.edu.ua/>

Неформальна освіта. Визнання КПНУ ім. І. Огієнка результатів навчання, здобутих шляхом формальної або інформальної освіти регламентовано «Положенням про результатів навчання, здобутих шляхом формальної або інформальної освіти».

У випадку, якщо здобувач освіти отримав знання у неформальній та інформальній освіті, зарахування результатів навчання здійснюється згідно Порядку визнання результатів навчання здобувачів вищої освіти, отриманих шляхом здобуття неформальної/інформальної освіти в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, зокрема, якщо їх тематика відповідає змісту навчальної дисципліни (окремій темі або змістовому модулю).

В неформальній освіті:

- закінчення професійних курсів, семінарів або тренінгів, тематика яких відповідає змісту навчальної дисципліни (окремій темі або змістовому модулю);
- підготовка конкурсної наукової роботи;
- призове місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт;
- призове місце на Всеукраїнській студентській олімпіаді;

В інформальній освіті:

- наявність наукової публікації.

Екзамен (40 балів)

Якщо здобувач вищої освіти не відпрацював пропущені навчальні заняття, не виправив оцінки 0,1,2,3, отримані на навчальних заняттях; не виконав або виконав МКР, завдання самостійної та індивідуальної роботи менше ніж на 60% від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт, він вважається таким, що має академічну заборгованість за результатами поточного контролю.

Здобувачі вищої освіти, які не мають академічної заборгованості за результатами поточного контролю допускаються до екзамену.

Здобувачі вищої освіти, які мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, зобов'язані ліквідувати її в терміни, визначені графіком навчального процесу.

Здобувачі вищої освіти, які мають академічну заборгованість за результатами підсумкового контролю у формі екзамену, зобов'язані ліквідувати її в терміни, визначені графіком ліквідації академічної заборгованості.

В умовах застосування дистанційних технологій навчання організація поточного і семестрового контролю відбувається відповідно до «Порядку організації поточного та семестрового контролю із застосуванням дистанційних технологій навчання в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (зі змінами)» (https://drive.google.com/file/d/15qM6nA_NtvOZxOYz4Hzc8DZNgnAiL_zz/view).

Екзамен проводиться у формі письмового опитування за питаннями екзаменаційного білета. Білет іспиту складається з трьох питань.

Питання екзаменаційного білета оцінюються відповідно до таких критеріїв:

високий рівень 40 - 36 б.	Здобувач виявляє глибокі фундаментальні знання теорії, повно викладає вивчений матеріал, виявляє розуміння предмета висловлювання, формулює своє бачення проблеми, виявляє розуміння матеріалу, може обґрунтовувати свої судження, наводити необхідні приклади, викладає матеріал логічно, послідовно. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
достатній рівень 35 – 30 б.	Якщо відповідь здобувача відповідає тим самим вимогам, що і для високого рівня, але він допускає 1-2 помилки, які сам виправляє, і 1-2 недоліки в послідовності викладу матеріалу. Здобувач уміє наводити власні приклади на підтвердження нових думок. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
середній рівень 29 – 24 б.	Якщо здобувач виявляє знання і розуміння основних положень дисципліни, але викладає матеріал неповно і допускає неточності у визначенні понять; не вміє досить глибоко і доказово обґрунтовувати свої судження і наводити приклади; викладає матеріал непослідовно. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
початковий рівень менше як 23 б.	Якщо здобувач виявляє незнання більшої частини вивченого матеріалу, не володіє методичним апаратом, допускає помилки у формулюванні понять, які спотворюють їх зміст, хаотично і невпевнено викладає матеріал. Здобувач неспроможний виконати стандартні завдання навіть. Під час підготовки до відповіді (або в процесі відповіді) наявні ознаки академічної недоброчесності.

Рейтингова оцінка з кредитного модуля

Рейтингова оцінка з кредитного модуля – сумарна підсумкова оцінка за багатобальною шкалою рівня засвоєння здобувачем вищої освіти певного кредитного модуля (навчальної дисципліни) упродовж його вивчення.

**Таблиця відповідності шкал оцінювання навчальних досягнень
здобувачів вищої освіти**

навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Рейтингова оцінка з навчальної дисципліни	Оцінка за шкалою ECTS	Національна шкала оцінювання
90-100	A	зараховано
82-89	B	
75-81	C	
67-74	D	
60-66	E	
35-59	FX	Не зараховано (з можливістю повторного складання)
1-34	F	Не зараховано (з обов'язковим повторним курсом)

Перескладання рейтингових оцінок (від 60 і більше балів) з метою їх підвищення дозволяється лише у виняткових випадках за погодженням з деканом факультету та з дозволу ректора університету.

**Умови визначення успішного засвоєння освітнього компоненту
«Загальна теорія політики»:**

- кредити присвоюються здобувачам вищої освіти після завершення навчальної дисципліни та успішного оцінювання досягнутих ними результатів навчання;

- критерієм успішного проходження здобувачем вищої освіти оцінювання результатів навчання є досягнення ним мінімального порогового рівня оцінок за кожним запланованим результатом навчання освітнього компоненту та мінімального порогового рівня оцінки за освітнім компонентом загалом, яких складає 60 % від максимально можливої кількості балів, визначеної відповідними нормативними документами Університету;

- здобувач вищої освіти вважається таким, що має академічну заборгованість за результатами поточного контролю, якщо він не відпрацював пропущені навчальні заняття, не пересклав оцінки 0, 1, 2, 3 отримані на навчальних заняттях, не виконав або виконав модульну контрольну роботу, завдання самостійної та індивідуальної робіт з оцінкою, що становить менше 60 % від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт;

- здобувач вищої освіти, який має академічну заборгованість з освітнього компоненту за результатами поточного контролю, не допускається до екзамену. Рішення про недопущення за поданням викладача приймає декан факультету, його оприлюднюють до початку екзамену. У відомості обліку успішності роблять запис «не допущено»;

- здобувач вищої освіти допускається до складання екзамену після ліквідації академічної заборгованості за результатами поточного контролю;

- здобувач вищої освіти підготувався до екзамену з освітнього компонента, якщо його рейтингова оцінка за результатами екзамену є більшою або рівною 24 балам (60 % від максимально можливої для даної форми контролю кількості балів). Рейтингову оцінку такого здобувача вищої освіти з освітнього компонента визначають як суму рейтингової оцінки за результатами поточної успішності та рейтингової оцінки за результатами екзамену;

- якщо допущений до екзамену здобувач вищої освіти не підготувався (його рейтингова оцінка за результатами екзамену є меншою 24 балів), то бали за екзамен до рейтингової оцінки поточної успішності не додаються, виставляють підсумкову оцінку з освітнього компоненту FX за шкалою ЄКТС та «незадовільно» за національною шкалою;

- здобувачам вищої освіти, які за результатами підсумкового контролю у формі екзамену отримали незадовільну оцінку, дозволяють ліквідувати академічну заборгованість після належної підготовки;

- ліквідацію академічної заборгованості за результатами семестрового контролю дозволяють до початку наступного семестру в час, визначений графіком ліквідації академічної заборгованості, та допускають не більше двох разів: перший раз – викладачеві, другий – комісії яку створюють за розпорядженням декана факультету;

- відповідь здобувача вищої освіти, який ліквідує академічну заборгованість на засіданні комісії, оцінюють за 100-бальною шкалою без урахування рейтингової оцінки поточної успішності;

- за неуспішного проходження оцінювання результатів навчання за освітнім компонентом кредити здобувачі вищої освіти не присвоюють;

- якщо здобувач вищої освіти, допущений до семестрового контролю не з'явився на семестровий екзамен, у відомості обліку успішності викладач записує «не з'явився». Про незалежні від здобувача вищої освіти причини (у тому числі непрацездатність у зв'язку із хворобою), які підтверджують неможливість його присутності на екзамені, він має негайно повідомити декана факультету.

В умовах застосування дистанційних технологій навчання організація поточного і семестрового контролю відбувається відповідно до «Порядку організації поточного та семестрового контролю із застосуванням дистанційних технологій навчання в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (зі змінами)»

URL :

https://drive.google.com/file/d/15qM6nA_NtvOZxOYz4Hzc8DZNgnAiL_zz/view.

Рекомендовані джерела та література

1. Андрійчук Т. Громадянське суспільство і держава як суб'єкти демократичного процесу *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С.116-125.
2. Ауліна О. В. Політична міфологія в інформаційних війнах : монографія. Київ : Бихун В. Ю., 2018. 168 с.
3. Байковський П. Загальноєвропейські партії в політичній системі Європейського Союзу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей*. 2019. № 19–20. С. 224–228.
4. Байме К. Політичні теорії сучасності / пер. з нім. М. Култаєвої, М. Бойченка. Київ: Стилос, 2008. 396 с.
5. Батюк Д.А., Кисленко Р.В. Типологія гібридних політичних режимів. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6 (I). С. 18–23.
6. Безклубенко С. Громадянське суспільство як продукт соціокультурного розвитку. *Культурологічна думка*, 2018.13(1), С.24–36.
7. Бельська Т. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. С. 66–72.
8. Більченко Є.В. Неототалітаризм як світоглядний феномен: культурологічний дискурс. *Схід*. 2017. № 2 (148), березень-квітень. С. 83–90.
9. Брусиловська, О. Теорії міжнародних відносин у наукових дискусіях: уявний діалог між Оле Вейвером та Кнутом Еріком Йоргенсенем. *Міжнародні та політичні дослідження*, 2020. (33), С. 39–51.
10. Бульбенюк С. С. Соціопсихологічна природа політичної влади: монографія. Київ. : КНЕУ, 2013. 215 с
11. Бурдье П. Практичний глудз; пер з франц. Київ: Укр. Центр духов. культури, 2003. 503 с.
12. Бусленко В. Взаємовідносини влади і опозиції в державах Вишеградської групи: монографія. Вінниця, 2020. 320 с.
13. Бучинська А. Категорія «політична участь» у західному політологічному дискурсі: еволюція та сучасний стан. *Політичні дослідження*. 2022. № 2. С. 26-41.
14. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації. *Гілея*. 2013. Вип. 65. С. 515–522.
15. Вонсович С. Г. Вектори еволюції теорії легітимності як атрибута влади: минуле і сучасність. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. 2021. Вип. 31-32. С. 94-102.
16. Вонсович С. Г. Політична криза як фактор транзиту. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6(1). С. 54-58.
17. Вонсович С. Г. Специфіка і перебіг політичного транзиту: центрально східно-європейський варіант. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. зб. наук. праць. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2013. Вип. 114 (II). Київ, 2013. С. 3–9.
18. Вонсович С. Дескрипція засад політичної транзитології. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2013. Вип. 6-7. С. 26-32.
19. Вонсович С.Г. Спектральне застосування методологічних підходів у дослідженні перехідних (транзитивних) процесів посткомуністичних, порадянських суспільств *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 2020.Вип.14..С.90– 96.
20. Вонсович С.Г. Аналіз політичних технологій тоталітарного режиму. Зб. наук. праць. *Політологічні студії*. 2010. Вип 1. С. 63-71.
21. Вонсович С.Г. Вектори трактування політичного процесу в політичній науці *Політикус*. 2021. № 5.С.7–12.
22. Вонсович С.Г. Влада як ресурс спроможності держави: політологічний дискурс. *Літопис Волині*. 2023.№29. С. 142-147.

23. Вонсович С.Г. Демократичний транзит та його складові. *Нова парадигма: журнал наукових праць*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 100. С. 123–131.
24. Вонсович С.Г. Демократичний транзит: ретроспекції класифікації *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. Дніпропетровськ, 2012. Т. 20. № 9/2. С. 210–215.
25. Вонсович С.Г. Дискурс тоталітаризму (політологічний аспект), монографія. Кам'янець–Подільський: ПП Мошак М. І., 2008. 200с.
26. Вонсович С.Г. Засади теорії демократичного переходу. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 49. С. 550–556
27. Вонсович С.Г. Історія зарубіжних політичних вчень Ч.1. Політичні вчення Стародавнього Сходу і античності. Навчальний посібник. Кам'янець–Подільський: Зволейко Д.Г., 2021. 159 с.
28. Вонсович С.Г. Окреслення інституціонального ландшафту політичного транзиту в Україні. *Політологічний вісник: зб. наук. праць*. Київ: 2014. Вип. 73. С. 304–313.
29. Вонсович С.Г. Особливості транзиту в умовах кризовості політичної системи: теоретичний аспект. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2014. Т. 22, вип. 24(2). С. 207-213.
30. Вонсович С.Г. Параметри політичного переходу: проблеми визначення. *Політологічний вісник: зб. наук. праць*. Київ: 2012. Вип 67. С. 175–184.
31. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: підручник. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. 2017. 203 с.
32. Вонсович С.Г. Політичний транзит в контексті політичного розвитку. *Гуманітарні студії: зб. наук. праць*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. Вип. 24. С. 95–111.
33. Вонсович С.Г. Політичний транзит у контексті синергетичного підходу. *Політологічний вісник: зб. наук. праць*. Київ: 2013. Вип. 70. С. 200–210.
34. Вонсович С.Г. Реверсивний вектор транзиту в контексті соціополітичних поділів. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6(4). С. 45-49.
35. Вонсович С.Г. Ремінісценції теорії революції у ретроспективно-політологічному дискурсі. *Регіональні студії*. 2021. Вип. 27. С.111-115.
36. Вонсович С.Г. Трансформації і мирне врегулювання конфліктів для України: спроба аналізу можливих викликів. *Гібридні загрози в сучасному світі : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 22 січня – 3 березня. 2024 року*. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С.27-32
37. Вонсович С.Г. Ретроспективний аналіз теоретичних підходів до трактування транзитивних процесів. *Літопис Волині*. 2021. Вип. 24. С. 196–200.
38. Вонсович С.Г. Теоретичні домінанти дискурсу владних еліт. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2021. Т. 24. №10. С.25–33.
39. Вонсович С.Г. Цивілізаційний вимір політичного транзиту. *Політологічний вісник*. зб. наук. праць. Київ: 2013. Вип. 71. С. 427–437.
40. Вонсович С.Г. Поняття національної ідентичності в сучасній політичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*., 2020. Вип. 29. С. 74–81.
41. Вонсович С.Г. Теорія інституціоналізму: рефлексії ретроспективного дискурсу. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2021. 24(9). С.55-64.
42. Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 15–28.
43. Гаврилюк Г.І. «Дефектні демократії» та пізнавальні можливості транзитологічної парадигми. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2008. № 825. Вип. 25. С. 94–101.
44. Гантінгтон С. Політичний порядок в мінливих суспільствах. / переклад Цимбал Т. Київ: Наш Формат. 2020. 448 с.

45. Герасимчук Т. Ф. Концептуальні основи теорії політики : навчальний посібник. Київ, 2008. 307 с.
46. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Загальна теорія політики: Навчальний посібник. Київ: Кондор , 2017. 226 с.
47. Герасимчук Т.Ф., Киридон А.М., Троян С.С. Концептуальні основи теорії політики: Навчальний посібник. Рівне: Вид. Зень О.М., 2008. 307 с.
48. Головатий М. Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. С. 3-10.
49. Горбатенко В. П. Еволюція політичних партій від кадрових і масових до картельних і новітніх. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2016. Вип. 20. С. 49-55.
50. Гордієнко М. Еволюція феномена політичної культури в процесі соціальної модернізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Культурологія*. 2010. Вип. 5. С. 276–291.
51. Городенко Л.М. Політична культура: до визначення понять. *Українське журналістичкознавство*. 2014. Вип. 15. С. 19–25.
52. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналіт. доп. / В. М. Яблонський та ін. ; за ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 112 с.
53. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв та ін. ; за ред. М. П. Требіна ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2013. 536 с.
54. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: монографія / за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2017 .675 с.
55. Гняздовський А. Феноменологія як трансцендентальна теорія політичного світу. *Філософ. думка*. 2009. № 1. С. 66-79
56. Дей М.О., Ткач О.І. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях: навчальний посібник / МОН України: Національна академія наук України, Київський ун. - т права. Київ: Іра, 2017. 172 с.
57. Дембіцький С С. Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів: монографія; НАН України, Ін-т соціології. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 195 с.
58. Елітознавство: підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. 268 с
59. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі ХІХ–ХХ століть. Вид. друге. Київ: Дух і Літера, 2020. 480 с.
60. Жаровська І. М. Теорія влади : навч. посіб. Харків. : Право, 2016. 240 с.
61. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
62. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т.М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
63. Іванишин П. Ідеологія і держава: націософська інтерпретація. Тернопіль. Крила, 2022. 534с .
64. Кадлубович Т. І. Вивчення теорії політики як чинник формування політичної культури. *Дослідження проблем гуманітарної освіти* : зб. наук. пр. за підсумками дискусій на

міжкафедральному науковому семінарі (15 листопада 2018 р., м. Київ) / ред.: А. В. Сакун, Т. І. Кадлубович, Ф. М. Проданюк, Д. С. Черняк. Київ : КНУТД, 2018. С. 49-68.

65. Калиніна А.О. Від класичного тоталітаризму до тоталітарної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 281–288.

66. Караман К. В. Проблема типології партій в сучасній партіології. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. 2019. Вип. 26. С. 114-123

67. Кирилюк Ф. Філософія політичної ідеології: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 520 с.

68. Колбеч Г. К. Політика: Основні концепції в суспільних науках. Пер. з англ. Київ. Видавничий дім КМ Академія, 2004. 127 с.

69. Колісниченко А. Політична ідеологія: сутність, функції та чинник міжнародної політики. *Емінак*, 4 (2), 2018. С. 126–131.

70. Корабльова В. Соціальні смисли ідеології: монографія. Київ: ВАДЕКС, 2014. 350 с.

71. Кукарцев О. Грамшанський поворот у теорії міжнародних відносин. *Гуманітарні візії*. Львів, 2019. Вип. 2. С. 33-37.

72. Кутуєв П. Модерн, модернізація, розвиток: ідеї та практики: монографія. Київ: Талком, 2015. 467 с.

73. Куц Г.М. Перипетії формування ідей націоналізму в європейському політичному дискурсі. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії* 2023. № 2 (16). С. 249-260.

74. Лисенко О. Є. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за ред. А.Г. Бульвінського. Київ : ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України, 2017. 288 с.

75. Лютий Т. Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади. Київ: НаУКМА, 2016. 200 с

76. Мармазова Т. Прикладні аспекти реалізації функцій політики. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 44-50.

77. Мацюк А. Історичні витоки громадянського суспільства та ідей суспільного договору. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 231-238.

78. Милосердна І.М. Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір. *Актуальні проблеми політики*. № 61. 2018. С. 67-76

79. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія Київ: Академія, 2014. 220 с.

80. Міжнародні відносини та світова політика : підручник / кер. авт. кол. В. Ю. Крушинський ; за ред. В. А. Манжолі. Київ: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2010. 863 с.

81. Москалюк М.Ф. Політологія: Загальна теорія політики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 76 с.

82. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів ВНЗ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини Україна. Київ : Ун-т Україна, 2014. 560 с.

83. Нагорна. Л. Політична культура і культура політики: етичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6. С. 14–24.

84. Нікогосян О. Політичні партії в системі сучасної демократії. Сучасна українська політика. 2018. № 18. С. 187-194

85. Новакова О.В., Пашина Н.П. Політичні процеси та політичні відносини Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. 398 с.

86. Пасісниченко В.Л. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 105–116.

87. Пірен, М. І. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві: навч. посібник. Київ: Ун-т Україна, 2012. 232 с

88. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси /за ред. О.О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018.478 с
89. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і докринальний підходи: підручник: у 2-х т. /за заг. Ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів: Новий світ - 2000, 2016. Т. 1. 516с.
90. Політична система сучасного суспільства: навчальний посібник / В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С.Черняк, Н. В. Пархоменко, Київ : КНУТД, 2015. 229 с.
91. Політичні трансформації сучасного суспільства: колективна монографія / за наук. редакцією Т. Шаравари. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 216 с
92. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП Арал, 2018. 540 с.
93. Політологія: сучасні терміни і поняття / Короткий навчальний словник-довідник / Уклад. В. М. Піча. Львів: Новий світ. 2015. 516 с.
94. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
95. Попков В. Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. *Міжнародні та політичні дослідження*, 2020. (33), 52–67.
96. Пояркова Т.К. Кризовий синдром модернізації незалежної України: причини виникнення та засоби подолання: монографія. Суми : Університетська книга, 2015. 351 с.
97. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна О. Г. Данильян та ін.; За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна Харків: Право, 2008. 320 с.
98. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи : інституційний вимір / А. Романюк. Львів : Тріада плюс, 2004. 392 с.
99. Романюк Н. А. Еволюція підходів до розуміння гегемонії в теорії міжнародних відносин / Н. А. Романюк, М. Р. Пурій Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ, 2016. № 129. С. 34-47.
100. Романюк О.І. Що таке «дефектні демократії» і якими вони бувають. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2017. № 2 (33). С. 114–123.
101. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія; Терноп. нац. екон. ун-т. Т.: ТНЕУ, 2013. 350 с.
102. Рудик П. А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник,- 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Алерта, 2015. 288 с.
103. Сазонов М. І. Загальна теорія політики: комплекс навчально-методичних матеріалів з курсу для студентів спеціальності «Політологія». Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 76 с.
104. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Київ: Артек, 2001. 224 с.
105. Северинюк В.М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ ; Запоріжжя: КПУ, 2009. 432 с.
106. Галдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.
107. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с
108. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків. : Право, 2016. 540 с.
109. Точицький М. С. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. *Політикус*. 2019. Вип. 6. С. 49-53.

110. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 547 с.
111. Фісун О. А. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Агора*. 2016. Вип. 17. С. 9-13.
112. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до 11 Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута. – 2-ге вид. Київ : Наш формат, 2019. 576 с.
113. Холод В. Прояви закономірного в плавному і бурхливому плині політики. *Політичний менеджмент* 2007. № 2. С. 55-67.
114. Шевель І. Політична модернізація: сутність, теорії, розвиток, порівняльно-соціологічний аналіз. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2018 (2), С. 236–242.
115. Шергін С.О. Політологія міжнародних відносин. 2-ге видання, виправ. і доповн. / За наук. ред. В.А. Гошовської. Київ, Центр учбової літератури. 2019. 256 с.
116. Яковлев М. Методології дослідження концептополів політичної науки: порівняльний аналіз. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії* № 2 (4) 2018. С. 72-79.
117. Яковлев П. О. Правові засади участі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні інформаційної безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2019. №4. С. 142-146.
118. Ярош О.Б. Загальна теорія політики. Луцьк: РВВ Вежа Волин. держ. ун-ту Ім. Лесі Українки, 2005, 240 с.
119. Andersen D. «Comparative Democratization and Democratic Backsliding: The Case for a Historical-Institutional Approach.» *Comparative Politics*, vol. 51, no. 4, 2019, pp. 645–663.
120. Andre, A. Depauw S. «The Quality of Representation and Satisfaction with Democracy: The Consequences of Citizen-Elite Policy and Process Congruence.» *Political Behavior*, vol. 39, no. 2, 2017, pp. 377–397.
121. Anter A. «Max Weber’s Concept of Nature and the Ambivalence of Modernity.» *Max Weber Studies*, vol. 11, no. 2, 2011, pp. 217–229.
122. Atack I. «Nonviolent Political Action and the Limits of Consent.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, no. 111, 2006, pp. 87–107.
123. Baldwin D. A. «Analyzing Power.» *Power and International Relations: A Conceptual Approach*, Princeton University Press, 2016, pp. 49–90.
124. Barabas J, et al. «The Question(s) of Political Knowledge.» *The American Political Science Review*, vol. 108, no. 4, 2014, pp. 840–855.
125. Barnett, M. N. What is international relations theory good for? In R. Jervis, F. J. Gavin, J. Rovner, D. N. Labrosse, G. Fujii. *Chaos in the Liberal Order: The Trump Presidency and International Politics in the Twenty-First Century* 2018. pp. 8–21.
126. Bawn K, et al. «A Theory of Political Parties: Groups, Policy Demands and Nominations in American Politics.» *Perspectives on Politics*, vol. 10, no. 3, 2012, pp. 571–597.
127. Beckwith J, and Morris C. A.. «Twin Studies of Political Behavior: Untenable Assumptions?» *Perspectives on Politics*, vol. 6, no. 4, 2008, pp. 785–791.
128. Berinsky A.J. «Education and Political Participation: Exploring the Causal Link.» *Political Behavior*, vol. 33, no. 3, 2011, pp. 357–373.
129. Bernhard M, et al. «Introduction: Civil Society and Democracy in an Era of Inequality.» *Comparative Politics*, vol. 49, no. 3, 2017, pp. 297–309.
130. Brownlee J. «Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions.» *American Journal of Political Science*, vol. 53, no. 3, 2009, pp. 515–532.
131. Che A., Adekola O. G. Incoherent democratization and inter-state belligerence: contemporary evidence. *International Journal on World Peace*, 2016. 33(3), 7–35.
132. Choi, T., Robertson, P. J. Deliberation and Decision in Collaborative Governance: A Simulation of Approaches to Mitigate Power Imbalance. *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, 2014. 24(2), P. 495–518.

- 133.Cole Rose. «Shaping (Global) Leaders or Creating (Global) Citizens? Considering the Competing Purposes of Higher Education.» *The Good Society*, vol. 25, no. 2–3, 2017, pp. 289–312.
- 134.Cooper R. A., and Dougherty K. L. «The Consistency of James Madison’s Politics.» *American Political Thought*, vol. 6, no. 2, 2017, pp. 201–227.
- 135.Corbett R. J. «Political Theory within Political Science.» *PS: Political Science and Politics*, vol. 44, no. 3, 2011, pp. 565–570.
- 136.Dauber N. «The penal state and the commonwealth of conscience: Thomas Hobbes and The Elements of Law.» *State and Commonwealth: The Theory of the State in Early Modern England, 1549-1640*, Princeton University Press, 2016, pp. 189–228.
- 137.Dogra N.K., Singh V. «Democracy and political parties.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 75, no. 1, 2014, pp. 17–22.
- 138.Domingues J. M. "Political Systems and Political Regimes." *In Authoritarian Collectivism and ‘Real Socialism’: Twentieth Century Trajectory, Twenty-First Century Issues*, Anthem Press, 2022. pp 41-46.
- 139.Dunn W. *Public Policy Analysis: An Introduction*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1994. 400 p.
- 140.Ehrenberg J. «Civil Society and the State.» *Civil Society, Second Edition: The Critical History of an Idea*, NYU Press, 2017, pp. 128–165.
- 141.Elkins D. Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? *Comparative Politics*.1979. Vol. 11. № 2. P. 127–145.
- 142.Elkins J. «Political Science, Political Theory, and the Liberal Arts.» *Polity*, vol. 46, no. 1, 2014, pp. 92–97.
- 143.Feldman S. Johnston C. «Understanding the Determinants of Political Ideology: Implications of Structural Complexity.» *Political Psychology*, vol. 35, no. 3, 2014, pp. 337–358.
- 144.Femia J. V. «Pareto, Machiavelli, and the critique of ideal political theory.» *Revue européenne des sciences sociales*, vol. 51, no. 2, 2013, pp. 133–148.
- 145.Flockhart T., Korosteleva A. War in Ukraine: Putin and the multi-order world, *Contemporary Security Policy*, 2022, 43:3, pp.466-481
- 146.Fuchs C. «Ideology.» *Communication and Capitalism: A Critical Theory*, vol. 15, University of Westminster Press, 2020, pp. 217–234.
- 147.Galston, William A. «Realism in Political Theory.» *European Journal of Political Theory* 2010.9 (4): 385–411.
- 148.Gimbel E. W. «Interpretation and Objectivity: A Gadamerian Reevaluation of Max Weber’s Social Science.» *Political Research Quarterly*, vol. 69, no. 1, 2016, pp. 72–82.
- 149.Gundelach B. «Political Consumerism: A Comparative Analysis of Established and Developing Democracies.» *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, vol. 41, no. 2, 2020, pp. 159–173.
- 150.Hoffman M. «Sources of Anxiety About the Party in Radical Political Theory.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 63, no. 149, 2016, pp. 18–36.
- 151.Jill. F. «Circulating Authority: Plato, Politics, Political Theory.» *Radical Future Pasts: Untimely Political Theory*, edited by Romand Coles et al., University Press of Kentucky, 2014, pp. 333–350.
- 152.John J.T. *A Theory of System Justification*. Harvard University Press, 2020. P 352
- 153.Joseph S. *Political Theory and Power*. 2nd ed. Foundation Books; 2004. p. 166
- 154.Kastoryano R, and Schader M. «A Comparative View of Ethnicity and Political Engagement.» *Annual Review of Sociology*, vol. 40, 2014, pp. 241–260.
- 155.Kaufman-Osborn T.V. «Political Theory as Profession and as Subfield?» *Political Research Quarterly*, vol. 63, no. 3, 2010, pp. 655–673.
- 156.Ketcham, R. «Liberal Democracy in the Twentieth Century.» *The Idea of Democracy in the Modern Era*, University Press of Kansas, 2021, pp. 90–110.
- 157.Kumar M. «Revisiting political theory and political systems oriental and occidental.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 75, no. 1, 2014, pp. 9–16.

- 158.Landa D Tyson.A. «Coercive Leadership.» *American Journal of Political Science*, vol. 61, no. 3, 2017, pp. 559–574.
- 159.Leeper T. J., Slothuus R. «Political Parties, Motivated Reasoning, and Public Opinion Formation.» *Political Psychology*, vol. 35, 2014, pp. 129–156.
160. Leopold D. Stears M. *Political Theory: Methods and Approaches*. Oxford University Press; 2008.236 p.
- 161.Levi M. Reconsiderations of rational choice in comparative and historical analysis *Comparative politics: Rationality, culture, and structure* / ed. by I. M. Lichbach, A. S. Zuckerman. New York: Cambridge University Press, 2008. P. 117-133
- 162.Levitsky S., Way L. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War. Problems of International Politics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 493 p.
- 163.Mansbach, R. W. Integrating Normative Theory in Teaching International Relations. *International Studies Perspectives*, 2012.13(1), P.10–12.
- 164.Merkel W. Embedded and Defective Democracies. *Democratization*. 2004. Vol. 11. № 5. P. 33–58.
- 165.Miller L. E., et al. «Democratization and Democracy Promotion: Trends, Theories, and Practices.» *Democratization in the Arab World: Prospects and Lessons from Around the Globe*, RAND Corporation, 2012, pp. 9–34.
- 166.Mintz, A., & Wayne, C. The Polythink Syndrome and Elite Group Decision-Making. *Political Psychology*, 2016.37(S1),P. 3–21.
- 167.Morlino L. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? *European Political Science Review*. 2009. Vol. 1. № 2. P. 273–296.
- 168.Norris P., Inglehart R. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 554 c.
- 169.O'Donovan N. «Causes and Consequences: Responsibility in the Political Thought of Max Weber.» *Polity*, vol. 43, no. 1, 2011, pp. 84–105.
- 170.Park S. Thucydides on the Fate of the Democratic Empire. *Journal of International and Area Studies*, 2008.15(1), pp.93–109.
- 171.Peters G. *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*. London; New York : Pinter. 1999. 183 p.
- 172.Pierzchalski F. «Class resentment and leadership: manipulation of negative emotions in political leadership practices.» *Politeja*, no. 68, 2020, pp. 63–82.
- 173.Porter R. ««Ideology.» *Political Concepts: A Reader and Guide*, edited by Iain MacKenzie, Edinburgh University Press, 2005, pp. 525–552.
- 174.Reisinger W. The Renaissance of a Rubric: Political Culture as Concept and Theory. *International Journal of Public Opinion Research*. 1995. Vol. 7. № 4. P. 328–352.
- 175.Rosenwald M. «Research on political diversity and social work.» *Political Ideology and Social Work*, Columbia University Press, 2023, pp. 61–86.
- 176.Rotberg R.I. «The Need for Strengthened Political Leadership.» *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 652, 2014, pp. 238–256.
- 177.Ruth G.W. «Political Theory, Political Science, and Politics.» *Political Theory*, vol. 30, no. 4, 2002, pp. 577–595.
- 178.Saffon, M. P. Urbinati N. Procedural Democracy, the Bulwark of Equal Liberty. *Political Theory*, 2013. 41(3),pp. 441–481.
- 179.Salzborn S. «No Sovereignty without Freedom: Machiavelli, Hobbes and the Global Order in the Twenty-First Century.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 62, no. 144, 2015, pp. 19–39.
- 180.Schroeder, R. Media systems, digital media and politics. In *Social Theory after the Internet: Media, Technology, and Globalization* 2018. pp. 28–59.
- 181.Sheldon W.S. «Political theory as a vocation». *Fugitive Democracy: And Other Essays*, edited by Nicholas Xenos, Princeton University Press, 2016, pp. 3–32.

182. Shin D. Conceptions of Democracy. In: *Confucianism and Democratization in East Asia*. Cambridge: Cambridge University Press; 2011 pp.221-266.
183. Siaroff A. «Development and Political Development.» *Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics, Third Edition*, University of Toronto Press, 2013, pp. 23–48.
184. Steinberger P. J. «Hobbes, Rousseau and the Modern Conception of the State.» *The Journal of Politics*, vol. 70, no. 3, 2008, pp. 595–611.
185. Thompson D.F. Democratic Theory and Global Society. In: *Restoring Responsibility: Ethics in Government, Business, and Healthcare*. Cambridge: Cambridge University Press; 2004. p. 318–336.
186. Thomson, P. Globalizing the Rustbelt and Public Schools. *Counterpoints*, 2005.280,79–92.
187. Van der Eijk C. «Political Power.» *The Essence of Politics*, Amsterdam University Press, 2018, pp. 85–102.
188. Vinod M. J. «The changing dimensions of civil society in the twenty-first century: theory versus reality.» *The Indian Journal of Political Science*, vol. 67, no. 4, 2006, pp. 783–92.
189. Waldron J. *Political Theory: Essays on Institutions*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. Pp. 403.
190. Watts D. «Pressure Groups» *British Government and Politics: A Comparative Guide*, NED-New edition, 2, Edinburgh University Press, 2012, pp. 282–315.
191. Wiley J. «Sheldon Wolin on Theory and the Political.» *Polity*, vol. 38, no. 2, 2006, pp. 211–234.
192. Young, M., McFarland, A.. Neopluralism: The Evolution of Political Process Theory Review of *Neopluralism: The Evolution of Political Process Theory*. *The Journal of Politics*, 2007.6 9(3), P. 889–890.
193. Allen D. «Invisible citizens: political exclusion and domination in Arendt and Ellison.» *Nomos*, vol. 46, 2005, pp. 28–76.
194. Vonsovykh S.G. Structural Elements of the Transitive Process: Methodological Aspect. *Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. Lublin: Ingvarr, 2013. Vol. 6. P. 242–251.

Інтернет-ресурси:

Міжнародний центр перспективних досліджень.	http://www.icps.com.ua/publications.html
Електронна бібліотека ім. В. Вернадського	http://www.nbuv.gov.ua/portal/libukr.html
Google Scholar	https://scholar.google.com/
Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України	https://niss.gov.ua/
The Hill	https://thehill.com/
Школа політичної аналітики НаУКМА	https://spa.ukma.edu.ua/
RealClearPolitics	https://www.realclearpolitics.com/
Політик. Інформаційний портал України	http://www.politik.org.ua/
RAND Corporation	https://www.rand.org/
Political Wire	https://politicalwire.com/